

NAGY MAGYAR GAZDÁK

ÍRTA:

BOROTVÁS NAGY SÁNDOR

1942

SZEGED VÁROSI NYOMDA ÉS KÖNYVKIADÓ RÉSZVÉNYTÁRSASÁG
KIADÁSA

Szeded Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt.

Bevezetés.

Nagy gazdákat, mint nagy embereket általában, történelmileg fontos rendszerváltozások szülnek, időnként elavulnak századokig bevált formák s újat kell teremteni helyökbe. Aki használható újat tud adni, az nagyság, s nevét hálával emlegetik, mert sokaknak jótévője.

Ebből következik, hogy amíg a magyar gazdaság a középkorban s az újkoron át is szervezetében, rendszerében mozdulatlan volt, addig meg is felelt a termelő társadalom szükségleteinek. Addig nem kellett új utakat törni s nem is támadhattak gazdanagyságok, ilyen csak egész régi időben kereshetnénk, ha személy szerint tudnánk oly névről, aki honfoglaló, állattenyésztő népünket a földművelésre kapatta. De seregestől intenek felénk a történelem lapjairól érdemes férfiak a XVIII. század végéről, amikor a hűbéri gazdálkodás kezd bomladoxni és a XIX. század végéről, amikor a tőkegazdálkodás szabad földtulajdonának egyoldalú szemtermelése jut váltságba. A lökészerűen nekilendülő korszakok kezdetén aztán itt is, ott is fölbukkan egy kimagasló név.

Vagy félszáz ilyen névből álló sorozat feküdt előttem, amikor ennek a munkának megírásához fogtam: csupa jeles gazda a szó tág értelmezésében. Közülök kellett kiválogatnom a legeslegnagyobbakat, úgy mint az

ezeregyéjszaka kalifája tette könyvtárselejtező tudósai-val, mindig jobban megszorítva a szempontokat. Bemutatom én is egyre szűkített szempontjaimat.

Kihagytam mindenekelőtt a nagy *közgazdákat*, mert róluk ebben a sorozatban önálló művek készülnek, noha birtokosok és úttörő mezőgazdák is voltak, mint Berzeviczy Gergely, vagy Gróf Széchenyi István. Ugyan-ebből az okból mellőztem a *mezőgazdasági politika* nagyságait, mint Darányi Ignácot. Talán többet tettek a magyar mezőgazdaságért mint sok termelő mezőgazda, mert nekik teremtettek politikai feltételeket. Mégsem vérbeli gazdák, mert sikereiket nem földbirtokukon, hanem íróasztaluk mellett érelték. Kimaradtak a híres mezőgazdasági tanszéki gazdák, mint pl. Mitterpacher Lajos, Rumi Károly, vagy újságírók és szaklapszerkesztők, mint Pethe Ferenc vagy Bujánovics Ede. Nincs kétség. ezek is gazdálkodtak vagy a sajtójukon, vagy nagybirtokokat kezeltek, de érdemeik súlypontja nem a *földköz-
zel termelő munka*. Így már erősen megszűkíthettük körünket. Újabb szűrő, ha még elvként hozzávesszük, hogy korunkhoz közeledve egyre több, de még élő nagyságunk közül nem vettünk föl senkit, *csak meghaltakat*, akiknek pályája áttekinthető, befejezett egész.

Ilyenformán jutottunk el azokhoz, akiket nyelvünk közkeletű fogalomhasználata gazdákon ért, vagyis *növénytermeléssel és állattenyésztéssel* foglalkozókhöz. Még így sem telt volna a helyből. Ezért ejtettünk el olyan neveket, mint Tormay, Roditzky, Cselkó István, Hutyra Ferenc, Újhelyi Imre, csupa nagy állattenyésztőt, bár hosszú töprengésbe került főképp a két utóbbiról lemondanunk. Csak a szó szoros értelmében a talajt művelő őstermelők maradván, tárgyalásunk körén kívül hagytuk magyar népünk legértékesebb kivirágzásait, a csupa kisgazda homok hőseit, B. Tóth Ferencet, Csókás Józsefet és Ungh-

váry Lászlót. Igaz, ők mutatják az utat a küszöbön álló, korszakalkotó rendszerváltozáshoz, a szemtermelésből Kertmagyarország fele, de épp ezért nem gazdák, hanem *kertészek*. Még ennyi megszorítás után is fényes névsor állt rendelkezésünkre. Valamilyen további szűrőt kellett találnom, hogy igazán csak azokkal foglalkozzam, ikiket hatásukban legmaradandóbbnak ítélték. Átvizsgáltam tehát a kiválóbbnál kiválóbb, szántóföldi művelésben nagyot alkotott gazdák élete pályáját s figyeltem, hogy elsőrangú szakemberi mivoltuk mellett volt-e bennük még *nevelői lelkület* is.

A nevelői lelkület jellemvonását a szabadalmát védő tőkés ellentétének nevezhetem. Az utóbbi féltve őrzi találmánya titkát, kikísérletezett eljárása eredményét, hogy kiaknázhassa, gyümölcsöztesse. Nincs is okunk megróni érte, joggal teszi. A nevelői lelkület többlete azonban viszonylagos halhatatlanságra érdemesít. A nevelői lelkület apostoli heve ismeretei, tudása közlésére, tapasztalatai terjesztésére készlet. Másokat akar megnyerni eszméinek s fölfedezéseit ingyen használó közkinccsnek szánja. Ez a jellemvonás emeli ki az itt tárgyalt öt nagy gazdát társai sorából. Sajátos módon, mindegyik nevelő hatású volt különböző eszközökkel: könyvével, cikkével, példájával, előadásával, iskolaalapításával, tanszéken vagy rádión keresztül, de *nevelte a magyar gazdatársadalmat* és pallérozott tudományt, gyakorlati gazdálkodást egyaránt. Életük nyílt lap, semmit sem rejtettek véka alá. Az úttörők nemes szomjával szinte sóvárogják a követőket. Buzdítanak, tanácsolnak, tanítanak és meggyőznek, valósággal kínálják énjük legnemesebb értékeit.

Nyúljunk tehát ezek után az értékek után!

Tessedik Sámuel.

(1742—1820.)

A török kivonulása után megint oda süllyedt vissza a nagy magyar Alföld gazdasági állapota, ahol honfoglaló őseink korában volt. Elűntek a falvak, települések a föld színéről. Meredező, csonka templomromok jeleztek magas fűvel benőtt puszták közepén, hogy ott hajdan megművelt földektől övezve helység virult és hogy a magyarok betelepülésétől a török hódoltság koráig eltelt századok alatt nálunk is kifejlődött a középkori, hűbéri szervezetben dolgozó mezőgazdaság. Az elnéptelenedett síkon folyó élet azonban visszazüllött a pusztai pásztorkodás egész kezdetleges fokára. Élelmes örmények hajtottak itt végig nagy göbölcsordákat s mire fölértek vele Bécsbe, a jószág gömbölyűre hízott a pottom áron bérelt, szinte uratlan pusztákon, igen nagy távolságra, napi járóföldre akadt csak egy népes mezőváros, körötte kertekkel, földműveléssel, főképp a Duna-Tisza közén. A Tiszántúl azonban kanyargó, végtelenre terjedt árterű, rakoncátlan folyók vizétől borított pusztaság volt. Fátlan mezein lélek se. A semlyékek, tocsogók útvesztőiben farkas támadt a kóbor vándorra, ha ugyan arra tévedt valaki. Eke vasa nem hasította ezt a

véráztatta földet s évtizedekig pihenve várta, hogy szorgos emberi kezek hullassanak magot rögeibe.

Amikor végül a befolyásos Harruckern-család kapta földesúri birtokul a lakatlan Békés, Csanád és Csongrád vármegyét, csak úgy tudott mihez kezdeni az önmagukban értéktelen pusztákkal, ha előbb betelepítette. Szabid vallásgyakorlatot, enyhe jobbágyi szolgáltatásokat s bőséges földet ígértek minden új települőnek. Így viszonylag gyorsan népesültek be az elvadult puszták s gyökeret vertek a ma keletkezésüknek második évszázadához közelfő, tiszántúli nagyfaluk és jómódú mezővárosok, közöttük *Szarvas*, Tessedik Sámuel nagyratörő. semmiből maradandót alkotó működésének színtere.

Volt mit alkotnia Tessediknek, amikor 1767-ben Szarvasra került. Alig emelkedett ki a Hármaskörös vidéke elvadult állapotából. Egy oldalról lehetett csak megközelíteni a falut, Békéscsaba felől a homokos pusztákon át. Itt sem vezetett út, mert elveszett a szikkadt fűben s homokban. Inkább csak gondolomra vagy toronyiránt haladt, aki Szarvasra igyekezett, mert sem szántott; föld, sem legalább egy magános fa nem tájékoztatta. Ridegállattartással hasznosították még mindég az aszott sziket vagy az agyonperzselt réteket, s itt-ott legelészett rajta egy sovány ménes, vagy bögölyöktől kínzott gulya. Csak a falu alatt kezdődött a megművelt föld, amennyiben mai fogalmaink szerint művelésnek 'ehet nevezni, ha a soha nem trágyázott, vetésforgóban nem változtatott, a régi háromnyomásos gazdálkodási rendszerben minden harmadik évben parlagon pihentetett talajt faekével a felszínén megkapirgálják. Ezt a vetést is jég-eső, aszály és sáskajárás ritkította.

Aki beért a faluba, alig ismerte ki magát a sikátorok útvesztőjében. Kunyhók álltak az apró, kerítetlen telken. Szemetet s dögöt az utcára dobtak. Ott rohadt, míg

el nem tűnt a feneketlen por vagy sártengerben. Alap nélkül, egyszerűen a földre verték föl sárból a falakat. Ha szalma- vagy nádtetejükbe egyszer belékapott a szikra, leégett a fél falu. Istálló a házak körül sehol sem akadt. Fogalmuk sem volt a lakosoknak, hogy az állatot is fedél alá lehet hajtani. Künn didergett télen is. Hóviharak elverték a Szárazérig s ezerszámra fagyott meg. Amelyik kibírta, megmaradt. Ez volt az állattenyésztés.

A falutól keletre eső vidék volt a száraz, pusztai rész. Alatta folyt a Körös s nyugatra, rajta túl kezdődtek a mocsarak. Sár búzlótt egész nyáron a kiöntésekben. Nagyobb dögöket a Körösbe dobáltak, de itták is a folyó vizét. Ezért és az egészségtelen, bűzös lakások miatt óriási volt a gyermekhalandóság, állandó járvány a himlő, tífusz és váltóláz. Kellett ide nagyon a népapos-tol, hogy megszüntesse a sok tudatlanságot és nyomorúságot.

Tessedik családja a Markó-nemzetségből szakadt le. Nagy Lajos király korában Morvaországba vándorolt s a huszita háborúk idején költözött vissza magyar földre. Apja, szintén Sámuel (1710—1749), a trencsénmegyei Puchón született. A pestmegyei Albertin volt evangélikus lelkész, amikor Sámuel fia született, de két év múlva a népes békéscsabai egyházközség élére került. Irodalmi hajlamát és szigorú, a népet keményen kormányzó erélyét a fiú apjától örökölte. Hét éves korában veszíti el atyját s családjuk ekkor Pozsonyba költözik, ahol édesanyja kosztosdiákokat fogad s így tartja el árváit, de maga a cseperedő diák is állandóan nevelősködik. Iskolázódása közben hányódik Pozsony, Modor, s Debrecen között. Debrecenben tanul meg jó magyarul, de irodalmi munkásságában élete végéig a német nyelvet használja. A természet iránti vonzalma Pozsony gyönyörű, erdőekkel, szőlőkkel borított vidékén ébred föl. Mindenütt

figyeli a vincellérek, szántóvetők munkáját. A kor protestáns diákéletének szokása szerint sokat vándorol. Előbb gyalog szeli át a nagy Alföldet s eljut Tokajig, majd bejárja a felvidéki protestáns városokat. Semmi jobb táj- és népeletmegfigyelővé nem tesz, mintha valaki gyalog utazik.

Szintén ősi szokást követ, amikor hittudományi tanulmányokra Németországba megy. Nagy Frigyes föllendülő korát éli a porosz állam. Tessedik megfordul Jénában, Lipszében, Halléban, Dessauban, Potsdambau, Berlinben és Spandauban, jórészt szintén az apostolok lovain, azaz gyalog. Kíváncsi szemmel figyeli a német kultúrtájat, homoki erdőtelepítést, kertészetet, csatornázást, termelt növényeket, állatok istállózását, mindent, ami *egy gazda* szemét érdekelheti, pedig nem is gazdának készült, hanem lekipásztornak. Utóbbi minőségében pedig a *nevelés* ragadja meg érdeklődését s nagy lelkének ez a kettős vonzalma mindvégig megmaradt: a gazda benne sohasem válik el a nevelőtől.

Ritka széles látkört nyitott néki ez a külföldi tanulmányút. Kevés falusi lelkész dicsekedhetett akkoriban ennyi tapasztalattal. Rövid ideig a nógrádmegyei Surányon volt nevelő és udvari káplán. A nép élete itt sem kerülte el figyelmét. Még Németországban az erlangeni theologian ismerkedett meg Markowitz Jánossal, aki közben szarvasi pap lett elhunyt apja helyén. Tessedik sorsa ezután gyorsan és szinte szabványosan jut révbe. Barátja meghívja másodlelkésznek Szarvasra. Egy év múlva már sógorok lesznek, mert Tessedik feleségű: veszi János hűgát: Markovitz Terézt. Amikor pedig Markovitz János korán elhal, utóda lesz a vezető papi állásban. A falu legtiszteltebb embere, szinte mindenható kormányzója, mert akkoriban a politikai község még nem vált külön az egyházközségtől. Íme itt a mérhetetlen tér

a fiatal pap mérhetetlen tetteje számára, a keleties elmaradottságnak oly halmazata, amihez egy teljes élet megfeszített harca kellett, hogy a követendő például választott, nyugateurópai szintjára emelje.

Tessedik kortársa volt a népboldogító, felvilágosult uralkodóknak, a Habsburg házból származott legtehetségesebb királyainknak, Mária Teréziának és fiának II. Józsefnek, a korlátlanul uralkodó, magát meg nem koronázató kalapos királynak. Nagy szellemi föllendülés jellemzi ezt a kort. A politikai érdeklődés a nép felé fordul s Európaszerte minden előjel azt mutatja, hogy a hűbéri gazdálkodásnak mihamarább vége, a jobbágyfölszabadítás nem várat magára sokáig. Az államfők végre is hajtanák inkább ma, mint holnap, csak a történelmi nemesség gátolja, féltve kiváltságos földesúri jogait. Az uralkodó népe atyjának vagy anyjának érzi magát s egyik hasznos rendelet követi a másikat, hogy valóban atyailag gondoskodjék alattvalóiról és jómódú, eszményien tökéletes állampolgárt neveljen belőlük. Egy nemzedékre terjedő, viszonylagos békét élvez Európa. Elcsitul a fegyverek zaja. A nagy gondolkodók tanain ik nyomán induló közvélemény vallási türelmességet követel s békét a különböző nemzetek, az egy birodalom határain belül élő nemzetiségek között. Szabadkőműves tanokból eredő világpolgáris gondolkodás hatja át a művelteket, szünjék meg a gyűlölködés Európában, legyenek testvérek népei s értsék meg egymást. Tessediknek is szemére vetették később, hogy hazafiatlan, mert németül írt. Pedig azért írt németül, hogy sokan értsék.

Őt is áthatotta kora eszmevilága. Maga volt a tökéletes állampolgár. A templomi szószéken kívül egész papi életével hirdette, hogy a felvilágosult emberi ész Isten segédelmével csodákat művel, szinte mindenható. Korának közigazdasági iránya a fiziokratizmust hirdette,

hogy nem a nemesfém mennyisége az állam jólétének forrása, amint kevéssel azelőtt vallották, hanem a *termőföld*. Csak a földművelőké az igazán termelő osztály, mert végeredményben az egész társadalom belőlük él. Minden jövedelem a földből származik s a szántóvetők osztályát kell visszahelyezni természetes Jogaikba. Aze legyen a föld, aki műveli, az állam pedig szabadítsa föl a kizsákmányolt jobbágyokat.

Észrevevesszük, hogy forradalmi csirák rejlenek ebben a gondolatmenetben. Sajátságos mégis, hogy hirdetésekben találkozott akkoriban a legalsóbb rétegnek érdeke az uralkodóéval s csak a közbeeső, kormányzó társadalmi osztályok ellenezték. Tessedik engedelmes állampolgári lelkében nem is nyilatkoztak ezek az eszmék ily szélsőségesen, ő csak addig ment, hogy a kormányzat népboldogító rendeleteit magyarázta, végrehajtotta, iáját példájával bizonyította hasznukat, követésükre buzdított. Szeretni és tanulmányozni kell a természetet, hogy — *okszerűen gazdálkodhassunk* — hirdette —, szoktassuk a népet gondolkodásra, hogy ésszerűen tudja kihasználni a természet erőit saját jólétének gyarapítására. Irtsuk babonáit, neveljük takarékos, spártai életmódra s így szépen, magától szűnik meg a nyomor, bűn es szegénység. Ezen a ponton az óvatos, uralkodójához hű Tessedik, a lázas népboldogító megállt. A földesúri jogokat nem meri érinteni, csak javaslatokat tesz, hogy talán másutt is hiba van. Jobban fejlődhetne a gazdálkodás, ha a hűbéri keretek csorbíthatlansága mellett *lulajdonszerűen* (quasi eigentümlich) birtokolhatná a jobbágy a neki művelésre kiosztott tagot, s rajta szabadon gazdálkodnék. Így ugyanis megtörténik, írja Tessedik, hogy valami távoli legelőn mérik ki részét s ha fölszántja, beveti, mások lelegeltetik, ellopják vagy árvizek teszik tönkre a termést. Hogyan él az ilyen szegényem-

ber? Van 2—3 girhes lova, 1—2 marhája. Termelt néhány mérő gabonát, egy évi kenyérré valót. Szalmájával fűt. Fél őszön s egész télen át meghúzódik a falu valamelyik kunyhójában vagy egy tanyán. S sovány jószág és kicsi föld jövedelméből kell kenyérrrel, tüzelővel és ruhával ellátni magát és családját, porciót és földesúri szolgáltatásokat adózni, papot, tanítót tartani, pásztorokat fizetni, esetleg még egy bérest is fogadni a nagy mezei munkák idejére. Sem jószágát nem tudja jobban gondozni, sem földjét észszerűbben művelni, mert *ha az idén jobban meg is munkálja, jövőre már másnak osztják ki, más látja hasznát.* Ne vádoljuk tehát vaktában lustasággal, butasággal, engedetlenséggel és makacssággal a szegény népet, hangoztatja Tessedik, hanem értjük meg, hogy mindez helyzetéből folyik s orvosoljuk. *Maradjanak érintetlenül a földesúri jogok, de vigyük kezesztül, hogy tulajdonszerűen, mindig ugyanazt a földdarabot engedjék át a telkesgazdának,* ennek a háborítatlan használatát örökölhessék gyermekei. Ily rendezés lehetne a jobb és többtermelés kiindulópontja.

Volt oka Tessediknek, hogy ily engedelmes belátással tisztelje a fönnálló hűbéri jogrendet. Szarvas földesura Harruckern báró haladó szellemű, emberséges gondolkodású birtokos volt s az ő jobbágyfalvainak lakossága országos viszonylatban igen csekély robot és szolgáltatások ellenében kapta művelésre földjét, úgyhogy áldva emlegették nevét. Egykorú szállóige szerint: „Áldott föld az, a mellyel Báró Herók bír! Mi baja vagy az ő jobbágyainak? ők azt sem tudják, mitsoda a jobbágyság, mitsoda a nyomorúság?” Amikor értesült Tessedik gazdasági és kertészeti kísérleteiről, 1780-ban hat hold, 1791-ben pedig újabb 39 hold terjedelmű földet engedett át neki díjtalan használatra. Ez a két terület, valamint a kezdeti kísérletek legelső színtere, a paplak

kertje lett Tessedik gazdasági iskolájának tangazdasága, mintatelepe. Egyidejűen ugyanis sokirányú termelői próbálkozásával Tessedik egy országos hírű gazdasági tanintézetet is kifejlesztett a saját magánvállalkozásában. Hivatalból felügyelője volt az egyházközség elemi iskoláinak. Tapasztalta, hogy gyermekkínzó módszerekkel, agyonzsúfolt, egészségtelen tantermekben vesztegetik el a drága időt szükségtelen dolgokkal. Szótagolnak, ragoznak, bemagolt könyvnélkülit szajkóznak, de a felekezeten kívül álló tudományról, *a gazdálkodásról*, amiből él ez a nép, szó sem esik. Hogy esnék, amikor a tanítókat sem képezik ki rá?

Mind az iskola, mind az okszerű gazdálkodás módszeres észrevétlenül, lassan, szinte önmagától nőtt ki lelkipásztori hétköznapijaiból. Kertjében kiégett gabonavermek közt díszlő akácát talált. Ez a véletlen, párosulva Tessedik okozatian kutató szellemével lett csírája az alföldi fásításnak. Látta, hogy az akác bírja a szárazságot, a gyakori aszályok idején tapasztalta, hogy etethető a levele, ezenkívül kemény szerszámfa és jó tüzelő. Elmagyarázta, mindezt a parasztnak és 1820-ban már százezrével díszlett az akácfa a békésmegyei tanyákon, új tájjelleget adva ennek a határnak. Tessedik elméjét állandóan foglalkoztatta valami új kísérlet. Kertjében képes volt ötven esztendeig kísérletezni, hogy melyik lóhere válik be legjobban az Alföldön. Amelyet legjobbnak talált, azt nagy mennyiségű vetőmaggal és ezres példányban kinyomatott röpirattal terjesztette. Új takarmányfélék indultak hódító útjokra a szarvasi paplak kertjéből és sok addig ismert főzelékféle, mert Tessediket sohasem maga a kísérlet izgatta, hanem a nevelői hevület űzte, miképp tudja utánzásra bírni a népet. Amit a kormány rendeletekkel nem tudott elérni, azt megvalósította az ő nevelő példája: legyőzte

a nép bizalmatlanságát Gazdaságában előfordultak a legkülönbözőbb talajnemek. Szikfoltjait megjavította dígózással, vagyis márgás talaj hozzákeverésével. Szemléltette a trágyázást s 1779-ben először trágyáz parasztember Szarvason s 1761-ben először munkálnak meg Tessedik biztatására szikest. Amit addig nem tudtak, Tessedik németországi tájékozottsága nyomán most megtanulták: a trágyát leszántották s mivel azon a földön a vetőmag 22-szeresét kapták vissza, a legkétkedőbbek is elnémultak, utánozták a kísérletet. Legfőbb ideje volt ennek, mert a szűz puszták feltört talaján folytatott rablógazdálkodás teljes kimerüléshez közeledett s az addig dívó termelési módszerekkel a kezdetben dúsan termő föld már nem tudta volna a szaporodó népességet eltartani.

A rendszeresen ismétlődő aszályok, a nép észszerűtlen munkabeosztása, téli henyélése s pazarló dáridói, halotti és disznótorai állandóan foglalkoztatták Soha nem nyugvó elméjét és újabb szemléltető próbálkozásokra serkentették. Kitapasztalta, mely növények bírják ennek a tájnak szárazságát s ezeknek a magvát szaporította el kertjében. Egyoldalú kenyérmag termelése helyett hirdette, hogy a takarmányt kell szaporítani, fűféléket, repcét, lóherét, lucernát és stájer zabot vetni. Csak akkor értjük meg, a maradiságnak mily égbekiáltó eltévelyedésével kellett fölvennie a harcot, ha olvassuk, hogy a parasztok Mária Teréziának takarmánytermelésre buzdító rendeletét miképp értelmezték. Tagadták, hogy a fünek magva volna s apróra szecskázott szénát akartak vetni. Tessedik a hitetlenek előtt vetette el kertjében a Bécsből hozatott lóhere és lucernamagot, bebizonyította nekik, hogy a vetett széna 6—7-szeri kaszálást is ad, nem kell a jószágnak sovány és penészes réti szénán telelnie. 1788 óta már nagyban termelte a takarmánymagvakat s

a közvetlen környéken kívül küldte szét az egész országba. 1787-ben a száraz években is jól termő repace aratásán fölbuzdulva olajmalmot állítottak Szarvason.

Ő tette meg az Alföldön az első lépéseket a kisbirtok belterjes gazdálkodása felé. Türelmesen kísérletezett, hogyan lehet a gyermekek munkaerejét is egészségesen hasznosítani s mindenben a többterme'és felé vezető, legcélszerűbb művelési módot meghonosítani. Kertmagyarország gondolatával ő foglalKozik először. Téli salátát, káposztát, répát, spárgát, az alföldi konyhakertészeten csupa ismeretlen vagy alig termetű fözelékfélét honosít meg kertjében, tanítja termelésüket s terjeszti el egész távoli környéken. Messze földről, a Hamburg melletti Altonából hozatta magvait s vizsgálta, mi válik be hazai talajon.

A kert iránti szeretete fordította tekintetét a szőlők felé. Ismerte Pozsony pompás szőlőkultúráját, onnan hozatott tehát vesszőket. Ő is úttörő gyümölcskertész. A XVIII—XIX. század fordulóján országszerte átalakul gyümölcsstermelésünk. Visszaszorulnak parasztszőlőkben máig is látható, szőlősorok közé összevissza ültetett vegyes, régi fajták és külön gyümölcsösök létesülnek, egytípusú, nemes, nyugati fajtákból. Ilyeneket azonban főképp csak az Ausztriával határos nyugati országrészen telepítettek, bécsi faiskolákból hozatott csemetékből neveltek dombvidéki uradalmak kastélyai körül idegen kertészek. Az alföldi homok- és szikvidéknek nem volt sem faiskolája sem mintakertészete, amíg Tessedik nem ültetett külföldről hozatott vadalyokat és oltványokat. Ezzel is a szikeseK hasznosítása volt a célja. Maga ismerteti a Patriotisches Wochenblattban közzétett cikkében (1804. III. 27.) tapasztalatait. Az ültetett fák nem bírták a magyar éghajlatot s gondos öntözés ellenére is kiszáradtak. Ekkor magról nevelt

eper, alma, körte, szilva, kajszinbarack, meggy és galagonyacsemetéket, összesen 15.000 darabot!, 5.000-t továbbadtott, 10.000 még áll faiskolájában, kísérleti kertjében, elősövényeiben. Ebből a kísérletből szüri le tanulságait. Tudja, hogy van Winterl Jakab pesti egyetemi tanárnak kertje a józsefvárosi homokban, úgyszintén híres a keszthelyi Georgikon, meg Eperjesen báró Pabtsay gyümölcsöse. Ezeknek azonban szélesebb körben nincs hatásuk. Alapítsunk tehát hazai földön a külfölddel versenyző faiskolákat, szerezzük be az idehaza hiányzó fajtákat, de belföldi talajhoz s égtájhoz szoktassuk az itthoni szaporítással, szemzéssel, oltással, ő maga harminc éven át háromszáz féle fát nevelt sziktalajon, nemcsak gyümölcsfákat, hanem erdeieket is és megállapította, hogy legjobban az alma, körte, meggy, tölgy és akác válnak be ezen a tájon.

A változatos termelés jelszavát népszerűsítő hite ösztökelte, hogy apró, mellékesen végezhető gazdasági ágak bevezetésével is növelje a lakosság keresetét, a közjólétet. Akár a takarmánytermelésben és fásításban, itt is apostolként hajtotta végre a kormánykörök szándékait. Ausztriának nyersanyag kellett. Hogy a bécsi mézeskalácsosoknak és viaszgyertyaöntőknek legyen mézük s viaszuk, minden eszközzel föl akarták tehát lendíteni a magyarországi méhészkedést. Tessedik készséggel vezette be szakiskolájába 1771-ben a méhészet oktatását s folytatta 1804-ig. Emlékiratot intézett Békés vármegyéhez és hajlandónak nyilatkozott Szarvason epreskertet telepíteni, hogy a selyemhernyótenyésztés megindulhasson. A vármegye örömmel kapott a buzgó ajánlaton, körülárkoltatta a kiszemelt területet, Tessedik pedig 1781-ben elvetette a szedermagvakat. Rá egy évre már 5000 epercsemetét ültetett szét, 1789-ben pedig tanítványaival maga termelt két mázsa 76 font sely-

met s küldötte a budai beváltóba. Később maguk dolgozták föl szövetté, mivel felesége Budán megtanulta a se-lyemfonást. Egész kis gyár lett az iskolából, mert Tessedik a gyapjuszövésekre is minél nagyobb tömegeket akart megtanítani, hogy a tétlenül áthevert téli időt is hasznosítsa. Az európai répacukorgyártást tíz évvel előzte meg 1796-ban fehér céklából készített szörpjével. Jóllehet az állattenyésztésben nem fűződik nevéhez annyi új fajta meghonosítása, mint a növénytermelésben, mégis *nagy gazda* volt ezen a téren is, mert korszakot kezdett és maradandót alkotott. Már maguk vetett retjei is az állattakarmányozást szolgálták. Tessedik látta, hogy a szaporodó s újabb, meg újabb pusztákra kirajzó nép mind több legelőt fog eke alá s nő a szemtermeiész az állattartás rovására. Ezt Bécs húsellátása is megérezte, ezért népszerűsítették annyira a kormánykörök a takarmánytermelést. Tessedik még a községi szegényházban is a takarmányozás és az istállózás előnyeit akarná taníttatni. A ridegtartással kapcsolatos legelőgazdálkodás tönkreteszi a legelőt, mert a marha éhségtől kínozva évről-évre a jó fűvet rágja le, alighogy ki-sarjad, így csak a haszontalan gaz szaporodik. Később ugyan ezt is megeszi a jószág, de megbetegszik tőle. Szent Györgynapig járatják a legelőket s a fiatal fű nem bír föléledni, nagyon későn kaszálnak, vagy egyáltalán nem. Siralom tavasszal ezekre a háziállatokra nézni. Ilyen ökrökkel többször nem is lehet szántani, jó ha tizenkét párt befogva egyszer járatják végig az ekét az elgazosodott szántóföldön. A szárazmalom tönkreteszi a lovakat, alig vánszorognak. Hogy is lehetne ezekkel fuvarozni rakott szekereken Pozsonyig, Bécsig? Erélyesen közbe akar lépni, hogy az istállózásra és takarmánytermelésre térjenek át, mert egy csikós és két bojtár nem gondolhat 1200 lóból álló ménest. Még vizet

sem tud eleget húzni nekik s a gyengébb állat nem is jut vályúhoz, eledet, a bögyölyök *kínozzák* halálra, megbetegszik, fertőzi az egészségest. A lustább pásztorja messziről büzlő, fertőzött pocsolyákból is itat, ha meg folyó van a közelben, mérföldekről is odahajtják az állatot inni, s tizennégy nap alatt a járatással tönkreteszik a legelőt. Vezetni kell tehát a népet, mert oly tudatlan, hogy egy gulyásbojtár képes volt leütni a kővér kancát csak azért, hogy zsírjával a csizmáját és háját kenje. Semmi alkalmat ne mulasszunk el, hogy okoszerű állattartásra tanítsuk gazdáinkat. Sokat használhatnak a megyei gazdasági társaságok s egy kellő tanulmányokkal előkészített gazdasági felügyelő. Legtöbbit használt maga Tessedik. Helyesen épített, tiszta istállóiban gyönyörű jószágot nevelt, télen-nyáron bőségesen takarmányozta, főletetve vele ínség idején az akáclombot és a konyhakerti hulladékot is. Az ő marhája dögvész idején is egészséges maradt s nem hullott el.

Ezt a temérdek újítást már oktatta is a kísérletet követő esztendőben. Jellemezzük saját szavaival gazdasági iskoláját. „A selyemtenyésztésre vonatkozó parancsot én úgy hajtottam végre, — írja — hogy az egész selyemkészítési munka, kezdve az eperfáknak való föld elkészítésétől egész a selyem gombolyításáig, mind a gyermekek kezén ment keresztül. — A gyakorlati gazdasági kertben szemmel láthatólag és kézzel foghatólag ismerttettem meg a javított gazdászat, szántás, mesterséges rétmívelés, istállózás, különféle kerti veteményezés, gyümölcsfatenyésztés, eleven sövények készítése, méh- és selyembogártenyésztés, lóhere és fűmag tisztítása és felhasználása módjaival, úgy hogy mindezt saját tapasztalatok folytán ismerték a tanítványok s megtanulták, miként kelljen a gazdászat egyes részeit

az egésznek kára nélkül, kevés és gyenge kézzel, nagy haszonnal kezelni s eképen az eddig használatlan terményeket a saját és haza javára fordítani. — *Bebizonnyult*, hogy az istállózás, gyümölcs- és egyéb fák nevelése, méh- és selyembogár-tenyésztés eleven sövény és mindezeknek célszerű felhasználása nálunk is lehetséges.”

Tessedik emeletes, korszerű iskolát épített, amelyben a tantermi oktatást csak a legszükségesebbre korlátozta. Laboratóriumok, műhelyek és raktárak is voltak benne, mert míg az egyik csoport elméleti tantárgyakkal foglalatzkodott, addig a másik esztergályozott, gyapjút tisztított, szőtt-font, s időjárás, hajlam, képességek és kedv szerint alkalomszerűen mintegy hatvanféle olyan hasznos munkát tanult meg, amelyeknek őstermelő és állattenyésztő foglalkozásukban később hasznát vehették. Amikor csak lehetett, szabadban dolgoztak és mindent *saját munkájok* által tanultak meg. Növendékeinek zöme 5—11 éves elemista volt, de idősebbekből Tessedik nevelte az első magyar gazdasági szaktanítókat, magasabbfokú természettudományi és gazdasági ismeretekbe vezetve be őket. Körösszigeti telepén gyakorlatilag mutathatott meg minden talajnemet, élő-sövény telepítést, trágyakezelést, földforgatást, vetett réten takarmánykaszálást. Ott volt az epreskert és selyemhernyótelep. Harminc kaptárból állott a méhes, tizenkét ökör ropogtatta a lucernát az istállóban. Ebben a kis paradicsomban az Alföld sivár tájának közepén oly bőven tejeltek a tehének, hogy naponta háromszor fejtek.

Messze elterjedt ennek az újszerű iskolának híre. Alapítóját királyi kitüntetés érte, a hatóságok minden erkölcsi támogatását élvezte, s az orosz kormány kérte intézete leírását. A tudós Tessedik kapcsolatban állott

kora nagy német nevelőivel, óriási olvasottságot. szerzett a gazdasági irodalomban, nagy szakkönyvtárat, szertárat, fűvészkertet, fa- és maggyűjteményt létesített, tagja lett a jénai ásványkutató társaságnak és Fes-tetten György gróf hívta meg a Keszthelyen fölállított gazdasági iskola, a Georgikon igazgatójának. Kormánykörök kérték véleményét gazdasági és nevelési ügyekben, részese lett minden elismerésnek, csak azt nem kapott, amit hosszú és számos beadványban kért: anyagi támogatást. Pedig már magánvagyonából nem tudott többet befektetni. Így 1794-ben bezárta iskoláját. Közben a hivatalos körök jóindulatúlag pártfogolták az újbóli megnyitásra irányuló kérvényeit, mert jól tudták, hogy az ő iskolája volt az egyedüli Magyarországon, amely gazdasági szaktanítókat és gazdatiszteket nevelt. Sok keserősége volt Tessediknek egy irigy paptársá ár-mánykodása miatt is, aki befektítette fölöttes hatóságainál és ellene lázította a népet, amelynek jólétéért Tessedik mindenét áldozta. Még lelkeszi állása is kockán forgott. Gyanúsak találták, hogy míg más pap és tanító disznótorra jár és pipál, ő még éjszaka is ír, olvas, könyveket búj, tanul. Biztosan nem tud eleget.

Hosszadalmas hivatalos kiszállások, vizsgálatok, kérvényezések eredményeképpen 1804-ben újból megnyílt az intézet. A Helytartótanács szerette volna kiemelni az országos jelentőségű intézményt az eldugott Szarvasról és valami nagyobb művelődési gócpontba át-helyezni, vagy épp a pesti egyetemmel kapcsolatba hozni. Arról is hosszasan tárgyaltak, hogy a község cse-réljen földjéből egy közelfekvő államkincstári pusztával, így a közelben nyílt volna lehetőség a tangazdaság ki-bővítésére, mert Tessedik semmiképpen nem támogatta Szarvastól. Részben az ő makacssága miatt két év múl-va, 1806-ban újból, most már végleg becsukta intézet

kapuit s azután csak irodalom útján terjeszthette az újszerű gazdálkodás eszméit. Mérhetetlen volt fájdalma, hogy 25 év próbálkozásának, költségének és tapasztalatainak gyümölcse így semmibe foszlott. Alig vigasztalta, hogy a már anyagiakkal erősen küzdő intézetet József nádor meglátogatta, s hogy 1809-ben magyar nemességet kapott.

Szinte égette ezt a gazdálkodó papot az örök tettvágy láza. De nem hanyagolta el lelkészi hivatását sem, hanem épp beleolvasztotta a gazdálkodást is isten szolgálatába. A pap járjon elől s mutasson példát híveinek helyes gazdálkodásban, hogy minél jobban tudják fölhasználni Istennek a természet ölében nyújtott adományait. Hittudományon kívül foglalkozzék gazdasági könyvekkel is, kezelje birtokát mintaszerűen, adjon tanácsot gazdasági és lelki ügyekben egyaránt, népszerűsítse magáírta könyvecskékkel is az okszerű gazdálkodást. Egyik könyvében egész sorozat témát vázol paptársai számára, amelyeket erkölcsi tanulságokkal átszőve, evangéliumi alapon elindítva prédikációvá dolgozhatnak ki. Maga is így cselekedett. Hajnalban előbb gazdaságát járta végig. Aztán végezte a templomi szolgálatot, nézett utána az iskolának, majd híveivel foglalkozott. Egész napját igénybevette temérdek vállalkozása: kertje, földjei, vetései, fái, állatai, megindított ipari munkái, soha nem szűnő építkezései, beruházásai s a belőlük adódó sok elszámolás. Az a csoda, hogy még nagy családjának is jutottak órák óriási mérvű elfoglaltságából. Első feleségétől 13 gyermeke született és 23 évi példás házaseset után vesztette el a minden vállalkozásában néki hűségesen segítő hitvestársat. Félév múlva újra megnősült. Második felesége Lissoviny Kamlin özvegyasszony volt. aki két gyereket hozott a házhoz. Ezeket Tessedik örökbe fogadta, s még második

házasságából is született öt gyermekük. Minden évben volt születés és halál a papi háznál, mert a csecsemők nagyrésze elhalt, úgy hogy húsz gyermek közül csak kilencet neveltek föl.

Magával szemben is hihetetlen puritán és mértéktartó volt, de háznépét is könyörtelen fegyelem alatt tartotta. Típusa volt a szigorú családapának, amilyenek még nagyapáink között bőven akadtak. Ridegen megszabott házirendben teltek a napok, az est leszálltával pedig Tessedik, ez a magyarul, németül, tótul és latinul író és franciául is olvasó rendkívüli elme, az elképesztően tájékozott mindentudó, bőrkarosszékebe telepedett s olvasott, írt, szötte terveit és elképzelte mindazt, amit szükségesnek tartott, de megvalósítani már nem tudott. Ilyenkor dolgozta ki egyházi beszédeit, folyamodványait, emlékiratait, cikkeit és könyveit. 144 különböző írást említ ő maga, amelyeknek egyrésze elkallódott idők folyamán. Mégis elég pontosan ismerjük eszmevilágát, mert igen sokat ismétli önmagát. Hangelata szerint csapong egyik tárgyról a másikra, de át-böngészve ezt a könyvtárt kitevő hagyatékot, tisztán áll előttünk, milyen cél foglalkoztatta ezt a nagy gazdát.

A földek hasznosításának tudományát széles körök számára kell hozzáférhetővé tenni, hirdeti. A gyakorlati gazdálkodást már az elemi ismeretek közt kell tanítani, mert vele kezdődik a nép jóléte, egészsége s így ezen múlik az állam ereje, gazdasága, hatalma. Segítsünk a falu lakóinak tudatlanságán, tanácstalanságán, elmaradottságán, mert milliókkal több lehetne a nemzeti jövedelem és paradicsom, zöldelő virány ez az ország, ha volna hozzáértés. Könyvek s iskolák útján terjesszék tehát a gazdálkodás ismeretét s tanítsák az egyetemtól lefelé a népiskoláig mindenütt és minden hazai nemzetiség nyelvén. A falusi iskolák ne csak tanteremből áll-

janak, hanem legyen mindegyik mellett iskolakert s amikor csak lehet, ott folyjék az oktatás. A nyomorultul fizetett tanítónak is fogatosabb lenne a munkakedve, ha jövedelme megszorodna. Már a tanítóképzőkben szükséges volna a jelölteknek külön tantárgy keretében előkészíteni erre a gazdaságot pallérozó hivatásra, természetesen ott is gyakorlatilag, tangazdasági kapcsolatban „*Ki a Parasztot jól és az ő jövődöbeli tölja szerint nevelni akarja, tehát magának jó Paraszt gazdának kell lenni*”, hangoztatta ezirányú fejtegetéseiben.

De az iskolaszervezeten kívül fölhasználná a kórházat, szegényházat, dologházat, s árvaházat is hasznos gazdasági ismeretek terjesztésére, s a kényszergyakorlattal folytatott terméseredményből ezek az intézetek majdnem el is tarthatnák magukat. Példát vár a földesuraktól is.

Különösen két művéből domborodik ki igazi nagysága és ismerszik meg az új korszakot indító nagy gazda. Az egyik az *Új módja a rétek igazításának*, a másik az *eszményi falu tervezete*. Leírásából ráismerünk a Toldi kezdősoraiban is ábrázolt alföldi tájra: „fig a napmelegtől a kopár szik sarja, Tikkadt szöcskenyájak legelésznek rajta. Nincs egy árva fűszál a tors közt keletben, Nincs tenyéryi zöld hely nagy határ mezőben.” Tessedik 1768-tól 1800-ig tizenöt aszályos esztendőt jegyez föl. Sem erdő, sem hegy nem védi az Alföld térségeit a szikkasztó szelektől. Nincs patakvíz s fa. A téli talajnedvet legott kiszívja a böjti szél s a rekkenő nyár. Hogyan segíthet ezen a természeti csapáson az emberi elme? A következőképpen:

Alaptípusnak egy 1200 □ öllel számított 15 holdas rétet vesz. Mind a négy oldalon fölárkoltatja, majd galagonyából, szilvából, akácból, mogyoróból, szederből vagy égerfából képezett élösövényel ülteti körül. Ez

gátolja a tűz terjedését, gyümölcsöt ad, virágja nyílik a méheknek, levelét lehet szedni a selyembogárnak, vagy trágyának használni. Ősszel szélfogó a juhoknak. „Ezen 15 holdból minden 3-ik öl kerületét bé lehetne ültetni Jávor fákkal, oly renddel, hogy az első holdba magas derekú 18 darab Jávor és közötté 16 törpe fa álljon.” Lehetőleg amerikai nádmézes jávort ajánl. Ugyanily felosztással futnának keresztbe a réten különböző gyümölcsfák „oly formán, hogy minden két két sugár fa között egy törpe állana.” A magastörzsű fák védenék a törpefa gyümölcsét jégeső ellen. A többi négy holdban váltakozva szil, hárs, éger, Lökk, szeder, tölgy és akácfák díszlenének, közbülsőnek mindenütt törpe gyümölcsfákkal. Így az élősövények és fasorok az egész rétet téglalap alakú tagokra osztanak. Űgyes, rézbe metszett ábra szemlélteti Tessedik elképzelését.

A kertészkedés előmozdítására kezdeti években közötte veteményül burgundi répát, csicseri borsót, mákot, ugorkát, tököt, babot, sárgarépát, fejes és kelkápasztát s karalábét, a szélén kerti bábát (pimpinellát) termel. A rétet átszelő keresztúton járnának be. Ezt két-kétoldalt nyárfa szegélyezi. A sok fát azzal indokolja, hogy „A levegő ég engedelmesebb és kedvezőbb lesz, mihelyst a pusztá s kopár földön illy igazításba vett rétek fognak állani.” Kezdetben sokféle fát ültessünk s figyeljük, melyik szereti a talajt. Azt szaporítsuk csak, amelyik bevált.

A rét közepére méhest tervez udvarral s lakóházkóval, kis kerttel. Kaszálásra is be lehet fogni a méhészt, mert épp szénaszedés idején rajzik a méh. Egész sorozat jó mézelő virág vetését javallja s rámutat, hogyha még selyembogarat is tartunk az eperlevélen, dohányt, vadsáfrányt, kendert és lent vetünk, állandóan tudunk foglalkoztatni egy embert. Ajánl bécsi és berlini

címeket, ahonnan a posta elhozza a legkiválóbb magvakat. Ha a fák sűrűsödnek, minden másodikat kivágjuk s helyébe újat ültetünk. Diófa túlságos árnyékával árt a rét fűvének. Hegyvidéken fenyő is számbajöhet. A magasabb fekvésű réteket évente trágyázzuk váltakozva érett istállótrágyával, csapó agyaggal, máz-kövei s utcáról, pocsolypartról összeszedett, fagyverte giz-gazzal. Igen sokféle fűmaggal kell bevetni az egyes parcellákat, hogy állandóan legyen takarmány: különböző fajtájú herékkel, zabokkal, csicsókával, muharral, kecskeszakállal, csaba írével, burgundi répával, lednekkal, méhfűvel. Figyeljük, melyik válik be legjobban. A fák, sövények árnya védi aszálykor a fűvet, s az állat is nyáron árnyékába húzódik, télen pedig a fergeteg ellen véd. Nem kap a birka kergekórt s más nyavalyákat a rekkenetben.

Mihelyt lehet, kaszáljuk rétünket, hogy még sarjú is növekedhessek. A száradó rendeket gyakran forgassuk. Ahol sok a haszontalan gyom, ott ismételt, alapos szántás segít s első bevetésre lóhere. „A sivatag homokot is, eleven sövény, bele vetett vad zab és más lenyomó fűvek s nehezebb földnek elegyítése által el lehetne fojtani.” Tessedik plánumát kimondottan az erdőtlen, szeles Alföldre készítette s úgy gondolta, hogy egésztelkes jobbágygazda összes földjének egy negyedét, vagyis teljes egy fertályt igazítson mesterséges rétté. Ha ezer fája van, ugyanannyi forintot ér s madarak serge dicsérné belőlük az Urat. „Ezen jó művelés által ösztönt vejend a többi gazdaságának olly lábra állítására, a milyenre emelték a magokét a ki-pallérozott Népek: Anglusok, Brábántziabéliek, Kupferzeller nevezetűek, Hollandusok és rész szerint már az Amerikánusok is.”

Mivel az ily módon elrendezett rétet ő maga kipró-

bálta s azt tapasztalta, hogy a fásított rét aszályos években is üdén termett, nyugodtan ajánlhatja. Kíváncsinos volna, hogy a földesurak segítsék elő a nép ily irányú iskolázását, aki pedig ily rétet alakít, annak a mívelt föld egynegyedét engedjék át, ha nem is örök tulajdonul, de holtáig vegyék ki minden teher alól, hogy a példa másokat is serkentsen.

Másik nagy álmát, az eszményi falut nem láthatta oly mértékben megvalósulni Tessedik, mint az igazított rétet, mert 1820, december 27-én, temetés közben fölfázott s a 78 éves aggastyán követte a halálba röviddel előbb elhunyt második feleségét. De hatása megmutatkozik a mai Szarvas nyílegyenes, rendezett, fásított utcáin. Csodás, mindenre kiterjedő, aprólékos elgondolás jellemzi ezt a Tessedik agyában megszületett, eszményi falut. Ennek is rézmetszetben szemlélteti a magvát s mintául egypár típus-parsztházat s udvart. *A falu egész elrendezése az észszerű mezőgazdasági termeléshez s állattenyésztéshez igazodik*, ily szempontból tekintve egyes falvak túlnagyok, szántóik messze vannak s művelésük nehéz a túlságos nagy távolság miatt. Úgy épült sok falu, hogy útvesztője csavargók, lókötékek s mindenfajta csőcselék bűhelye, s még mérnökök sem tudják térképezni. Mily idővesztés s fáradság embernek, állatnak egyaránt, hogy a hét óra járásra is eső földet itthonról kell művelni. A túlkicsi falunak viszont az a hátránya, hogy nem tud eltartani mindenfajta mesteremberből legalább egyet s más faluba menni utánuk szintén idővesztés. Amíg korlátlan bőségben volt a föltörésre váró szűz talaj, addig megfelelt a silány, felületes szántás. Ma már a legtávolabbi legelőkre mennek, hogy ilyenre találjanak. Mivel nincs lehetőség, hogy ezt a faluból műveljék, tanyát építenek odakünn. Tessedik még végleges kialakulása előtt kárhozzátja a

tanyarendszert, mert a tanyák elszigetelt magányában, a fegyelmezett közösségi élettől távol elvadul a nép. A tanya a tétlenség nevelője.

Általános érvényű tervet nem lehet szabni, hanem minden községnek helyi körülményeihez kell mérni. Őt tervében az a gondolat vezette, hogy az egésztelkes (kb. 30 holdas) gazdának *minél közelebb legyen a szántója, kaszálója és minél nagyobb legyen falusi belső-sége*. Ezt a két, egymásnak ellenmondó követelményt úgy tudja megvalósítani, hogy rövid keresztutcákat és hosszanti irányban fejleszthető, két-három főutcát tervez. Egy ugrás s a keresztutcák végén már künn is van a gazda földjén. Fél- vagy fertálytelkes gazdáknek a portája is megfelelően kisebb, zselléréké épp csak 25 X 50 öl, viszont egésztelkeseknek jó nagy darabot mér ki, lehetőleg szérűskerttel s istállóval, mert így a gazda szívesebben mond le tanyaépítésről. A telkek kiosztásánál is ügyeljenek arra, hogy kinek-kinek házához közel essék határbeli földje. Ha az egyes telkeket fákkal ültetik körül, egyszerűsítik az évenként ismétlődő ki-mérést.

20—24 öl széles, fásított utcákon közlekedik a lakosság. Közepén áll, tetszésszerinti nagysága kerttel övezve a földesúri kastély s gazdasági épületei, paplak, iskola s a községi tisztviselők szintén kertes portái, házai. Ezek mutassanak példát a gazdálkodásra és csábítsák utánzásra a népet, mert a földesúri gazdálkodás a maga óriási, ingyen roboterejével nem utánozható. Magas, árvizektől és mocsaraktól védett helyet kell településre választani, ahol tiszta ivóvíz is bőségben van. A falu belsejében négy-négy porta összeszögellő mesgyénél tartanak karban egy közös, nagyon jó kutat, a falu szélén pedig két porta végén, hogy a közeli rétekről, legelőkről mindenütt a legközelebbi kúthoz hajthas-

sanak itatni. Szemben áll a községháza s a templom, közelükben az ínségmagtár, ahol községi kezelésben, cserélik évente az ínség esetére beraktározott gabonát Csak az kap, aki hozott is. Az iskola körül a tangazdaság kertje, mögötte a szegényház, csavargók, koldusok és aggok kényszerfoglalkoztatásával és bentlakásával. A paplak mellett a kirurgus háza s a kórház. Egy falu se maradjon orvos és kórház nélkül. Odébb a mészárszék és kocsmá.

Ha végiggondoljuk Tessedik tervét, észrevevesszük, hogy faluját a társadalmi osztályok természetes rétegződése szerint alakítja. Magvában a középületek, első körében az értelmiség, küljebb az iparosok, még arrébb a szántóvetők lakóövezete csoportosul. Új települések épp az *észszerű mezőgazdasági kisüzem miatt* sose a keresztutcák végéhez tapadjanak, hanem mindig a hocszanti utcákat nyújtsák tovább, mindaddig, ameddig a rendelkezésre álló és ezeknek a faluvégi, új házhelyeknek kiosztott közeli pusztá területe el nem fogy. Ilyenkor a népszaporulat rajozzék ki távoli lakatlan pusztákra, amilyenek Tessedik idejében főképp Aradmegye irányában még bőven akadtak s ott alapítson se túl kicsi, se túlnagy falut. Minden faluban legyen egy tanult kertész is, aki a tanítónak segít. Pásztorok, örök, sírásók és harangozók, akik a mezőn nem dolgoznak, ker«tet kapnak, hogy henyélésre ne legyen jogcímük. Ezek kezdhetik állataikkal a Magyarországon még ismeretlen istállózást, mert több idejük marad a jószággondozásra. Ha az állat a konyhához közel tartózkodik, minden hulladék rendszeresen értékesíthető. Tessedik el nem mulasztja megismételni, ki tudja hányadszor, az istállózás hasznáról nyújtott oktatását. Nem romlik le az állat, a tanyára hajszolásban, hanem az épület árnyékában gyarapszik. Nem tesz kárt magában, nem ki-

nozzák a szolgák, hanem gazda szeme, hizlalja s jól telet. A személgödörben minden etethető hulladék értékesíthető s az istálló trágyájával keverve javíthatók a kiélt földek. A szántók közelsége lehetővé teszi, hogy idejében vessenek, ne november-decemberben, jobban beosszák az aratási munkát pl. az árpát hajnalban vágják, amikor kalásza nem törik. Jut idő a rétek szántására, frissítésére, rét és kaszáló cseréjére. A közeli kertben minden szabad órácska gazdaságosan használható föl, s a gyermekek utcai csavargás helyett játszva dolgoznak benne.

Odakünn a határban tervszerűen folyják a szikesek javítása s általában biztatni kell a népet, hogy az új gazdasági elveket kövesse. Nagyon serkentené őket, ha a földesúr biztosítékot adna, hogy a javított föld urbanizációs terhe marad a régi, javítás előtti, úgyszintén a üzemtermelés helyett takarmánnyal bevetett területé. A földesúrnak igen nagy erkölcsi és irányító szerepet szán Tessedik, hogy emelkedjék a magyar gazda színvonalára. Régi, rendetlen falut csak fokozatosan lehet rendbehozni, új településeket viszont csak előzetes, jó tervek alapján engedélyezzen a földesúr és irányítsa az építkezést. A Bánságban bevált példa, ha a nincstelen települők csak munkájukat adják. Ezzel a költségek felét már megkeresnék. Az anyagot törlesztik. A termelés észszerűsége érdekében *szigorú falurendészet* is kell. Ennek irányítása a földesúr legszebb és legnehezebb föladata. Kerített porták között kevesebb baromfit lopnak s alig téved el állat. Árok válassza el a vetéseket a legelőktől, a gulyás tartozzék az árkot tisztán tartani, akkor a kártétel is kevesebb lesz.

Tessedik figyelme a kisgazdaság egészére kiterjed. Igaz, hogy az ő idejében a falu még önellátó volt és sön kívül alig szorult valamiben a kereskedelem közvetíté-

sére. Mégis föltűnik, hogy a látnoki erővel jövőt meg-
rajzoló falutervező boltot sehol nem helyez el. A korcs-
mát is bizonyára csak azért tűrte, mert az akkoriban
hasznothajtó földesúri joy volt s nem akart hozzányúl-
ni. Abban az egyben, hogy falujában se bolt, se üzlet
nincs, súlyosan tévedett s nem vette észre a szükség-
leteknek épp abból a művelődésből folyó, fokozatos
tágulását, amely művelődést ő szította a legapostolibb
hévvel. A kereskedelmet megoldhatónak véli egy, az is-
kola és templom között kifüggesztett s a tanító által
vezetett apróhirdetési táblával. (Intelligenceztafel). Cse-
kély díj fizetése ellenében itt tennék közzé az egyik
rovatban, ki keres vételre házat, ökröt, gabonát vagy
bort vagy akar szegődtetni cselédet. A másik rovatban
hirdetnék az eladó dolgokat s az elszegődni szándéko-
zókat. Az ellenőrzött s könyvelt jövedelem az iskola
céljait gyarapítaná, mert az iskola ennek az egész jól
elrendezett falunak világító szövétneke s a tanító a hi-
vatott öre. A Tessedik korabeli nemzedéknek még a fa-
lusi bírāja sem képes megérteni a kormányrendeleteket,
igaz, hogy a szolgabíró sem ér rá megmagyarázni. Az
iskolázott, következő nemzedék majd megérti s követi,
így olvadnak össze ennek a rendkívüli embernek
jobb gazdálkodást hirdető, gyakorlati tanai köznevelést
eszméivel, falupolitikájával, társadalmi és emberbaráti
apostolkodásával, tanács mellett kalácsot is nyújtó,
ótestamentumi szigorúságú lelkipásztorkodásával. Ezért
követelik maguknak lelkészek, nevelők, szociológusok
és gazdák egyaránt. Ha el is vitatható tőle eszméi jó-
részénél az eredetiség dicsősége, mert bebizonyíthatóan
haladottabb, nyugati országokból kölcsönözte, megvaló-
sításukkal többet tett a közért annál, aki az eszmét meg-
álmodta s először írta le, de tovább menni nem tudott.
Am épp ebből a reá oly jellemző *gyakorlati keresztül-*

vitelből eredt egy oly alapgondolat, amiben Tessedik úttörő, ami legsajátosabb sajátja. Az ő korában még a hűbéri nagybirtok volt az általános gazdálkodási forma hazánkban. Beszéltek a jobbágyfőlszabadításról, mint szép eszméről, de csak jogi részét képzelték el, üzemi megoldását senki sem gondolta át. A legnagyobb magyar gazdák, előtte is és, mint látni fogjuk, utána is a *nagybirtokra* alkalmazták tudományukat, ötletüket s vívmányukat. A nagybirtok termelésének tökéletesítése lebegett szemük előtt kísérleteikben. *Tessedik életművének ezzel szemben minden mozzanata a kisbirtokra vonatkozik*, amely az ő korában még csak a jobbágytelkek avult és többé nem fejleszhető jogalakjában létezett. Amit ő ír vagy tesz, azt a 15—30 holdas önálló gazdasaládért cselekszi. Látja, hogy ez a birtoktípus sokáig nem várthat magára és kidolgozza, korát megelőzve a kis-, sőt a törpebirtok egész üzemtanát, belterjes minőségmunkára alapított falutársadalmát, ésszel elérhető földi menyországát.

Nagyváthy János.

(1755—1819).

Magától kínálkozik, hogy Tessedik Sámuellel hasonlítsuk össze, annyira közeli kortársak voltak. Mindkettő századának fia: népboldogító világpolgár, csak épp Tessedik élethivatásánál fogva a keresztyén testvériség, Nagyváthy pedig sorsának kapcsolatainál fogva szabadkőműves eszmevilága alapján. Egyebekben is ugyanazt a korszellemet igazolja pályafutásuk, eredjenek bár indítékai különböző forrásból. Nagyváthy is lelkes csatlósa az akkor terebélyesedő természettudományoknak, szinte mindentudó tájékozottságra téve szert műkedvelően űzött olvasmányai és kutatásai alapján. Így volt ez akkor divat, kezdve Goethén, a németek nagy költőjén, az egész művelt Európában. Nagyváthy is gondosan ápolja befolyásos főurak kegyét, vigyáz nyugodt, polgári színvonalú jólétére, sokat utazik és mindent lelkesen figyel, jegyez. Akár Tessedik, ő is mint főúri nevelő indul az életnek, és búcsúzik tőle, egy életen át gyűjtött, nagy könyvtárában merengve, mint nemességet nyert, a nemesi rend különállásához hű, de ki meri mondottan a jobbágyfölszabadításáért rajongó emberbarát.

A sok párhuzam ellenére egészen más egyéniség

a századforduló másik nagy magyar gazdája. Ember és táj kölcsönhatása ütközik elő ebből a különbségből. Tessedik, a nagycsaládú, ridegkedélyű, puritán pap a Tiszántúl történelmi hagyományokban megszakadt s a örökváltságban szabadulásra törő, utána nemsokára kibontakozó kisbirtokos agrártömegek apostola. Nagyváthy a Dunántúl töröktől nem bolygatott, töretlen hagyományú nagybirtokainak légkörében mozog, teljhatalmú jószágkormányzó, földesurának tegeződő baráth, kastélyok szalonjainak szellemes társalgója, kegyeltje, az életet tudatosan élvező agglegény s a szépért rajongó versfaragó. Tessedik az átlagembert fölülmúló alkotóerővel, határtalan és makacs szívóssággal fogott eszméi megvalósításához. Még az sem örölte föl, hogy mindenhez magának kellett előteremtenie az anyagiakat. Nagyváthy minden alkotását befolyásos főúri barátokra alapította. Sírna modora mindig meg tudta szerezni ezeknek bőkezű támogatását. Tessedik nem iszik, nem pipázik, az önfegyelmű mértéktartás sztoikusán rideg aszkétája. Nagyváthy is mértékletes, de az epikureusok bölcs életművészetével: ebédre megissza a maga pohár borocskáját, pipatóriumot tart s míg Tessedik késő öregségében is úgy kertészkedik, hogy nyugtalanul egyre újabb fajtákat kutat, Nagyváthy pipázgatva sétál lugasában s gyönyörködik a végre bevált, legszebben viruló fajtákban.

Még a Tessedikénél is szerényebb bölcsőből tör a magasba. Atyja Nagyváti Ferenc miskolci asztalosmester volt. Családjuk, ősi nemesi sarj, Baranyából terjedt át a Dunántúlon Pozsony felé s származott tovább Szatmár és Borsod megyébe. Már nagyatyja elszegényedett Diósgyőrött s annyira lecsúszott a család-, hogy katolikusról a református hitre áttérő atya nem is törődött a „hy” névvégződéssel, hanem úgy jegyeztette

be mindhárom fiát az anyakönyvbe, ahogy hangzott a nevük. Miskolcon iskolázódott a jóeszű János gyerek, majd a sárospataki híres iskolán végezte el egyidejűleg a jogot és teológiát. Megérdemelten mosolygott rá a jó szerencse, mert Szentgyörgyi nevű tanára Szipáry István gróf fiai mellé ajánlotta be nevelőnek. 19—21 éves koráig ült grófi asztalnál, forgott a főúri család légkörében. Még elég hajlítható életkor ahhoz, hogy az egyszerű környezetből származott ifjú föllépésében, igényeiben s életcéljaiban teljesen átalakuljon. Sokat utazgatott Pozsony megyében növendékeivel. Olykor a két gyermek grófkisasszony is csatlakozott hozzájuk. Így vetődtek el Bogdanára, ahonnan Nagyváthy ága származott. Kedélyes vendégszeretettel fogadta őket az öreg plébános, de az ifjú hiába kutatott rokonok után. Még hetven évvel azelőtt telepedett onnan át az utolsó Nagyváthy a komárommegyei Elekre. Csak távolabbi atyafihoz tudta elvezetni a plébános, *Sidó Ferenchez*, akinek nagyanyja Nagyváthy lány volt. Amint Nagyváthy János maga emlékezett meg később róla rokoni körben, ez a látogatás tette gazdává, hiszen tanulmányai folytán ő is, mint korának becsvágyó ifjai, papnak vagy ügyvédnek indult. Sidó a maga tíz holdas kisbirtokán belterjesen gazdálkodott. Káposztával és egyéb főzelékkal beültetett, zöldelő virány volt kicsi tagja. Pozsonyba hordta be a zöltséget s igen jól pénzelt belőle, mert termelési költsége alig volt. Ez a kép megragadt Nagyváthy agyában. A képzett gazda a föld legboldergabb embere, — gondolkozott rajta sokáig.

Egyelőre csak vágyaiban gazdálkodott, mert rövid időre tanári állást vállalt Losoncon. A költészetet oktatta, de továbbra is, az imént föllobbant érdeklődését követve a gabona életét figyeli s méri, milyen mélyre hatol a fák gyökérzete. A tanszéket oda kellett hagy-

nia, mert szembaja támadt s Pesten kezelte, egy Szombathy nevű jeles orvosnál. Hosszú volt a kezelés. Hogy idejét hasznosítsa, bejárt az egyetemre, mostmar egyenesen gazdasági érdeklődését követve *Mitterpacher Lajos* apát előadásait hallgatta, aki ugyan elméleti gazda volt, de óriási látkörrel s az egész Habsburg monarchiára szóló tekintéllyel bírt. Mitterpacher hosszú életén át lelkesen harcolt a mezőgazdaság tudományos rangjának elismertetéséért. Zsinórmértékül szolgáló latin és német nyelvű könyveket írt a gazdaság elemeiről, majd a mezőgazdaságokban termelt nyersanyagokat földolgozó, akkor még házilag üzött ipar technológiájáról. Állandóan hangoztatta, hogy nemesifjaink ne jogát tanuljanak, hanem a birtokuk kezeléséhez szükséges mezőgazdasági tudományt sajátítsák el. Rossz kezelés nemcsak egyéni kár, hanem az államé, a társadalomé. Ahhoz, hogy a birtokos képes legyen megérteni gazdasági olvasmányainak tartalmát, szükséges, hogy alapfogalmakkal bírjon a talajról, trágyázásról, az emberi, állati és természeti munkaerőről, tudja gondoztatni a jobbágyok egészségét, hogy a robotmunkaerő épségben maradjon, értsen valamit a kereskedelemhez is, legalább terményei okos forgalombahozataláig.

Ezt az ismeretkincset szívta magába Nagyváthy Mitterpacher előadásain s később, a saját nagyszabású irodalmi munkásságában is mindvégig fölismerhető, honnan nyerte az indítást. A bölcs céltudat, amely életét íogytig irányította, már most kiütözik sorsának intézésében. Volt megtakarított ezer forintja. A bizalmas kapcsolatot nevelősködése után is megtartotta a Szapáry-családdal s a gróf tanácsára katonának állott. Valószínűleg magas összeköttetése magyarázza, hogy viszonylag rövid idő alatt, két év múlva érte el a kapitányi rangot a *Duka* ezrednél. A katonaságnál is a szolgálat

gazdasági része felé törekedett, mert élelmező tiszt volt. Áthelyezéseit, vándorlásait a felülről kapott parancsok irányították, de az adódó helyzetek hasznosítása, az a főntebb említett bölcs céltudat, hogy magát nevelje, tökéletesítse általuk, már tisztán az ő egyéni műve volt. Megfordult hazánk, Ausztria és Olaszország sok táján. Mindenütt figyeli a szántót, rétet, erdőt, hogyan gazdálkodik a nép, milyen az állattenyésztés. Tökéletesíti magát a német nyelvben, s megtanul hozzá franciául, olaszul és angolul. Érdeklődése roppant széleskörű. Nemcsak mezőgazdasági könyveket gyűjt s olvas, hanem történeteket, köz- és nagánjogokat is. Politikai olvasmányainak hatására, meg bizonyára az előkelő összeköttetések vágyától is indítatva, katonakorában lépett be a szabadkőmíves páholyba Bécsben.

Ugyancsak katonasága idejére esik szakértelmének a szolgálati ágával kapcsolatos kiművelése a lótenyésztésben. Vásárolta, nyereg alá idomította és nyereséggel eladta a lovakat, mint élelmezési tiszt. A lókereskedelem csereberéi közben sok gyakorlati gazdával került kapcsolatba, de meg kereste is velük az ismeretséget. Messzetekintő szorgalommal gyűjtötte a tapasztalatokat s rendszeresen följegyezte, amit a beszélgetésekben hallott. Liszván állomásozva megkísérelte, nem lehetne-e a szőlőfürtök megaszalásával rossz évben is jó bort szűrni. Akkor még a tudomány nem tartott ott, hogy a mai pontossággal ismerte volna a napfény zamat- s cukorgyarapító hatását. Nagyváthy ötven évvel a tudomány haladását megelőzve, jóllehet csak tapasztalatilag indokolva állapította meg, hogy maga a beaszaló meleg *fény nélkül* nem javítja a minőséget.

Végül katonai szolgálata segítette hozzá, hogy bajtársias viszonyba kerülhetett *Festetich György* és *Széchenyi Ferenc* gróf huszártisztekkel, A pompás föllépé-

sű Nagyváthy ezt a bajtársiasságot csakhamar ben^o barátsággá fejlesztette s a két főúr támogatása határozta meg rövidesen változó életsorának későbbi sikereit is. Ezredét 1782-ben ugyanis Olaszországba helyezték s a déli éghajlat szembaját kiújította, úgyhogy a megvakulástól tartott. Bécsbe ment, hogy szemét gyógyíttassa s bár tiszti rangjáról lemondva a katonaságtól kilépett, a szabadkőműves páholyban újból találkozott főúri barátaival. Még egy harmadik értékes ismeretséget hozott neki a szabadkőművesség, *Jordán Péterét*. Ennek pályafutása roppant serkentőleg hatott a fiatal, becsvágyó Nagyváthyra. Jordán self made man volt: tizennégy éves korában még birkát őrzött, s mikor Nagyváthyval találkozott, akkor már udvari tanácsosi minőségben Laxenburg és Vösendorf uradalmait igazgatta. Tu lós gazda is volt, az osztrák Thaer. Nagyváthy beszélgetésekben sokat tanult tőle, majd Jordán behelyezte gyakornoknak az egyik birtokra. Nagyváthy később maga emlegette, hogy igazi gyakorlati tudását itt szerezte, mert céltudatosan megpróbált és megismert minden gazdasági munkát: szántott-vetett, ellesnél segédkezett, juhászkodott, béreskedett.

Közben mindig takarékoskodott, úgyhogy 1788-ban belgiumi tanulmányutat tehetett. Ezután Pestre ment lakni s a „Nagyszívűséghez” c. szabadkőműves páholyban kötött igaz rokonszenvvé fejlődő ismeretséget *Kazinczy Ferencsel*, *Báróczy Sándorral* és *Bacsányi János-sal*, majd ugyancsak innen folytatva ápolja a jóviszonyt Széchenyi Ferenc gróffal. A nekikészülés ideje bstelt, vége a tanoncéveknek. Eleget tud már ahhoz, hogy hozzáfogjon nagyszabású tervéhez és a legelső, honi nyelven írott, nagyszabású mezőgazdaságtudományi munkát adja a magyar gazdák kezébe. Mint egy remete ült neki az íróasztalnál, hogy rendszerbe foglalja a sok

jegyzetet, beillesse a beszélgetésekből és saját tapasztalataiból összegezett, gyakorlati tényeket, végül hasznosítsa temérdek, szakbavágó olvasmányát. A hivatás-szeretet teljes lelki odaadásával készült tehát „*A szorgalmatos mezei gazda*” két testes kötete. Nagyváthy állandóan tájékoztatta Széchenyi Ferenc gróft a készülő és kész fejezetekről s a barát lelkes érdeklődésének köszönhető, hogy a kéziratból már teljesen ismert művet kiadáshoz segítette. Széchenyi vállalta, hogy fedezi a neki igen tetsző mű kiadási költségeit, illetve kockázatát olyanformán, hogy ami nem telik az előfizetésekből, azt pótolja. Nagyváthy későbbi nyilatkozatából következtetve erre nem igen lehetett szükség, mert *A szorgalmatos mezei gazda* óriási könyvsikere négyezer forintot jövedelmezett szerzőjének. A költészet iránt fogékony Nagyváthy tudományos nyelvébe is költői lendületet vitt. Zamatos prózája nagyon tetszett földesuruknak, papoknak, gazdatiszteknek, minden érdeklődő gazdának egyaránt. Célját egy csapásra érte el: az addig öregbéresi bölcseségnek tekintett mezőgazdaság tudományos tekintélyt kapott a magyar közvéleményben. 1791-ben jelent meg s hat ezüst forintért adták két kötetét.

Megérdemelten és hosszá ideig lett a *Szorgalmatos mezei gazda* a gazdasági ismeretek bibliája hazai földön. Elsősorban szerzője számára volt alapvető mű, mert határozottan megállapíthatjuk, hogy későbbi munkáiban az itt rendszerezett ismeretkincset bővít», alakítja, forgatja. Ez ellen ugyan ő maga tiltakozik, dó ami tény, az tény s ha nem is írta ki magát Nagyváthy ebben a fölforgató sikerű könyvében, és ha tud is újat mondani még sokáig, mégis ezt kell élete főművének tekintenünk. Természetes, hogy szabadkőműves barátjának, Széchenyi Ferenc gróf titkos tanácsos öxellen-

ciájának, a nemzeti tudományok munkás előmozdító-jának ajánlja munkáját a címlapon, mert „Bizony a szorgalmatos Mezei Gazda is vagy áltáljában és talán örökre a Böltsöben kénytelenítettett volna maradni: ... ha Excellentiád engemet is, mint más több Magyar-írókat nagy szívűségével nem gyámolítana.” Előljáró beszédében megemlékezik arról, hogy népünk a földművelésből él, vesse tehát szemét a lába előtt fekvő dolgokra. Csiholjanak hasznot a derengő természettudományok tanulságaiból, ő maga töprengett, nem lett volna-e jobb idegen munkát átültetni, de „által láttam, hogy mind azt, a mit más Nemzeteknél, vagy a kén-telenség, vagy a tudományos Gazdagság jónak talált, nem lehet áltáljában édes Hazámra szabni.” Csak Mitterpacherre támaszkodhatott a hazai gazdasági tapasztalatokban. Mitterpacher hatása csendf.1 meg soraiban, amidőn keservesen látja, hogy az uraság fiai „az Oskolákból, Patvariákról kikerülven a Jobbágytól tanulnak gazdálkodni, a kit igazgatni s boldogsága keresésében vezetni s bízgatni nékik kellene.” Ily magunkfajta földművelő népnél minden rendű iskolában tanítani kellene a gazdaság mesterségét. Gondolata párhuzamos Tessedikével, amikor szükségesnek véli, „hogy a *Gazdaságtanítás Catechismussá* válna és hogy a *Papság* ezt a mesterséget különösen tanulván Hallgatójainak e részben is Út-mutatója lenne.”

Írói ösztöne, sokoldalú beállítottsága, egykori teológiai és jogi tanulmányai s nem utolsó sorban, hogy *A szorgalmatos mezei gazda* fárasztó negiógaimazasa közben másirányú lelki fölüdülést találjon, Nagyváthy e készülő művével egyidejűleg még katonakorában íródott, szabadkőműves elmélkedéseit is sajtó alá rendezte s névtelenül kiadta 1790-ben. Egyéniségét világítják meg jellemzően ezek a veines röpiratok. A „*Vallás tse-*

rélés” címűben azt bizonygatja, hogy hitünk nem önmagától adódó igazság, hanem a vallásalapító egyéniségének s neveltetésének eredménye, „*Veres Barát*” címűben pedig a lelkiismereti szabadságot, örök békét, egyenlőséget és szabadságot esdi.

„Akkor a bársonyos leplek közt született
Báró, az alacsony és szalmával fedetett
Viskóbul származó jobbágyát csak épen
Virtusaival fogja szembetünöképen
Megelőzni.”

Amikor Felsőbüki Nagy Pál 1807-ben az országgyűlésen a jobbágyfőlszabadítás mellett beszélt, célzást tett ezekre a röpiratokra, tehát jól ismerhette. Ugyancsak *A szorgalmatos mezei gazda* írása közben fordított le szórakozásul Nagyváthy egy művet s jelentetett meg 1790-ben: „Tsillagok forgásából való polgári jövendölés Lengyelországra. Franciából magyarra fordítva egy emberbarát által. A magyaroknak tükörül”. Ebben is a jobbágyokra gondol s a lengyel példa nyomán óvja a nemességet, hogy elbukik az ország, ha tovább is ágybánnak a jobbágygal, mint a barominál.

A szorgalmatos mezei gazda írói és anyagi sikeren kívül egyebet is hozott szerzőjének: Festetich György gróf meghívását birtokainak jószágigazgatói székebe. A gróf ugyanis, miután 18—32 éves koráig katonáskodott, megelégtelt a vitézi életet s leköszönt alezredesi rangjáról, mert aláírta azt az országgyűléshez benyújtott folyamodványt, amely a magyar ezredeknek magyar vezetést és vezényszót kívánt. Csapongó hangulatember volt s elhatározta, hogy Keszthelyre vonul vissza gazdálkodni. Kapóra jött néki a tiszteletpéldányként érkezett Szorgalmatos mezei gazda. Hévvél olvasta át s

mire a végére ért, addigi jószágigazgatója kegyvesztett is lett előtte. Azonnal meghívta Nagyváthyt a felesleges állásba. Szeszélyes, hirtelen lelkesedésben króziusi szerződéssel kínálta meg. Ugyanakkor hívta jószágigazgatónak másik barátja, Széchenyi Ferenc gróf, *A szorgalmatos mezei gazda* mecénása is, de Nagyváthy Festetich ajánlatát választotta. Hat évre szerződtek úgy, hogy ha a gróf nem is alkalmazná tovább, akkor is holtig biztosít neki lakást, kertet, szőlőt és 40 hold nyugdíjat. Elbúcsúzott Széchenyi Ferenctől, aki egy négy, keresztfa alatt imádkozó szabadkőművest ábrázoló festményt ajándékozott nagyratörő pártfogoltjának.

Keszthelyen egész kis hűbéri királyság várta Nagyváthyt. Szerződésében teljhatalmat kötött ki magának s a gróf, a keszthelyi, csurgói, ollári, Csáktornyái, szentmiklósi, balatonkeresztúri és szalkszentmártoni hatalmas jószágok ura, semmiben sem korlátozta kegyelt barátjának cselekedeteit. Mint fejedelem s bizalmas, mindenható minisztere, úgy éltek egymás mellett. Nap nap után együtt vannak, mint két elválhatatlan, jó barát. Együtt szövik terveiket, együtt szórakoznak, mulatnak. Nem egyedülálló az ily testi-lelki barátság abban az időben egy-egy nagyúr s pártfogoltja között. Am Nagyváthy megérdemelte ezt az érzésekben és anyagiakban egyaránt pazar barátságot. Magasrangú vendégek szállanak a grófi házba: a világlátott, végtelen művelt főtitest mindíg hivatalos. Elbűvöli a társaságot szellemes csevegésével, soha ki nem fogyó adomáival, érdekfeszítő, régi magyar hősi történeteivel, szórakoztató ötleteivel. Mindenki mint barát válik el a választékosan öltözködő, karcsú, férfias alakjával is hódító, magas, izmos, szélesvállú, pompás emberpéldánytól. Az OMGE helyiségében ma is kinn függő, egykorú arcképe is da-

liás külsejű férfit mutat hosszúkás, kissé görögös szabású arcával és orrával, kicsi szájával, gesztenyebarna hajával és szemöldökével. A leírások szerint tempós, lassú járása, mozdulatai egyszerre megélenkültek beszéd közben s mélabús tekintetű fekete szemei élénken csillogni kezdtek. A nők bálványozták s Nagyváthy nem tudott választani egyet sem élettársul, akiével sorsát állandóan összekapcsolta volna.

Korlátlan tér nyílik alkotásokra s Nagyváthy él is hatalmával, hogy rendbeszedje szeszélyes és kapkodó földesurának elhanyagolt jószágait. Külföldi tapasztalatai s világnyelveken szerzett olvasottsága nyomán ő is észrevette azt, amit világhírű kortársa a német Thaer Albert rendszeresen fejtett ki, hogy a robotszolgáltatásokra felépített, hagyományos gazdálkodású, hűbéres eredetű nagybirtok sem vonhatja ki magát a teret foglaló pénzgazdálkodás hatása alól, s akarva nem akarva kénytelen kapitalista vállalattá átalakulni. Mihelyt az egyszerű terménygazdálkodás kezdett megszűnni és a nagybirtok eladásra, pénzzé váltható Jövedelemre termelt, egyszerre számolni kellett a birtok megbecsülhető értékével, a befektetett költségek gazdaságos vagy ráfizetéses szerepével, a nyers és tiszta jövedelemmel és pénzben kellett kifejezni az addig csak darabokban, ür- vagy súlyegységben, lélekszámban vagy területben nyilvántartott élő és holt leltári mennyiségeket. A kereskedelmi vállalatok szigorú könyvvitele bevonult a mezőgazdasági számtartásba is.

Amikor Nagyváthy jószágigazgatói hivatalába lépett, Festetich gróf maga is csak körülbelül tudta, mije van. De nem tudta sem Nagyváthy elődje, sem az uradalmak gazdatiszti kara. Laza volt az egész igazgatás. A főtiszt meg sem ismerhette a 162.000 elhanyagolt holdon szorgoskodó személyzetet, végrehajtó közegeinek

egyéni képességeit, a majorokat vezető tisztek pedig a gyakori áthelyezések miatt maguk sem nyerhettek teljes átpillantást a kezelésükbe adott birtok talajáról, háttáiról s éghajlatáról. Nagyváthy hatalmas eréllyel összefogta az egész gépezetet és *új alapokra fektette a számtartást*. Oly kitűnően ragadta meg a szerteágazó gazdaságokat, hogy ezek valóban egy akarat által irányított egységbe tömörültek. Számviteli rendszere távozta után is fönmaradt s az uradalom könyveit félszázadig az általa lefektetett alapokon vezették.

Hogy azonban ezt a korszerű, okadatolt nyilvántartást keresztül tudja vinni minden vonalon, ahhoz más képességű személyzet kellett, mint amit a pálcás hajdúkból és régimódi botosispánokból összeválogathatott. Képzett gazdákra lett volna szüksége, akik megértik a főtiszt szándékait, rendelkezéseit. Ilyenek nem voltak. A megreformált számtartás bevezetésén kívül másik maradandót tette az, hogy *elindította a tudományos alapokra épített magyar gazdaképzést*. Közvetlen az ő nevéhez *ugyan nem* fűződik iskolaalapítás, mint Tessedik Sámueléhez, de ő ösztökélte urát s befolyásolta oly erősen, hogy Festetichen át két intézmény is néki köszönhette létét. Rámutatott a gróf előtt, hogy a csurgói uradalom is nyer értékben, ha a község városiasodik s rábírta, hogy építsen Csurgón református templomot és gimnáziumot. Utóbbit Festetich személyesen nyitotta meg 1792. október 1-én. A közvetett cél ezzé! is ugyanaz volt, mint a később Keszthelyen nyitott s o. fehérpapok gondozásába adott gimnáziummal: intézményeket teremteni, ahol a leendő gazdatisztek a tudományos szakképzettségükhöz szükséges előtanulmányokat elsajátíthatják.

Az igazi mezőgazdasági szakiskola azonban, amely csirájában Nagyváthy kezdeményezésének köszönheti

születését, a híres keszthelyi *Georgicon* volt. A köztudatban általában úgy él keletkezése története, hogy festetich György hirtelen nekibuzdulásában elhatározta alapítását s költséget nem kímélve, a legkiválóbb külföldi és hazai gazdák, köztük Tessecdik tanácsát kikérve, megszerveztette. A hiteles történeti valóság azonban más. Nagyváthy, amikor elfoglalta főtiszti hivatalát, tapasztalta, hogy tisztjeinek szakképzettsége nagyon csekély. Hogy ezt emelje, nekiült és összeállított egy negyven nagy ívre terjedő, bevezetésből és három részből álló, kéziratos szolgálati utasítást. Ezzel is, akár a számtartás új rendjével egységes szervezetet akart adni az óriási birtoknak. Jellemző korszakára és erélyére, hogy a kéziratot minden gazdatisztjének le kellett másolni és megtanulni, akárcsak a katonaságnál a szolgálati szabályzatot. Ez a kézirat ma is mint gazdaságtörténeti ritkaság fekszik a csurgói gimnázium könyvtárában. Címe: „Közönséges instructio a mtgs Tolnai Gróf Festetich György k. kamarás uradalmaiban gyakoroltatni szokott gazdaságnak rendjén keresztül. Nagyváthy János nemes Zala stb. megyék táblabírója és az említett mgs grófi jószágoknak Directora által! 1792.” Bevezetése meghatározza tartalmát is. „A helyes Gazdaság ezen kiváltképpen való három sarkalatokon fordul meg, hogy 1-ször. A gazdák azt a mi nincsen, megkeressék. 2-szor. Azt a mit kerestek, megtakarítsák. 3-szor Igazán számon adják. — Ezen sarkalatok szerint az Első rész a Mezei Gazdák kalendáriumát, az esztendőnek minden hónapjában tartalmazza; a 2-ik rész a gazdatisztok személyes kötelességeit, a 3-ik rész a számadások vezetését foglalja magában. A mit egy practicus gazdának tudni kell, itten röviden elő van adva oly szándékkal, hogy aki azt megtartja, hibázni nem mondatik, aki pedig jobbakat találna, megdícsértetik és ju-

talmaztatik.” — Fönmaradt még kéziratban ugvincsak jószágigazgatása első éveiből egy két íves *Circulare*. Birkák nemesítése tárgyában ad benne gazdatisztjeinek oktató utasításokat.

Úgy látszik azonban, hogy a betanulás kötelezettsége nem bizonyult hatékony gazdaképző módszernek, mert Nagyváthy új megoldáson törte fejét. A szakképzés gondolatának magvát ezekkel az iratokkal elhintette már, most csupán az volt hátra, hogy a tanítást intézményessé tegye és kész tiszteket kapjon az uradalom. Nagyváthy öreg napjaiban leírta életét. Ezt egyik leszármazottja a családnak, Nagyváthy Kálmán pozsonyi ügyvéd még eredetiben olvasta a nagynénjénél. Az ő írott tanúsága szerint Nagyváthy János adta Festetich György grófnak a tanácsot, hogy tanintézetet alapítson. A régimódi naturalista gazdaképzés nem vált be többé. Ez csak annyiból állott, hogy a kamaszodó ifjút bedugták valamelyik uradalmi irodába írnoknak. Itt hozzáedződött előljáróinak gorombaságaihoz, de többet tanult meg a kártyaforgatásból, mintsem a könyvek vezetéséből. Majd kikerült a majorba alintézőnek egy intéző mellé, gazdasági recepteket gyűjtött, esetleg olvasgatott is valami szakszerű könyvet, ha jóra valóbb volt s gyakorlatból ragadt rá egy s más tudás. Nagyváthy rábeszélésére tehát 1797-ben, minden más európai államot megelőzve nyitotta meg Festetich gróf a keszthelyi Georgicon, földrészünk első rendszeres gazdasági szakiskoláját.

Kezdeti alakjában a Georgicon nem volt egyéb, mint kiszélesített alakja az Instructióknak. 1801-ig csak a Festetich uradalom számára képzett gazdatiszteket, tehát belső ügye volt az uradalomnak. Ezután tágult országos intézménnyé, sőt hazánkat járó idegen utazók is megcsodálták, azonban Nagyváthy ekkor már nem

gyakorolt befolyást fejlődésére, noha haláláig ülnöke maradt. Megindulása után még kilenc hónapig ő igazgatta s így ez 1848-ig főnnállott, sok gazdanemzedéket az életbe bocsátott intézet első szervezetében az ő keznyomát kell látnunk. Egyemeletes uradalmi épületben adott neki hajlékot. Bár az egész, mintaszerű kezelésbe vett, óriási uradalom szolgált gyakorlótereid, mégis kihasított 54.1 holdból álló iskolai gazdaságot, s egy külön „fügazda” vezetésére bízta, aki résztvett a tiszti tanácskozásokon, hogy állandóan tájékozva legyen az uradalom szükségleteiről. A tangazdaságban képv'selvb volt minden művelési ág: telek, külső kert, szántó, legelő, kaszáló, rét, szőlő, erdő és istállóiban, aklaiban, baromfiudvarában, méhesében, epreskertjében, veteményeskertjében a valóságban jelentek meg mindazok az okszerű állattenyésztési újítások, amelyeket Nagyváthy előzőleg *A szorgalmatos mezei gazdában*, utána pedig négy másik nagy művében megmintázott. Kísérleti kert, nemes tenyészállatok, bő trágyázás, bonyolult vetésforgók, ipari és gyógynövények termelése, íásított legelő, erdei és gyümölcskerti faiskola és a legújabb gazdasági szerszámok gyűjteményéből álló, nagyszerű intézmény fejlődött ki csakhamar a Nagyváthy elindította kezdetből. Hazai és Ausztriából meghívott szakemberek legjobbjai tanították benne az alapvető tudományokat, főkép természettudományokat, közöttük igen részletesen tagolva a *gazdasági számvitelt*. Ennek ismeretanyagát Nagyváthy nyilvánvalóan az Instructiókból fejlesztette tovább. Kezdték az alapkönyvekkel. Általános leltárak, kataszteri birtokrészívek, urbáriumok könyvei, majd a szerződések, tőkék és adósságok s háttározatok iktatott irattömbjeinek nyilvántartása képezte az első részt. A másodikban a részletező gazdasági könyveket ismertették, mint tagolt szakleltárakat, kü-

lönböző naplókat, pénz- és terménynyilvántartást. Végül a harmadik rész a gazdasági számtartás segédkönyveit tárta föl, a fentiek további részletezését, köztük a robotszolgáltatások, napszámok, munkanaplók könyveit. Kivonatok készítése, rovincsolás és ellenőrzés zárta be a számviteli tanulmányokat. Csak hat deák osztályt vagy bölcséleti tanfolyamot végzett ifjakat vettek föl a három évfolyamos tudományos gazdasági iskolába. Ezeknek előkészítéséhez volt szükség a csurgói és keszthelyi gimnáziumokra, „hogy így a szülők könynebbsegekre módot szerezhessen az abban tanulóknak a gazdasági szerzetben előforduló Tudományok hallgatására és a mezei gazdasággal való megesmerkedésre” — írja az egykorú tudósítás. A tanítás ugyanis kezdetben német, elvétve magyar, később pedig teljesen a tudományok nyelven, vagyis latinul folyt.

Azonban Nagyváthyt már nem találta Keszthelyen a gyönyörű virágzásnak elindított intézet, mert főtiszti működésének harmadik évében elhidegült Festetichsel szőtt testi-lelki jóbarátságuk. Pedig a grófné is kegyelte férje bizalmasát, Nagyváthy pedig bensőséges tisztelettel adózott a nemes magyar asszony háziasságának, erényeinek. Még írói pennáját is megihlette a keszthelyi nemzeti asszony alakjának emléke, mert később róla mintázta a „Magyar házi gazdaszonyt.” A grófnő valóban példás családanya, feleség, honleány s nem utolsó sorban gazdasszony is volt. Ma már furcsán hangzik, de Festetich grófné akkoriban még viasz- és faggyúgyertyát öntött, font és szappant főzött s Nagyváthy maga írja, hogy látta, amint leányaival ponyvát szabott és zsákokat foltozott. Sok házi receptet kapott tőle Nagyváthy, ezeket is szorgalmasan följegyezte s később könyveibe beledolgozta. Viszonzásul engedett a grófnő kérésének, s még az aranynapok idején egyik leánya

eljegyzési ünnepélyére írt egy alkalmi bohózatot. A Zichy grófi családból származott vőlegény tiszteletére jelmezes korcsolyázást rendeztek a Balaton jegén. Ekkor jelent meg közöttük a komédiázó pár: egy részegdiáknak öltözött fiatalember, aki kiskabátban, félrecsapott kalappal rohant a jégen, mert egy nehézkes, szürke barát üldözte s bottal hadonászott feléje, hogy megüsse. A mese cselekménye szerint a libegő nyakendőjű diák minden ruháját elzalogosította, de a valóság is ez volt, mert tényleg egy korhely bécsi diák alakította a szerepet s apja, aki most fizette ki fiának adósságait, az üldöző barátot.

Mindez azonban nem oszlatta el a gróf és főtisztje között növekvő feszültséget. Igaz, hogy a gróf szeszélyes, hangulatember volt, aki később, Nagyváthy távozta után is átlag öt-hat évenként váltogatta főtisztjeit s a Georgiconban is egymásnak adták a kilincset az első lelkesedésben szerződöttet, majd hamar megunt tanárok, de barátságuk mégis hiúsági kérdésen siklott ki, sőt mi több, épp Nagyváthy legmaradandóbb alkotásán a *gazdasági számtartáson*. A kebelbarát ugyanazon okból lett kegyvesztett, ami emelkedését elindította: Festetich műkedvelői érdeklődése miatt. Festetich *A szorgalmatos mezei gazda* után is tovább olvasott, újabban megjelent gazdasági munkákat s mindig a legutolsóért lelkesedett. Majd megunta később a Georgicont is és költöket istápol, helikonünnepségeket rendez Keszthelyen s tiszteletükre fákat ültet. Első benyomásai után cselekszik s ilyenkor nem sajnálja a pénzt. De példája hat az egész Dunántúlon. Ő az első főnemes, aki nem külföldieskedik, nem Bécsben s Párizsban szórja el jövedelmét, hanem idehaza él, pártolja a költészetet, művészetet, irodalmat és tudományt s az egész magyar kultúra javára vezet be jelentős újításokat birtokain.

Amit ma olvasott, azt változékony természete holnap meg is akarta valósítani. Bosszantotta, hogy Nagyváthy ezen csak fölényesen mosolygott. A sülvé-főve együttlét megriktult, ezután csak hetenként kétszer találkoztak a tisztí megbeszéléséken. Egyszer a határozati jegyzőkönyvbe valami önálló rendelkezési diktált bele az írnoknak Festetich, ám Nagyváthy áthúzta, mert mint teljhatalmú jószágigazgató rossznak tartotta. Nem szólt róla urának, de Festetich bepillantott a következő ülésen egy ily jegyzőkönyvbe s észrevette. A jelenetet, ami ezután következett, Vas Gereben is megírta. A gróf haragra lobbant s keményen összeszólkkozott főtisztjével. Nyílt szakítás nem következett be, mert az udvariasság keretei között Nagyváthy kitöltötte szerződéses szolgálatát, de a hat év elteltével nyugalomba ment.

Váratlan zuhanás követte tehát a rendkívüli emelkedést, de Nagyváthy magányra, mélabúra és bölcselkedésre hajlamos kedélyét nem törte meg. A fényárban úszó, Haydn zenéjétől visszhangzó, selyemmel bélelt szalonok kedvence, az elbűvölően szellemes csevegő, nagyúri vadászatok, mulatások, szórakoztató időtöltések dédelgetett részese egyszerre csöppen ki a magas életből s válik remetévé. Vigasza az anyaföld s a természet. Sajátságosan magyar sors ez, hogy a nagyvilág sodrától elkapott köznemes életpályája egyszerre csuklik meg és diadalai, sikerei színteréről egy zokszó nélkül tűnik el, vissza valamelyik magános falu vagy udvarház remeteségébe, hogy ismét megtalálja őtönmagát. Ilyen regényes visszatérés az őállapotba jellemezte az Európába kóstolt Bessenyei Györgynek 29 évig tartó bihari remeteségét, valamivel vidámabb a gáláns kalandok hősének, a szintén köznemes Kisfalu Sándornak badacsonyi öregkori hétköznapjait, Gvadá-

nyi József és Orczy Lőrinc híres generálisok csaták után a vidéki idilli létébe megtért gazdálkodását és kúriájának ilyen magányában alkotta később Madách is az Ember tragédiáját, abban a mélabús, jellemzően magyar magányban, amely a keleti khánok dacával nem ismer maga fölött urat s álmodozik, egyéniségét e szűk korlátok között mégis teljesen kiélve, mert csak magaszabta törvények szerint él.

Nagyváthy számára sem volt természetlen magány a csurgói öregkor, hiszen nem is volt még öreg, csupán negyvenhárom éves. Derűs bölcs maradt s élettapasztalatait összegezte nagy ráéréseben. Négy művet szerzett itt, egymással párhuzamosan, nagy kedvteléssel írogatva, hiszen pl. a Magyar házi gazdasszonyhoz harminc hosszú éven át gyűjtötte az anyagot. Anyagi viszonyai megengedték, hogy gondtalanul élhessen kedvteléseinek, hiszen a nagy gazda a maga ügyeiben is igen jó gazda volt. Körülbelül négyezer forintot takarított meg főtiszti működése alatt. Szerény összeg a százazrekhez viszonyítva, amelyekről épp az ő számtartási rendszere adott először földes urának világos képet. Előzőleg volt már kb. nyolcezer forint készpénz, úgyhogy mintegy tizenkétezer forint tőkevagyonial kezdte meg a csurgói életet. Megkapta holtiglani használatra Festetichől a szerződésileg kikötött földeket s egyszerű házában polgári egyszerűséggel éldegélt tovább.

Ámbár családja nem volt, ez a remeteség korántsem jelentett mogorva, patópáloras magányt. Nem, Nagyváthy egyáltalán nem úgy élt, „mint elátkozott királyfi túl az Óperencián.” Nem vadult el a társadalomtól, sőt öltözködésében, egész napirendjében kínosan betartotta tovább is a választékos társadalmi külsőségeket. Épp úgy bekapcsolódott tovább is szaktudománya

és a világ fejlődésébe, mint nagy kortársa és barátja, Kazinczy Ferenc, az egész országgal Széphaloniról levezető irodalmi vezér. Hasonló egyedülálló tekintély volt s maradt a mezőgazdaság tudományában Nügyváthy. Tulajdon volt földesura jelölte ki egymást követő utódai egyikének *A szorgalmas mezei gazdát* követendő zsinórmértékül. Nemcsak a környékbeli gardák, kisemberek keresték föl tanácsért, hanem nemes urak zarándokoltak hozzá messziről, hogy véleményét kikérjék. Két híres vendégéről emlékezik életrajzírója. A komoly érdeklődő egy fiatal Teleki gróf, könyve rajongó olvasója, akinek tapasztalati tanácsokat adott vendéglátó asztalánál, a szélhámós pedig az eszeveszett csínyeiről hírhedt, tiszafüredi földesúr *Józsa Gyuri*. „Jajvár” nevű kúriájában élt ez az úri betyár, 20,000 holdas birtoka közepén, amiből azonban a rendetlen kezelés miatt semmi jövedelme nem volt. Lopták elől-hátul, ő pedig hol mulatott a parasztok furfangjain, hol megkorbácsoltatta a rajtakapottakat. Kék ingben s zöld gatyában járt fiatalkorában, éles fokossal jelent meg korhely barátai társaságában parasztlakodalmakon. Leitatták a násznépet s a menyecskéket a Jajvárba cipelték. Úri bálba viszont frakkban, de gatyában lépett be. Felesége csak egy hétig bírt vele együtt élni. Aztán nem is vezettek nála háztartást: télen disznóhúson, nyáron füstölt szalonnán élt egész házanépe, csak férfiak, mert nőcselédet aranyért sem kapott. Cimborái egyszer egész ménésének levágták jobb fülét. Józsának ez annyira tetszett, hogy tüntetőleg ezután csak félfülű lovakon járt s ilyen négylovas hintón állított be Csurgóra, az előkelő Nagyváthy nem kis megrökönyödésére

Fényes ajánlatot tett az országos híru embernek. Költözzék Tiszafüredre, szedje rendbe mint teljhatalma jószágkormányzó birtokát. Beléunt eddigi, léha életébe,

komoly, képzett gazda akar lenni, s Nagyváthyról vesz példát. Józsa meglepetésére Nagyváthy belement az ajánlatba, de föltételeket szabott. Maradjon Csurgón egy évig, gazdálkodjék vele együtt, vendégként tiszteli, de kézfogással és becsületszóval ígérje meg, hegy józan életet él s tanul. Józsa hazautazott intézkedni s tényleg visszajött. Kikísérte Nagyváthyt balatonvidéki tanulmányi kirándulására. Majd a gazdasági cselédek ellenőrzést lett volna tiszte, de ehelyett a Pendelyhajtogató nevű korcsmába szökött ki s egész éjjel itatta a betyárfészek vendégeit. Nagyváthy finoman adta értésére, hogy mindenről értesült. Ebédnél maga elé a szokásos egy pint, Józsa elé viszont többiccsés hatalmas üveg bort tétetett. Józsa elérte a célzást s azon az éjen megszökött. Pestről üzentette tanító mesterének, hogy szigorúbb hat csuhás barátnál. Elég volt három hónap nála s inkább szőrt lop a lovak farkából, hogy hurkot csináljon belőle s él varjúhúson egy évig, semmint, hogy ezt az évet Nagyváthy házában gondolkodja végig.

Pedig ezt a házat a nyugalom és boldogság szigetévé varázsolta Nagyváthy szelleme és keze. Mindjárt az első télen kétszáz gyümölcsfát ültetett, amelyeket előbb szobában, kályha mellett ojtatott be. Kertje mindjárt házából nyílt s rajta túl szölleje messze lenyúlt a malomgátig. Szép fegyvergyűjteményéből is elővett egy-egy puskát s vadászgatott. Gyönyörködött magyal- és török pipagyűjteményében is. Ünöke maradt a csurgói uradalmi tisztgyűlésnek s már csak kaszinó és szórakozás kedvéért is eljár az ülésekre, ahol minden gazdatiszt személyes lekötelezettje volt. Barátkozott a környékbeli földbirtokokkal s a csurgói plébánossal. Törődött az általa elindított gimnázium sorsával is. Később rokonokkal népesült be a környék, mert egyik fivére a közeli Siklósra, a másik meg éppen Csurgóra költözött.

Nagyváthy elhelyezte Festetich szolgálatában ennek két fiát s neveltette. Látogatták egymást, de Nagyváthy távolabbra is kimozdult. Fölkereste a komáromi rokonságot, kikutatta családjá eredetét s mint igazolt nemes 1798-ban fölvétette magát a somogy megyei lajstromba. Komáromban a kalendárium szerkesztője fölkereste a szállóban s cikket kért tőle. Nagyváthy írás helyett rajzolt néki. Egy nagy földgömb mellett Napóleont ábrázolta kitátott szájjal, hogy benyelje a világot, a másik oldalon pedig egy magyar huszárt, aki fűgét mutat a császárnak. 1806 körül Pesten és Bécsben kezelte régi szembaját, de hiába, mert gyulladástól egyik szemére megvakult. Eljárt Keszthelyre is a Georgicon és Helikon összejöveteleire, s szívélyes viszonyra enyhült a régi összezőrdülés Festetich gróffal. 1814-ben a virginiai dohányról szerzett tapasztalatairól tartott előadást Keszthelyen. Néhány száz holdat bérelt s nagyban gazdálkodott. Nem tagadta meg ifjúkorát, továbbra is figyelte a környék birtokain folytatott gazdálkodást, szakcikkeket olvasott és maga is írogatott a Tudományos Gyűjteménybe. 1817-ben közölt egy földtani tanulmányt a Balaton homokjának összetételéről. Gazdasági eszméit nagyszabású könyvek számára tartogatta.

A balatoni homokot Tok község határából szedte, amikor Józsa Gyuri társaságában bejárta a környéket szárazon és vízen. Delejpatkóval kihúzta negyedét a homokban rejlő vasnak s megállapította, hogy sok a szén-sav a vízben, gyaníthatólag földalatti forrásokból. Ezért nem büzlik szerinte nyáron a víz, télen pedig a feszülő szén-sav okozza a rianást Természettudományi érdeklődése tovább vezette és tanulmányozta a Balaton állatvilágából a fővenymászó és festékcsigákat, fogast, süllőt, sügért és a gardahal vándorlását. Vendégei mindig láttak hosszú lugasában téntát, papirost, könyveket

míg egyik félóraban a meszes talajban díszlő őszibarackjainak, vagy a pálinkafőzésnek nézett utána, lovakat adott és vett, a másikban már séta közben megállva Jegyezte megfigyelései nyomán támadt gondolatait.

Emeljük le végül a leplet a Csurgón remetéskedő, hajdani nagy nőbarát érzelmi életéről. Házát *Szalai Karolin* tartotta rendben. Vele próbáltatta ki a konyhán a gazdaasszonyi háziipari recepteket s jegyezte föl az erdményt. Tőle született Lidia névre keresztelt leánya, 1800-ban. Szalai Karolin néhány évre rá meghalt s mikor a három éves kislány nem akarta engedni, hogy kivigyék alvónak hitt anyja koporsóját, az atya kézen fogta: „Ne sírj kislányom, ezután én leszek anyád s atyád egy személyben.” Bökezűen neveltette s *1816-ban* adta férjhez Nyikos Lászlóhoz, Festetich egyik ispánjához. Ekkor szakadt rá az igazi magány. Megható szeretettel levelezik Balatonszentgyörgyre került leányával s igyekezne befejezni négy, folyamatban lévő munkáját. De nehezen sikerül, mert az anyag állandóan gyűlik s a könyvek kéziratai bővülnek. Ifjúkori becsvággyal egyszerre akarja kiadni mind, hogy még egy szakirodalmi sikerrel lepje meg a magyar világot. A Magyar Házi gazdasszony ezután szerzett receptjeit Boriska nevű derék szakácsnőjével próbáltatja ki. Öregkorában megismétli önmagát s megint csak versfaragással s politikai röpiratokkal szakítja meg a tudományos munkálkodás óráit. Nevét csak gazdaságtudományi munkák alá írta ki, mert a földművelést tartotta a Teremtő műve legközelebbi emberi utánezatának, igazi fiziokrata meggyőződéssel az egyetlen termelő -foglalkozásnak, a hazaszeretet és jellem alapjának. A többi írás csak időtöltés, elmefuttatás. Egyik röpirata „*A magyar zászlóm úr*”, másik „*A 19. században élt igaz magyar hazafinak öröm órái*” versbe foglaltan kívánja a jobbágyokkal

szemben követett emberséges bánásmódot, nehogy forradalom törjön ki, viszont a névvel jegyzett *Magyar Gazdatisztben* ugyanekkor a jobbágyokat oktatja, hogy oszthatatlan telekhez kötött állapotuk a legnagyobb jótétemény. Melyik volt végeredményben meggyőződése, talán maga sem érezte világosan a XIX. század nagy változásokat sejtető kezdetén. Végül megpróbálkozott a költészet egykori losonci tanára a tiszta szépirodalommal is. Amikor földesurának László nevű fia 1811-ben egy Hohenzollern hercegnővel ülte lakodalmát Keszthelyt, a hajdani jószágigazgató alkalmi nászadalát küldötte el a Festetich ház örömnünpére. Kenetesen alázkodó ajánlás után páros rímekben eleveníti meg az uradalmakhoz tartozó várak és romok dicső lakóit s ehhez kapcsolja mézes szavú szerencsekívánatait.

Ez a sokirányú tevékenykedés mutatja, hogy a nagy gazda csurgói napjaiban semmi sem volt a lezuhant sa:« bukott nagyságából. Lássuk rendre, mi volt az a négy nagy munka, amelyen titokban felváltva dolgozott any nyira titokban, hogy levelezésében Kazinczyval is titoktartást ígértetett, amikor a széphalmi mester irodalmi kísérletekre buzdította. Mi volt az a négy könyv, ami egyre csak nőtt-nőtt, míg szerzőjük járta a csurgói hárt, beszédbe elegyedett a gazdákkal s tanácsolt, ha rosszat látott. Mi szűrődött le az utókor számára temérdek jogi, számviteli, hittudományi, politikai, földrajzi, történeti és természetrajzi tudásából, mert majdnem olyan mindentudó volt, mint Tessedik Sámuel. Nagyváthy 1819. február 24-én halt el hirtelen támadt tüdőgyulladásban. Festetich György hozzá sietett betegsége hírére, de már csak szemét foghatta le. Csak két hónappal élte túl nagy barátját maga is.

Sok kész és félig kész kézirat maradt a hagyatékban, közöttük egy Magyar Ismerettár c. lexikon, ami átfogó

tudását bizonyítja és két kötet vers. Idők folyamán ezek elkallódtak. De már 1821-ben megjelent s annyira túlélte szerzőjét, hogy később három kiadást ért *A Magyar Practicus Termesztető*. „Talán az én szorgalmas Mezei-Gazdámnak is volt legalább annyi haszna — írja élőbeszédében, — hogy a Magyar Gazdákat tselekedeteikre figyelmesebbekké tette, mert az utolsó negyedszázadban a magyar gazdálkodás megjavult.” „Valóban, — folytatja — ha mi a Termesztést és Tenyésztést egészen arra a lábra akarjuk állítani, a mellyen az Angoloké, Belgáké, és sok helyen a Németeké áll, a mint sokan javasolják: úgy nekünk legelsőben is az *Ugar-tartásról* kell lemondani; azután a *Közlegelőinket* szükség iulönbbféle természet alá fordítani. Mit ér a kártevő javítás? A *szüntelen* művelés által a föld nem javul, sőt a termékenység végtére egészen ki fogy; a mellyet a trágya sem adhat vissza többé. — A Bétsi zsemlyesütök a mi trágya által természetten erőtlen lisztű búzáunkat magoknál is feltalálják.”

Nagyváthy saját bevallása szerint sokat hasznosít munkájában az állandóan figyelemmel kísért német irodalomból, de magyar önérettel példák sorozatával bizonyítja, hogy minálunk már rég ismertek és tájanként szélteben gyakoroltak növénytermelői fogásokat, amit a németek mint új eljárást vernek nagydobra. Erre aztán idehaza is mint fölfedezésen kapnak rajta. Ezért ő nem tudós értekezést ír, hanem a tőzsomszédságában elterülő magyar nagybirtokokon külföldi tanulmányúton járt földesurak és képzett gazdatisztek által kipróbált s 22 év óta megfigyelt tapasztalati fogásokat.

„A gazdaságról közönségesen” írván kiindul az emberi szükségletekből, s megvonja a növénytermesztési körét. Megrajzolja a haladó gazda jellemét, beosztja segédeit, cselédségét, kioktat, mire figyeljünk a szerző-

dések kötésénél, hogy gyakoroljuk a házirendet ionntartó fenytékeket, hogy tarthatjuk meg az alkalmas embereket és selejtezhethjük ki a hitványakat, A robotnak elönye, hogy egyszerre nagy munkaerő áll ki, „de hogy a robot a legrosszabb és még is a legdrágább földmívelés neme, az is igaz.” Szívesebben dolgoztat a ma napszámoknak nevezett „pénzes munkásokkal.” Röviden ismerteti az állatállomány kiszemelését, szerszámok it, majd nyomásokra osztja a földet s megmagyarázza, miért fejlődött ki nálunk az ugartartás. De pártolja a legújabb német és angol vetésforgókat, alkalmazva a magyar viszonyokhoz időnkénti mélyszántással. Túltesz Tessediken is a trágyanemek alapos ismertetésében.

Magára a földmívelésre térve sorra veszi a mezőgazdasági munkákat, a nálunk szokásos hibákkal, majd a vetőmagelőkészítés kapcsán ismerteti valamennyi ma is termelt mezőgazdasági növényünket, külön fejezetet szentelve „korompéllyal való bánásnak.” Sajátságos, hogy a haladó gondolkodású Nagyváthy micsoda ellensége a gépeknek. „Az Arató és Cséplő-gépelyek a nagy költség . . . miatt . . . se lehetnek köz kiterjedésnek, — A Vető-gépelyek nem érdemlik, hogy a Mívészek fejeket azon törjék.” Haszontalannak minősíti a tengeritöltögetőt is, igaz, hogy az ő idejében még nem volt tökéletes a sorvetés. Csak az egyszerű, kézi, könnyen javítható szerszámokban bízunk. Új dolog volt a mezőgazdasági géptan, s ismerete még az ő széleskörű tudását is meghaladta. Ezért elveti mind a munkást koporsóba vivő kézi cséplést, mind a cséplő machinákat. Sarló helyett kaszával arattat, szérún nyomtattat s féreg ellen keményre aszaltatja be a gabonát, úgy rakatja granáriumba vagy vermelteti be.

A rétekekkel ő is törődik, bár kezelési elvei korántsem oly úttörőek, mint Tessedikéi. Csak ritkásan engedi

rajtok a fát s inkább a hagyományos kezelésen javít, amidőn a mohot boronával szaggattatja föl, oltatlan mésszel és hamuval irtja, a vakondot pedig vízzel árasztja el. A széna szaporítást ő is a mesterséges takarmánytermesztésben látja. Védelmébe veszi a pusztákat. „A könyves, és Újsággazdák a mi Pusztájink ellen szünet nélkül kiabálnak. — Ez a német Egoizmus az országok boldogságát a sok kézen és az uralkodók fényes hatalmát ezeknek erején építvén fel, minden a Tartományok kiterjedésére, a jövődő megnépesedésére és a haza gazdálkodására való tekintet nélkül minden; házasít, szaporít, vele birtokot foglaltat és a legkisebb tenyésztő, vagy fát termő helyet is művelés alá kívánja fordíttatni.” Nagyváthy figyelmeztet, hogy az állattenyésztés jövedelmezőbb a növénytermelésnél, ezért szükség van pusztákra. Közlegelőrendtartást dolgoz ki, vizsgálja a kopár, bozótos, erdős, vizenyős, lapályos és hegyi, közeli és távoli legelőnemeket.

Nála még nem válik külön a mezőgazdaságtól a kertészet. A magyar practicus természetnek következő fejezetei ugyanis a gyümölcsstermeléssel és szőlőműveléssel foglalkoznak. A gyümölcsösök főhasznát az égettborban látja. Urasági gyümölcsösökből kell nemes oltóágot beszerezni. Utal a törpefák előnyeire. A faiskolák kezelésében valamint a szőlőművelési munkák taglalásában saját bevallása szerint a Szorgalmatos Mezei Gazdában mondottakat bővíti s rendszerezi. „A szőlőtövek külömbféle fajtáji” nála a góhér, rózsa, burgundim, formint, hárslevelű, fejér, musfratal, ifark, balatant, hátai sárfejér, demjén, sombajom, budai, részben ma már ismeretlen részben még ma is szaporított fajták, a Bortsinálás fejezete pedig mászlásról, campaniairól, ürmös-ről, feketés vagy veres borokról is megemlékezik a termesztetes borok mellett. Végül kilencedik fejezetében

összefoglaló erdészetet ad a széles tájékozottságú Nagyváthy, kikelve az oktan erdőpusztítás ellen. Az erdőgazdálkodás főcélja nála az épületfa.

Hogy hátrahagyott művei a külön kötetek és címek ellenére egységet képeznek, s voltaképpen főművét szélesztette benne tárgykörök szerint könyvekké, az rögtön kitűnik a szintén 1821-ben megjelent s két kiadást ért „*Magyar practicus tenyésztető*”-ből. Erélyesen mutat rá hogy a művénytermesztés önmagában még nem gazdálkodás. „E szerént a Termesztés nagysága akárhol is tsak annak tsalhatatlan bizonyága, hogy ott sok az ember, a virágzó Tenyésztetés pedig azt mutatja hogy ott a gazdák tehetőssek, mert a Tenyésztetéshez Capitális kell. A Magyarok mai gazdálkodása e kétt talpkönn áll: 1. A mi termesztésünk tsak akkor fizeti ki magát, mikor a szomszédok termése hibázik. 2. Ellenben Tenyésztetésünk mindenkor is minden ágaira nerve betses, mert mindnyájunk Capitálissát bátorságba tartja, azt bizonyos kamattal neveli és a köz teher egyedül ezen fekszik, Innen a' következik, hogy a *Tenyésztetést kár volna a Termesztésnek utána tenni*”.

Ebben a fölfogásban is a tőkégazdálkodás alapelve nyilatkozik s a nagy számtartó mindjárt az elején azt vizsgálja, *melyik melyik állattartás a legjövedelmezőbb?* Sorraveszi tehát a legelő közelségét s minőségét, a takarmánybőséget, s a népsűrűséget. Fűvespusztán lovat, makerdő közelében sertést kell tartani, marhát, pedig csak az neveljen, akinek magának van takarmánya, mert pénzen vett szénán „a Nevendék maga magát kétszer megeszi.” Az egykori gazdasági tisztet halljuk beszélni, amikor a tenyészállatok kiválasztásáról, vagy keresztezéséről mondja el tapasztalatait. Részletezi a talaj, égtáj és a legelő növényzetének nevelő hatását s általában nem barátja a más vidékről behozott állatok-

nak. A külföldi szép fajta nem szokik meg s elfajul. Hasonlóképp tartózkodó az istállózás kérdésében, de ne felejtjük el, hogy az ő idejében még a ridegtartás volt a fő állattenyésztési mód. A jószágot tehát edzeni keli, de oltalmazni is, mert „Olly fergeteges napok is következhetnek, hogy a szél a jászolban terített szénát hóvai elborítja és a marhát magát is megsanyargatja; ieg alább két oldalról, a honnan a legmordabb szelek szoktak jární, szükséges a színeknek rovátkolt deszkákból vagy keményebb matériából is falat tsinálni és így a Felszert L betű formára állítani; a mely a havas esőt hozó szelet a marhákról elfordítsa.” Az istállóépítésnél érvényesíti csurgói tapasztalatait s megrója az alacsony, ablaktalan, rothadó hidlású, keskeny ajtajú korabeli építményeket. Még a juhakolban is szalmázni kell, mert a trágyanyerés a fontos. Tisztaság, ápolás, mozgatás, jó ivóvíz és tapasztalati védekezés a járványok ellen a minden háziállatra vonatkozó alapelvek.

Ezután következik a részletes állattenyésztés. Kezdi a lovakkal. Akkoriban még nem szelték az országot vasutak és nem robogtak gépkocsik, így temérdek lóra volt szükség. Ő a tenyésztési célok szerint külön fajokat javall ígás, nyerges, hintós, vadász, hámos, stb. lónak, mert más kell postakocsiba, katonasághoz, előfogatnak. Legkitűnőbbnek az arab lovat tartja s ezzel kívánja nemesíteni a sok háború miatt elfogyott és leromlott magyar lóállományt. Tenyésztési elvei elég tisztultak. Ismeri az „Arábiai lovak famíliája lajstromát” vagyis a mai törzskönyvezést, de tapasztalataira hivatkozva még a *félszilaj ménestartást* tekinti a legjobb lótenyésztésnek. A lóvétel külemi kívánalmaitól kezdve az eladásig a magános gazda szemszögéből halad végig a tenyésztés mozzanatain, de már országos szervezés szükségességének hangját is megüti, amidőn vármegyei méneket köve-

tel, hogy a házi vagy szelídtenyésztésben nevelt szaporulattal elégítsük ki a katonaság szükségletét, mert a ménesek nem elegendők.

A szarvasmarha tenyésztésben is a köz-tpufat tartja a legjobbnak, vagyis a svajtzériának nevezett csírában íllelőltartást, amikor a marha reggel, délben és este a háznál lakik jól, egyébként legel. A gulyán ugyanis a tehenek. $\frac{1}{3}$ -a meddő, igaz hogy a szabad levegőn az állat nagyon megedződik, hiszen még télen is csak félszer alá hajtják. Viszont a teljes istállózáshoz temérdek takarmány kell, bár itt nyerjük a legtöbb trágyát, tejet, borjút a mézárszékbe, ökröt járomba, itt lehet a tökéletes tejgazdaságot megvalósítani. Nagyváthy idejében már ugyanis a régi magyar tenyészcélok kezdtek átala-» kulni. Többé nem a magyar fajta előnyei vezettek, a jó hús és igaerő, hanem a tejhozam s ennek megfelelően elkezdődött az alpesi fajták beszivárgása. Ezt a külföldi tenyészetet ő is pártolja és vele kapcsolatban rámutat népünk sok káros, kiirtandó szokására, hogy pl. leborjadzásig fej, a pecetejet (colostrum) kifeji s nem adja a borjúnak, az újszülött borjút sóval kenik be, hogy az anyja szeresse, sokan egyáltalán nem engedik a borjút szopni stb. *Ő az első, aki nem gazdasszonyt mellékfoglalkozásnak tekinti a tejgazdaságot, hanem komoly, és alapos tanulmányokat érdemlő jövedelmi forrásnak, önálló gazdálkodási ágnak. Ő ha véres a tej, nem a boszorkányok által megrontott tehenet pálcáztatja meg, hanem a csorlást, mert birs, bükk vagy égerfalevelet etetett, s a tisztaságot hangoztatja minden vonalon: tőgyápolásban, tejkezelésben, hűtőpincékben, szállítóedényekben. Ismeri az akkor már világhírű svájci, holland és olasz sajtokat és szomorúan mutat rá, hogy mi magyarok még csak vajat tudunk készíteni. „Hogy a Magyarok még olly hátra vágynak a jó Sajtcsinálásban, az az oka,*

hogy még minálunk Vajat se győzünk annyit tsinálni, a'mennyi a közszükségre kívántatik, nemhogy a felesleg valóból igyekezhetnénk jóízű kövér Sajtot tsinálni." Ugyanez a nézete az állatorvoslást illetőleg. „Mentől tovább megyén a Szarvas-Marhák körül való tapasztalásom, annál inkább meggyőződtem afelől, hogy a Marha orvoslás igen gyenge és nagy ressent fundámentom nélkül való sarkalatokon áll; és ez mindaddig is úgy marad, valameddig az orvosok tsak orvosok maradnak, és egyszersmind Mezei Gazdák nem lesznek.” Segít, amennyire tud és sorra veszi a száj és körömfájást, vérhast, fölfúvódást, dögöt, tüdőgyulladást, ecetből, mákból, mézből, ganéból, sóból, lenmagból, kékgálicból és hájból készült házi orvosságokat meg különböző, kipróbált kúrákat ajánlva leküzdésökre.

Érthető, hogy a juhtenyésztésre különös gondot fordít. A gazdaság történetből tudjuk, hogy a XIX. század kezdetén még a gyapjú volt nagybirtokaink fő kiviteli cikke, nem a búza. Tenyésztési elveiben itt is sajátosan keveredik a hagyomány a haladó, sokszor csak sejtésekében nyilvánuló természettudományos gondolkodással. Nemek, életkor és tenyészcél szerint osztja föl a nyájakat. Csak magas, levegőjárta, rövid, ösztövére füvet termő legelőkre enged juhnyáját. Délelőtt nyugatnak, délután keletnek tereli, hogy a nap mindig faroktól süsse, mert így nem kergül meg a hőségétől. „Ha a megkerigősödött juhnek feje felnyittatik: abban valami vízzel tele hólyag találtatik. A Hólyag bizonyosan élő állat, a melly magát az agyvelőből tápálja. Ez az állat a nagy melegség idején szokott a tojásból kikelni.” Tudja azt is, hogy a magyar fajta gyapja szövési célra durva, ezért „A mi földünkhöz képest én az Alföldre a Linkolnshiri Anglus fajt, és a hegyesebb részekre a Spanyolt, vagy lagalább a Pádvait kívánnám még egyszer

behozni és az első behozásnak maradékait az által egy grádittsal feljebb emelni.” A gyapjúismeret pedig tudomány. Perbe száll az akkoriban dívó állásponttal, hogy a fejés eldurvítja a gyapjat. Csak a nemes spanyol juhok nem szabad szerinte fejni, a magyart és németet mértékletesen lehet. De juhászatot ne a saját juhaikat is nyájban tartó, sok csalással élő juhászoktól tanuljon az ifjú gazda, hanem tudományos alapon. „Az a Földes-Uraság gazdag uzsorával vissza venné tsak 3—4 esztendő alatt is azt a költséget, a mellyet valamelyik gyermeknek a Mezei-gazdaságra való megtaníttatásáért tenne. Már most a keszthelyi Georgicon nyitva áll, minden ilyen tanulónak.” Nagyváthy a juhok közönségebb nyavalyáira is tud házi orvosságokat, a kergekört kivéve. Érdekes receptje a bécsi koromból, főtt dohányléből és rézrozsdából kevert lé rüh ellen. Általában csak hegyi legelőkön tartja veszélytelennek a juhtenyésztést, az alföldin nem.

Ma már csak gazdaságtörténeti érdekesség, az ő korában még élő valóság volt a sertéstenyésztés régi, vad módja, az erdőben makkoló konda. Tele volt a Bakony csürhékkal s az egész Dunántúl az öntésekben is jól hízó, édes, puha gyökerű sást dúró disznókat őrző vad, félbetyár kanászokkal. Nagyváthy ezt is értékeli, de a malacoztatás okából többre tartja már a félvad tenyésztést. Ebben a disznó hazajár s törkölyt, moslékot kap enni. Főleg a tehenészet savóját lehet így jól értékesíteni vagy a beteg sertést orvosolni, Csík ellen árral szurkáltatja meg torokerét, vért folytat belőle, majd földitök (brionia) kifacsart levét puskaporral elegyítve tölti a torkába. Tájunkra legjobbnak tartja a göndör, fehérszőrű rác sertést. A sertéstenyésztésben tárgyalja a teljes hentesipari technológiát. Míg a mészárosmesterség az ő idejében külön, ősi ipar volt, addig

a disznóölés a háztartási teendőkbe tartozott, azért került ide a gazda állattenyésztési tudományába. Viszont az aprójószág még szerinte is a gazdasszonyra tartozik, ezért nem foglalhat tenyésztése helyet itt, hanem a háziasszonyi kötelességekben. A méhtartás ismét a gazda dolga, ezért óriási olvasottsága alapján tapasztalatiilag próbál ki mindent csurgói kis paradicsomában, vagy kipróbáltat ismerőseivel és csak a bevált tenyésztési fogásokat readszerezi, „mert a Méhek nem pallérozódnak a századok megvilágosodása által, mint az emberek: hanem csak a természet mellett maradó állatok.”

A *feleség* szónak régi magyar értelme tükröződik Nagyváthy fölfogásában, mert a gazdasszonyt nemcsak élettársnak, hanem üzlettársnak is tekinti, akinek a férj gazdasági üzemében pontosan körvonalazott munkakört kell betöltenie. „Egy jó Gazdasszonytól sokat kívánnak a férjek. — Nékem kellett olly hosszú időt tanulásban eltöltenem, hogy a kezdőknek tétovázás nélkül megmondhassam: Ezt tedd s így csináld A sek tudakozódás, a sok próbatétel és hibás útmutatások a kedvetlen megcsalattatáson felül minden melleleg való időmet megemésztették. A mi ezen könyvben van, az meg van több Asszonyságok által s magam házánál többször próbálva és nagy részben Magyar Asszonyságok fogásai.”

Az ismeretek mai csoportosításához szokva nem is tudjuk, végiglapozva Nagyváthy jeles könyvét, voltaképpen hová is soroljuk. Szakácskönyvnek minősíteni túlkevés volna, háztartási lexikonnak túlsók. Falán azal érzékeltetjük legjobban tartalmát, ha megállapítjuk róla, hogy egy könyvben öleli föl, eredeti rendsisrbo csoportosítva mindezt, amit ma középfokú női gazdasági iskoláink szaktárgyakba osztva tanítanak. A szerző itt nem választja külön az ismereteket baromfitenyésztésre, konyhakertészetre, kisebb háziipari, ma már túlnyomó-

lag a gyáripár körébe tartozó munkákra stb. hanem határidőnapár sorrendjében tizenkét fejezetben tárgyalja mit és hogy kell csinálni az esztendő folyamán a ház körül és a házban bõjtelõ havától karácsonyig. Kapjunk belé egy-két helyen, mi van ebben a mindenttudó könyvben, mi lett az egy életem át folytatott szorgalmas anyaggyûjtés gyûmõlcse!

Újévkor házi cselédek fogad a gazdasszony s elfáradunk a sok szempont átértésébe, amivel egy jó cselédnek ki kell állani a szigorúan válogató gazdasszony bírálatát. Inventáriumot készít, jégvermet töltet, hordós káposztát mosat a ház úrnõje, majd ecetet fõz, az edényeket rozsdától tisztíttatja, férficselédeket a konyhában kosárfonással foglalkoztatja, sõt õrlet s ha van vize a malmoknak, kölest és árpakását, végül a ritkábban hordott ruhákat szellõzteti. Még több gazdasági munka hárul rá nyáron szent Jakab havában. Ekkor készít keményítõt búzából, foldoztatja az aratóponyvákat, fõz be cseresznyét, meggyet, barackot, vagy aszal, õ kacsosztatja a dohányt, ami nagy érték borraivalónak, vet őszi beérésre kelt, karalábot, karfiolt, kiásatja a sárrányt, hagymát. Koszorúba fûzik a fokhagymát. Napon-ta tésztaival uborkát savanyít az aratóknak, söpreti a keményeket, kappanoztat, ugorkát tesz el télire ecetbe, kitisztíttatja a kút sarát, áztatja a káposztáshordókat, új cselédeket fogad a szent Mihálykor elmenendõk helyére, kiegészíti az éléskamra készleteit, összegezi bevételkiadási naplóját s fizeti a közben fölgyülemlett számlákat. A másik bokros teendõjü hónap számára Mindszent hava. Ő rendezi a szüretet. Szedeti és tüznél szárítja a sáfrányvirágot, küldi vásárra a vörös és fokhagymát. Ekkor tölti meg egész télre szóló készlettel a kamrát, búzakását õrlet, lisztet szital s szárít a teknõn, hajdinát küld a malomba, gyertyabelet sodrat s gyertyát mart,

de nem sokat, mert tavasszal megolvad, kályhát, kemencét tapasztal. Mihelyt a csipkebogyót megpuhította az éjjeli dér, szedeti hecsepecsnek. Fonószerszámokat előkészíti, homokba elrakatja a téli zöldséget, Simon-Júdaskor fejeskáposztát szedet, kerekrepát savanyít s befogja a disznókat hízásra. Az esztergályos megigazítja a rokkák guzsalyait. A padláson halat szárítanak s füstölik télire. Fa alatt saját levelével takarják be a gesztenyét, vagy gazzal s elduggasztják a fokhagymát.

Íme egy kis ízelítő a magyar gazdasszony munkájából, pedig nem is vettük figyelembe a tehenészet, és disznóöléssel kapcsolatosakat, ami ma már mind a hatalmas tejipari vállalatok vezető mérnökeinek vagy szalámigyárak vegyészeinek ágazatos tudománya. Nagyváthy Magyar Házi Gazdasszonyát leánya Nyikosné elküldette a könyv megjelenése után 1820-han nagy díszesen bekötte özv. Festetich Györgynének. Tudta, hogy ezzel elhunyt atyja szándékát teljesíti. A grófné meghatódott levélben köszönte meg figyelmét. „Elnyugodott édes Attya, valóban különös tapasztalása Gazda és Gazda Asszony tudományú volt, méltó az eiső könyvét követni, *az én akkori Hiatal tapasztalásomat, hogy eő oly nagyra vette, hogy méltónak találta az eő érdeemes gyűjteményébe hé iktatni, betsülöm: most talán, hogy ha élne, érdemesebb Gazda Asszonyi tudományokkal szolgálhatnék, de az mindenható máskép akarta, hogy eő előbb el ment, és én fogom követni.*”

A XIX. század elején még teljes erejében virul a *hűbéri* gazdálkodás Magyarországon, gyáripár nincs és a gazdának házatája, földbirtoka a rajtalévő élő és holt fölszereléssel ebben a hagyományos, osztatlan munkájú termelésben még önellátó gazdasági egységet képez. Egy munkaszervezetbe csoportosul a gazda családja, háznépe és cselédsége s így érthető, hogy a gazdálko-

dás tárgyi elemein kívül Nagyváthy behatóan foglalkozik a személyi elemekkel is, magával a gazdálkodó emberrel, főképp a vezetők egyéniségével. Már a Magvai Házi Gazdasszony is pompásan karcolt eszményképét nyújtja a sok gondú magyar nagyasszonynak s kár, hogy nőnevelésünk későbbi szervezett formáiban ebből a tősgyökeres magyar hagyományból alig hasznosított valamit. Még jobban a személyi tényezőre veti a hangsúlyt férjének, a gazdálkodó magyar úrnak vizsgálatában. Az öreg Nagyváthy csurgói magányában visszapillant élete folyására. Festők önarcképet alkotnak önmagukról vagy valamelyik nagy vásznuk csoportozatának egyik alakjában búvik meg arcuk. írók, költők vallomásokat vetnek papírra a költészetről és valóságról, s regényük egyik alakjában kelnek életre. Nagyváthy is megmintázta önmagát, mert ő a *Magyar Gazdatiszt* általános tanulságokba elvonatkoztatott főhőse, amilyennek őt magát alakította sikereiben gazdag, változatos folyású élete.

1822-ben, halála után jelent meg a *Magyar Gazdatiszt* is és három kiadása mutatja népszerűségét. Utal rá, hogy a magyar birtokosok többnyire gazdag főnemesek, akiket igénybe vesz a hivatalviselés vagy talán le is nézik a mezei gazdálkodást. Hazánk érdeke is, hogy tudósán képzett gazdatiszt pótolja az ő hozzá nem értésüket. „Azokat pedig, a kiknek módjok van a tanulásban, serkentem ezennel, hogy készüljenek el a Gazdasághoz illendően.” Szobából nem lehet gazdálkodni, hanem oda^kűnn kell megedződniük. Előismeretnek hasznos a hazai nyelvek tudása, olvasható és helyes írás, könnyű számolás, „emberi szív és hajló erkölcs.” A szakismereteket kezdőknek vagy uradalmi gyakorlattal lehet elsajátítani, vagy még jobb, ha a keszthelyi Georgiconba mennek tanulni. Könyvét úgy jellemzi, hogy benne az

„egész Gazdaság Practica Részét” igyekezett előadni, vagyis a kipróbált termelési és rendtartási fogásokat. Az olvasottak alapján aztán mindenki önállóan kombinálhat. Ismerteti a nagybirtok gazdasági kormányzásáinak tisztviselői karát, a központi iroda berendezését, felszerelését s a jószágigazgatás szervezetét. Majd csoportosítja a munkákat rendelőstevésre, felvigyázásra, rendtartásra és megkímélésre. Ily főfejezetekben részletezi a latifundium munkaszervezetét és ez a nagy gazda, a munkaszervezésében s a mezőgazdasági üzemben újat hozó, hajdani jószágigazgató tapasztalatainak végleges summája.

Két főszempont vonul végig a termesztés, tenyésztés, adás-vevés, építés, kereskedés, árendába adás, szerződés-kötés, cselédfogadás, fenyítés s elbocsátás, meg a kasznárok ellenőrzésének, készpénz, magház és pince kezelésének sokrétű igazgatásán. Az egyik a *számadás*, a másik a *roboterő gazdaságos irányítása*. Mondhatjuk Nagyváthy alkalmazta tudatosan mezőgazdasági nagyüzemben hazai földön először a kettős könyvviteli, ahogy ő nevezi a Scrittura Doppiával megegyező kamrális számadást, a kereskedelemből átvett jegyzőkönyvvel, főszámadó-, hónapos kivonás és az egyes termények raktárkönyveivel, a censuális székek elé beterjesztett időszaki összesítésekkel, mégis mellőzve a haszontalan rubrikákat, combinatiókat és bilanxokat. Alapelve, hogy minden gazdálkodási mozzanatot írásban kell jegyezni, Inventárium, urbariális tabella, iixns proventusok tabellája, (mai pénztárnapló) robotnvilvántartás, szegődség, cséplési eredmény, mind, mind írásban legyen rögzítve, mert csak így lehet tisztán látni a holdankénti vetőmagarányt, a felszerelés kopását s megengedhető újítását, az úton lévők napidíjainak jogosultságát s sok egyebet, ami visszaéléseknek volt forrása.

A másik, ma már történelemmé vált szempont a roboterő helyes beosztása. Egy régi világ furcsa képe bonthatozik ki előttünk, ha a hajdani gazdatiszti tudományoknak ezeket a lapjait forgatjuk, amikor még nem pénzben mérték a közszolgáltatásokat, hanem munkaerővel és terményben adóztak a közhatóságot, s mondhatnók majdnem az államhatalmat képviselő földesúrnak. A jogvégzett Nagyváthy csillogtatja itt óriási jártasságát az Urbárium magyarázatában. Vázolja-e ma már holt jogterület történetét s védi az intézményt, mert jónak tartja. „A Jobbágyokat úgy kell gondolni, mint a Földes-Urasággal két oldalú Szerződésben élő embereket.” Nincs ennél jobb rendszer szerinte, ha mindenkinek megadják a jussát és a gazdatiszt emberségesen hajtja végre. Nemcsak a telkek fölosztására, legelőhasználatra, személyes jobbágyi jussokra pálinkafőzésre, faizásra, makkoltatásra, az urasági erdőben gubacsolásra, kilencedre, tizedre, hegyvámra, duplarobotra és hosszúfuvarra kell fölügyelni, hanem emberbarátilag végrehajtania a régi, elnyomorodott cselédek élelmezését, az árvák pénzének kamatoztatását, a tisztiszek által elítéltek deresre húzását vagy elbocsátását.

Akármily tárgy vetődik is felszínre, bámulhatjuk Nagyváthy óriási tájékozottságát, olvasottságát. Lgész szakértekezéssé nőnek tolla nyomán a gazdasági építészetéről, vagy a puszták, erdők, mészárszékek, korcsmák és malmok árendálásáról írott fejezetek. Nem csodálkozunk, hogy jóval halála után 1861-ben a pápai uradalom a Nagyváthy ajánlotta vetésforgót követte. Nem csodáljuk, hogy az az ember, aki a hagyatékában maradi jogi, történelmi, és szépirodalmi könyveket, valamint a nyugdíjba vonulása óta alig gyarapított pénzvagyont főörököse és a család igazságos kielégítése után a csurgói és sárospataki iskolák művelődési céljaira osz-

totta szét, a *tudást* hirdette a gazda főerényének is. Hirdette és keresztülvitte, hogy a minden helyre a megfelelő ember kerüljön. Jól fizetett, jellemes, elméletileg és gyakorlatilag egyaránt fölkészült, célirányos szaknevelésen végigvezetett gazda volt az ő eszménye. A hivatás elleni merényletnek tartotta kora szokását, hogy éi denies komornyikokat és kiszolgált urasági inasokat ültettek be parancsolni a majorodba. Ő már egyem angilmak tekinti a gazdálkodás (oeconomia) nipplert a számtartást (cancellistica) is, mert a „számadó könyvek havi kivonatai, mint a kalmári számadásban a conto courantok, a részes biláantzok formája termésről, cséplésről, tenyészetről, maradékról js előző éviakkal való egybevetése, a *számadó könyvek* megrostáltatása s a talált nehézségek kiadása megfejtés végett” mutatja meg számszerűen a mezőgazdaság jövedelmező voltát. Felállítja a „közbilántaxot, minden munka költség. Termések és jövedelmek közt: a melly a Birtokosnak *egy summában* szeme eleibe terjeszti az egész esztendei költséget és jövedelmet.”

Nagyváthy egyik lábával még a zárt, önellátó, terménycserére alapított, feudális gazdálkodás alao:án áll. De előfutára a mának, a pénzgazdálkodás korának, amikor kapitalista alapelveket visz be a birtok kezelésébe, kereskedelmi vállalatnak tekinti az ősiség jogával és hagyományaival körülbástyázott földet és másik lábával már átlép korunkba, amelyben föloldódik a kötött bir-iokforgalom, eladásra, kivitelre, haszonra termelnek sa mezőgazdaság is belekapcsolódik a kapitalizmus szabadversenyének forगतagába.

Ezért nevezhetjük a XVIII. század legnagyobb magyar gazdájának.

Cserhádi Sándor

(1852—1909.)

Ha a XVIII. század két legnagyobb magyar gazdája, Tessedik Sámuel és Nagyváthy János után most egyszerre olyan férfiúval foglalkozunk, aki a XIX. század végén volt virágában, nem azt jelenti, hogy közben nem lettek volna kitűnő magyar gazdák, hanem csak azt, hogy kimagasló nagyságok nem voltak. Forrongásban telt el egy félszázad s a magyar gazdaságtörténet többet haladt benne, mint előtte félezer év alatt, A 48-as törvények egy csapásra törölték el a hűbéri gazdálkodás rendszerét s az elbukott szabadságharc vívmányait az önkényuralom gazdasági és társadalmi vonatkozásban hiánytalanul megtartotta, keresztülvitte, sőt tovább fejlesztette. Megtörtént a jobbágyfölszabadítás. A földbirtokosokat a robotszolgáltatásban szenvedett veszteségért állami járadékkötvényekkel kárpótolták, de oly módon, hogy a középnemesség, miután földje kicsúszott talpa alól, lényegileg tönkrement. A telekkönyv, rendszeres, földadó, lassan-lassan mégis csak porló nagybirtok azonban új, független és jómódú magyar földművesosztályt teremtett: az azelőtt nem létezett kiscgazdákat vagy kisbirtokosokat. Főképp az 1867-es kiegyezést követő nagy

gazdasági föllendülés után tollasodott meg ez a réteg, elsősorban a tömeges szemtermelésből, főleg a búzából. az osztrák-magyar monarchia egyetlen, gazdaságföldrajzilag egymást igen jól kiegészítő tájból összetevődő vámterületet képezett, amelyben a sikerdús magyar búza biztos piacra talált. Jóllehet földművelő népességünk gazdasági tudása nem sokat gyarapodott és a talajt épp oly fölszínesen kapirgálták, mint a jobbágyidők telkesgazdái, még az aszályok és tervszerűtlen vízielvezetések is sivatagosítani kezdték az Alföldet, mégis lassan emelkedett őstermelésünk.

Emelte a viszonyok ereje. A vasutak kiépültével, folyami közlekedés megnyíltával belekapcsolódtunk a világgazdaságba s többé nem volt kitéve annak a gazda, hogy saját zsírjába fül. A szemtermelésre irányuló, gazdálkodás ekkor teszi nemcsak a mezőgazdaságot, hanem mondhatjuk az egész magyar életet a búza függvényévé, Így természetes, hogy e kor nagy magyar gazdái a búza, vagy legalább is a kenyérmagvak termelése, nemesítése területén alkottak nagyot és maradandót, mint ahogy valószínű, hogy napjainknak az lesz a történelem előtt nagy magyar gazdája, aki a lezáruló búzaeldorádó korszaka után átvezeti termelésünket a búzamezőkről az öntözött Kertmagyarországra.

Ilyen, a kenyérmagvak többtermelését kutató és kivitelünket a tudomány eszközeivel gyarapító gazdanagyság volt az 1852 szept. 14-én Győrött született *Cserháti Sándor*. Miközben szülővárosában az alreált, Pozsonyban a felső középiskolai osztályokat végzi, épp az előbb vázolt nagy átállítódás megy végbe a magyar föld művelésében. Egyre több erdőt irtanak ki, egyre több-legelőt törnek föl, hogy művelés alá fogva szaporítsák a legbiztosabb hasznot ígérő búzamezőket. 1870-től 1910-ig öt és félmillió holddal gyarapodik a műve-

lés alatt álló terület. Tessedik, Nagyváthy és kortársaik még az ugarról vitatkoztak a vetésforgóban. Most már nem is vitás az ugar, mert végleg eltűnik. Amikor Cserhádi 1869-71-ig Mosón, Sopron és Pozsonymegye gazdaságaiban gyakornokoskodik, kezdetet veszi hazánk lázas iparosodása s ebből a mezőgazdasági iparok sem maradnak ki. Míg 1873—73-ig elvégzi a magyaróvári gazdasági akadémiát, már egymást érik a malom- és cukorgyáralapítások s ezek új jelleget adnak a magyar mezőgazdaságnak. Termelésünk a hűbéri idők változatosabb művelésével szemben sokkal kevesebb lajtára szorítkozik. Likkor alakul ki megművelt tájunk máig sem változott képe; búza és újból búza, majd tengeri, rozs, árpa, zab s cukorrépa.

1873-ban a hallei, 1874-ben a lipcsei egyetemen találjuk Cserhátit. Halléban ekkor vezette a mezőgazdasági intézetet a bámulatos alkotó erejű és tudású *Kühn Gyula*, akinek hatására Cserhádi érdeklődése is az állattenyésztés kérdései felé fordul s lefordítja magyarra mestere híres munkáját: *Die zweckmäßige Ernährung des Rindes*. (A szarvasmarha célszerű takarmányozása.) Halle ekkor a világ minden részéből vonzott hallgatókat s a tudományában bontakozásnak ott induló Cserhádi figyelmét nem kerülhették el szomorú magyar vonatkozású tények. Malomiparunk, eredeti magyar örökségünk révén a magyar búzaliszt ekkor vergődött világhírré. Nemzetközi kiállításokon verhetetlen volt és sikerl sikerre halmozott. Szeszélyes, száraz, tiszavidéki éghajlatunk egyetlen áldása ez volt: piros búzánk felülmúlhatatlan, sikérdús acélossága. Noha kicsi ország voltunk, a világ búzatermésében mégis, mennyiségileg is vezető szerepet vittünk. Az ekkor még állattenyésztést tanulmányozó Cserhádi azonban tudatára ébredhetett Halléban, hogy a hajdan oly európai hírű, kiviteli árun-

kat, a ridegtenyésztésű, tőzsérek által hajtott magyar szarvasmarhát kiszorítja a búza, mert állatkivitelünk épp a legelők feltörése miatt csappan meg. De közelebbről nézve, a búzatermelés sem volt oly rózsás. Minőségileg oly kitűnő, hogy még a művelés alá fogott Kanadába is tőlünk vitték hajószámra a vetőmagot, de mennyiségileg a holdankénti átlag siralmas. Hazánk átlaghozadáka 7.4 métermázsa volt, Németországé 13.03, Dániáé 15.2. Súlyos következmények csiráit rejtegette magában ez az állapot és ezek a következmények lassan ki is bontakoztak, amikor Cserhátit hazatért, hogy a magyaróvári akadémián segédtanári minőségben megkezdje működését.

Ekkor még állattannal foglalkozott, s hivatalból sok kisebb tárgyat kellett előadnia. 1878-ban rendes tanár lett, s 1880-ban adta ki *Phylloxera vastatrix*-t, tanulmányát, amit a szőlőpusztulások tetek időszerűvé. Pályáját az döntötte el, hogy 1884-ben megürült a növénytermesztési tanszék Magyaróvári. A haza javára foglalta el és töltötte be Cserhátit ezt a tanszéket, mert kevés tudós dolgozta be magát tárgykörébe nagyobb alkotóhévvel, több gyakorlati eredménnyel, meg nevelői sikerrel, mélyebb benső kötelességérzettel, miután a sors aránylag fiatalon, de megérdemelten juttatta jó álláshoz, biztos és gondtalan megélhetéshez, mint Cserhátit. Húsz évet töltött a katedrán, s nehéz eldönteni, mint szak tudós, szervező vagy nevelő volt-e ebben a két évtizedben nagyobb.

Tudományos működését figyelve észrevehetjük a lassú áthajtást kutatásai eredeti területéről az állattenyésztésről a növénytermelésbe, tanszéki hivatáskörébe. Ez a szerepcsera a két tudományág természetes összekötő hídján át megy végbe: a trágyázáson és takarmányozáson keresztül, miként odakünn a gazdaság

évi anyagcsereforgalmában is. A nyolcvanas években kelt munkái még ezt az átmenetet mutatják. Kossutány Tamással együtt szerkesztette *A trágyázás alapelveit*. Majd *A csalamádé termesztése, bevermelése és etetése* körül végzett kísérleteiről számol be. Alapvető forrásmunka a hazai szakirodalomban a földművelési miniszter megbízásából 1891-ben írott munkája: *A talajnak mélyművelése hazánkban*. Itt már teljesen a növénytermelés területén evez s a magas színvonalú tudományos munkát németre is lefordítják. Vízszintes irányban már kezdett kimerülni a török hódoltság; megszűnte óta szüntelen szántott, művelt magyar termőtalajréteg. Fölszínre kellett hozni és termővé tenni a silány szántásoktól nem érintett, alsóbb réteget is. Nagy adósságok nyomták a század végén a magyar nagy- és kisbirtokot egyaránt, amiből többtermelés által akartak szabadulni. Cserháti a birtokpolitika termelési következményeit nem kutatta, csak szaktudománya területén maradva, ennek eszközeivel akarta szolgálni több és jobb termeléssel a magyar föld ügyét. Akadémiai tanári hivatalából kifolyólag elsősorban a nagybirtok számára képezett gazdaszakteket. Gazdaneveléssel foglalkozik 1891-ben *A mezőgazdasági szakoktatás reformjában* is és ekkor íródott könyveit, értekezéseit inkább a kivitelre dolgozó nagybirtok testére szabja. Egymást követik *Újabb tapasztalatai a trágyázás köréből*, *Talajismeret*, *Talajjavító növények*, *Rétek trágyázása*, *Kálitrágya alkalmazása* c. dolgozatai és szinte látjuk a tudós egy életre szóló munkatervét, amint szerves átgondolással a növény első létföltételéből, a táptalajból indul ki, hogy ezt áttanulmányozva összegezhesse *Az okszerű talajművelés alapelveit*. Jóllehet a talaj táperejének megóvásával és növelésével úgyszólván haláláig foglalkozik, mert 1907-ben *A műtrágyák okszerű alkalmazásáról* s még 1909-ben is

újából *Az istállótrágyáról* ír, mégis az 1890-es évektől kezdve a talajtól a gazdasági növény (elé fordul s *A gabonafélék termesztése* c. több kiadást ért, 1889-ben Magyaróvári kiadott művével megveti alapját élete főmunkájának, az 1901-ben kiadott 1010 oldalas, hatalmas két kötetes, tudományos kézikönyvnek, az *Általános és különleges növénytermesztésnek*. Benne összegezi egy élet tapasztalatait,

Ebből a két utóbbi munkából ismerjük meg legbehatóbban Cserhádi egyik arcát: *a tudós gazdáját*. *A gabonafélék termesztése* 232 oldalas, 42 rajzzal élenkített tankönyv, akadémiai hallgatói számára. Hazai viszonyokra alkalmazott, gyakori növénytermelés ez. Inért Cserhádi elvében, hogy a könyvtudomány egymagában a gyakorlati gazdálkodás terén mit sem ér, él még a Nagyváthy János kijelentéseiből jól ismert, százados magyar gazdahagyomány. Ő is elítéli a külföld tekintélytisztelő utánzatát. Kipróbálhatták az új fajtát vagy módot odakünn százszor is, magyar földön csak akkor lesz gyakorlati igazság és csak akkor lehet felelősséggel hirdetni kathedráról, ha itthoni viszonyaink között is kipróbáltuk. Tudós lelkiismeretére jellemző, hogy becsületesen megmondja, amit pl. a rizsről ír, azt könyvekből veszi, mert magyar talajon nem próbálta ki. Tudja, hogy lehet ugyan hazánkban is termelni, de nem tartja a délibb országokkal szemben versenyképesnek. Ezért itt még csak a hazánkban is szélteben honos, ezerszer kipróbált hat gabonára szorítkozik: búza, rozs, árpa, zab, tengeri és köles. Magyarországot jellegzetesen mezőgazdasági államnak tekinti, amint hogy az ő idejében ez a megállapítás bontakozó iparunk ellenére még bizvást illett is hazánkra. Abban a jóslatában sem csalódott, hogy még sokáig mezőgazdasági állam maradunk, mert valóban csak az első világháború után kezdett népességarányunk

az ipar felé eltolódni. Ezért teljesen igaza van Cserhátinak, amikor azt hirdeti, hogy a gabonatermesztés jövővedelmünk, nemcsak gazdasági követelményünk, hanem a nemzeti jövedelem lényeges hányada hozadéka. Túlnyomó százalékban östermelő lakosságunk jövedelme, jóléte tehát csak a kenyérmagvak okszerű termelésével fokozható, legalább is addig, amíg más növényekre át nem térhet. Cserhāti termeléspolitikai szemlélete azonban korántsem egyoldalú. Igaz, hogy ekkor még a gabonatermesztés hibáit keresi ki, ezeknek kiküszöbölésére ajánl jobb eljárásokat, de csak azért, mert *országos viszonylatban a gabona a fővetemény*. Egységnek is tekintni s összehasonlító módszerrel együtt tárgyalja minct a hatot, szemben a külön csoportnak tekintett takarmányokkal és kereskedelmi növényekkel. Elismeri a cukorrépa, dohány és len létjogosultságát is, de *csak helyi viszonylatban* és hirdeti, hogy pl. a paprika Szeged, a hagyma Makó környékén kis területen termelhető, ám *nem nyomhatja a gabonával bevetett föld országos arányát*. Igen jellegzetes tükröződése ez a századforduló felé tetőpontjára jutott búzakiviteli politikának, amitől maga Cserhāti is elhajlott később.

Hogyan küzdhet a tudomány a jobb emberi megélhetésért, kitolva az egyes fajták természetes földrajzi határait, megrövidítve tenyészidejüket, ez az alap gondolat foglalkoztatja.

Nem telt bele egy évtized, hogy a növénynevelés főproblémájává legyen. Közben temérdekét írt. Főleg a homoktalajok zöldtrágyázásában és a cukorrépaiermelésben végzett részletkutatásokat. Mindezek a cikkek azonban csak előmunkálatok voltak *Általános és különleges növénytermelését*. Lassan nőtt a nagy mű. *Végző* alakjának nem is a szűkebb 1900-as első, hanem az 1905-ben Győrött nyomtatott második kiadási kell te-

kintenünk, amelyet „gazdatársainak, volt tanítványainak írt, kik e munka megírására ösztönözték.” Nagyszabású, irodalommal, tárgymutatóval ellátott, rendszeres tudományos munka ez, amely hamarosan elfogyott, közismertté vált és hosszú időre tudományos mintát képezett. Úgy jellemezhetjük, hogy ez a mű egész élete munkásságának foglalata. Az első kötet általános növénytemrelést felölelő fejezetei a növény- és talajtani, meg talajművelési anyagot ismétel meg, jelentékenyen bővítve új és korszerű telkesítési munkálatokkal, mint pl. vizenyős területek alagcsövezése, vagy futóhomok elrónázása, jelölül annak, hogy a búzakorszak egyre több s újabb termőterület után kutat. A második kötetet tévő különleges növénytermelés azonban nagy meglepetéseket tartogat. A gabonafélékhez már besorolja a rizsét és pohánkát is, azután pedig rendszeresen vizsgál végig *minden hazai földön termesztető gazdasági növényi*: hüvelyeseket, gumósakat, olajosakat, szálas takarmányokat, kereskedelmi és nagyban is termelni szokott konyhakerti növényeket. Ámbár soha nem mondja, mégis a fejezetarányokból következtethető, hogy Cserhádi lassan enyhített a gabonafélék túlnyomó fontosságát hangsúlyozó fölfogásán és előfutárja lett annak a változatos, belterjességet kívánó, mezőgazdasági ipart és fokozott állattartást lehetővé tévő termelésnek, amit ma tűzünk ki célul.

Nagy munkája legvégére tartogatja, hogy ezáltal is aláhúzza fontosságát, a magnemesítést. Ez életműve koronája, de már csak az irányt mutatta meg. A kifejlesztés tanítványai műve lett. A módszeres tudós, aki kezdte alul a gyökérzetet körülölelő talaj vizsgálatánál, a maga tökéletesedő életútján követi a fejlődő növény életútját s halála előtt eljut a magot hordozó kalász különös titkaiig. A piciny magba sűrűsödik a gazda minden igyekezetének eredménye, ez hordozza a jövő életben a múlt

minden fényes vagy szennyes örökséget, a *vetőmagban kell tehát megoldanunk a magyar többtermelés föladatát*. Ez a tudományos megismerés azonban nem hatalmasodott kizárólagossá Cserháti tudatában. Törődött ő más okokkal is és élesen látta meg a többtermelés egyéb előfeltételeit. Tekintete nem csak egy irányba nézett, mint a szaktudósoké általában.

Eddig láttuk a *tudós gazda* arcát. Most nézzük afő apostolit: a *szervezőt s a nevelőt!* Sokirányú szervező tevékenységének két maradandó eredménye leit: a hazai növénytermesztési *kísérletügy* és a *vetőmagnemesítés*. Amilyen higgadt elmélyedést kívánt maga a tudományos vizsgálat, cikkek, könyvek írása, kerti és laboratóriumi kísérletek folytatása, annyira üzte Cserhátit az alkotó szellemek nyugtalansága, hogy eszméit terjessze. Állandóan járkált, szerte az országban. Gazdákat látogatott, bíztatott, megfigyelt a helyszínen. Kettős eredménye lett az ily bizalmas beszélgetéseknek, amelyek sokszor az egykori tanár és tanítvány között folytak le. *Egyrészt* Cserháti szerzett további tapasztalatokat, másrészt a kiszemelt gazdák, többnyire nagy uradalmak már neves gazdatisztjei nyertek tőle indítást, buzdító tanácsot. Ezek az útjai országossá fokozták népszerűségét. Tekintélye, személyének súlya kifejeződött az Országos Magyar Gazdasági Egyesületben néki jutott, egyre nagyobb megtisztelésekben. 1890-től 1908-ig egymásután lett a *Köztelek* növénytermesztési rovatvezetője, igazgató választmányi tag, a köztelki gazdasági előadások rendes előadója, a földművelési és növénytermesztési osztály alelnöke, majd elnöke, végül az OMKE tiszteletbeli tagja. A Magyar Tudományos Akadémia két ízben tüntette ki a Förster-díjjal. Az ezredéves kiállítás alkalmával királyi elismerést kapott. Szolgálatá 25. évében a Ferenc József-rend lovagkeresztjét nyerte el s tu-

lajdonosa lett a román csillagrend tisztikeresztjének is az 1908-i bukaresti kiállításon történt sikeréért.

Magyaróvári tanszékén súlyt helyezett arra, hogy előadásait folyton szemléltetéssel kísérje, mert csak e kettős irányt tartotta a gazdaképzés érdekében tokéle-, tes oktatásnak. Állandóan növelte a kísérletügy szolgálatába állított területet, mind több és több, tehetségesnek bizonyult munkatársat vont bele, akiket az eredmények irodalmi földolgozására serkentett. Mozgékony-sága közvetlen munkatársain kívül gyakorlati gazdákat is bevont munkatervébe. Állandó kapcsolatot tartott fenn az ország többi mezőgazdasági akadémiáján működő kártársaival, s velők évente összeülve mindig megbeszélte a következő év munkatervét. Baross László, Székács Elemér és sok neves más vetőmagnemesítő írásaikban vallják, hogy Cserhátitól kapták egész életre szóló munkájukhoz az első meggyőző, rábeszélő biztatást. Biztatni azonban csak kezdetben kellett. Később már maguk a gazdák jelentkeztek kísérletezésre és Cserhátit ellátta őket vetőmaggal, műtrágyával, tanáccsal, nyomtatott, kidolgozott utasításokkal. Ilyen módon tanszéke szűk kísérleti telepén messze túlterjedőleg, szinte korlátlanul sikerült kiszélesítenie a teret és tehetséges, haladó szellemű gazdák bevonásával országossá tennie a kísérletügyet.

Ekkora szívós előkészítés után keresztülvitte, hogy 1891-ben az *Oszágos Magyar Kir. Növénytermelési Kísérleti Állomás* tanszékétől különválva, mint önálló intézmény megalakulhatott. Ifjúi erővel feküdt neki Cserhátit ennek a munkakörének is, mert akadémiai tanári tiszte mellett a kísérleti állomás vezetését látta el. Növelte az intézmény területét s építkezett. Alkotása külföldön is híressé vált. Kilenc tisztviselőt foglalkoztatott benne, akikkel keményen dolgozott, viszont mindent

megtett érdekükben. Egymásután láttak napvilágot az irányítása alatt megizmosodott fiatal gárda kitűnő szaktudományi dolgozatai az intézet kiadványsorozatában a *Kísérletügyi Közleményekben*, de önálló művekben is. A cikkeket oroszlánrészben maga Cserhádi írta. A magyar növénytermesztés későbbi nagyságai kerültek ki ebből az intézetből, mint *Somsich Béla*, *Gyárfás József*, *Grabner Emil*, *Legányi Ödön*. A sörárpa és cukorrépa termesztésével folytatott kísérletek pedig tárgyi téren váltak az intézet maradandó érdemeivé. Cserhádi mindent elkövetett, hogy bevált emberei', az ügy érdekében minél tökéletesebb kiképzésben segítse, bizonyára emlékezvén a saját németországi egyetemi éveinek döntő hatására, így még 1892-ben küldette ki Gróf Bethlen András földművelésügyi miniszterrel akkori tanársegédjét, dr. *Károly Rezsőt* Németországba a cukorrépanemesítés tanulmányozására. Károly Rezső be is váltotta a hozzá fűzött reményeket, mert utána íródott tanulmányától számítjuk a hazai cukorrépanemesítés kezdetét. Majd 18%-ban az OMGE-val küldette ki Cserhádi másik kiváló tanársegédjét, *Rázsó Imrét*, akinek nevéhez fűződik a cukoré répanemesítés elindulása a mezőhegyesi kincstári ménesbirtokon 1598-ban, amikor Rázsó már az óvári kísérleti állomás helyettes vezetője volt. Az intézmény oly erőteljesen fejlődött, hogy Cserhádi 1904-ben nyugdíjaztatta magát a gazdasági akadémián és azután csak a kísérletügynek élt. Újabb hévvel fogott néki régi kísérleteinek és tudós vizsgálódásainak.

Állandó két témáját fölelevenítve a gabonatermelés, meg a trágyázás terén teremtett új bizonyítékokat reg hirdetett meggyőződése mellett. Így kimutatta, hogy az Alföld termelési viszonyai mellett egyedül a magyar búza bír létjogosultsággal. Ugyanakkor lépéseket tett a terméketlen területek hasznosítására. Kezdeményezte a

szikések és tőzeges rétek följavítását, vidékenként vizsgálta meg a talaj- s éghajlati viszonyokat, s mindegyikre különböző takarmánynövények termesztését ajánlotta előzetes próbák alapján. Megdöntötte azt a hitet is, hogy hazánk száraz éghajlata folytán e talajon a műtrágyát nem lehet alkalmazni. Ha ma hatalmas műtrágyagyáraink működnek, akkor el nem hallgathatjuk Cserhádi úttörő s népszerűsítő munkáját. Utolsó *terve* az, volt, hogy az országban szerte kísérleti intézményeket létesíttessen, hiszen nevelt is már vezetésekre alkalmas szakembereket. Így mód nyílt volna arra, hogy tájam, kenti szükségletek szerint mindjárt azon a vidéken folytassák a kísérletet, ne csupán Magyaróvári. Főleg egy alföldi állomás létesítése volt szívügye, mivel, bár ő maga dunántúli volt, fölismerte a hazai mezőgazdaság e legnagyobb tájegységének visszamaradt állapotát s a belőle eredő nemzetgazdasági kárt. Ezt az állomást szánta volna a korszerűsítendő alföldi gazdálkodás kiindulópontjául, de halála megakadályozta benne. Csak az aradi kirendeltség fölállítását érte meg.

Szintén a magyaróvári akadémiai tanszékből rőtí te-rebélyessé Cserhádi másik hatalmas indítása a *növény-nemesítés*. Munkája itt is két ágban folyt: Magyaróvári személyes vezetésével s szerte az országban tanácsai alapján, irányításával. A hazai növény-nemesítés kezdetét *Váry-Szabó Sámuel* ref. lelkész 1863-i és *Mokry Sámuel* birtokos 1864-i kísérletétől számítjuk. Ezek bár céltudatosan indultak külföldi minták után, mégis el-szigetelt kísérletezők maradtak. 1890-ben lendült néki növény-nemesítésünk Cserhádi fölléptére. Ő javasolta Kováts Lajos főhercegi uradalmi intézőnek Aie suton, hogy foglalkozzék a „Pignoletto” tengeri nemesítésével. Ezt a fajtát még 1870-ben szerezte be az uradalom Bélyéről, amikor is tengeri termelését fokozni akarta. Az

olasz eredetű pignoletto akkoriban a legegyszerűsebb csöveket mutatta az összes hazai kukoricák között s így legalkalmasabbnak mutatkozott arra, hogy nemesítés kiindulópontja legyen. Cserhádi és Kováts kísérlete ténylegesen bevált. Kitermelték az *alcsuti* tengerit, amelynek híre csakhamar országos lett. Mint az Orsz. m. kir. Növénytermelési Kísérleti Állomás vezetője több gazdát birt rá az ország különböző részein, hogy végezzenek termelési kísérleteket alcsuti tengerivel. A kedvező eredmények hatására 1894-ben már több uradalom foglalkozott további nemesítéssel és sikerült fokozni az alcsuti tengeri bő termését, korai érését, kedvező csutka és szemarányát, amely Kováts intézőnél a 86.45 %-ot érte el.

Lépésről-lépésre jutott ilyenformán közelebb Cserhádi országos jelentőségű gazdaságpolitikai céljához: hogy *megszüntesse a külföldi vetőmag beözönlését hazánkba*, amely állapotot méltán tarthatta a kimondottan mezőgazdasági magyar állam szégyenének. 1895 május 19—23 között ülésezett az országos gazdakongresszus. Cserhádi lelkes előadása alapján mondták ki, hogy épp a külföldi vetőmagbehozatal meggátlására indítják meg honi földön is a vetőmagtermelést és a gazdasági egyesületek vállalkoztak rá, hogy egyenként nyerik meg a gazdákat a vetőmagtermelés ügyének valamint, hogy közvetítik a nemes vetőmag kereskedelmi forgalmát

Ugyanekkor Cserhádi már akadémiai előadásaiban is kiterjeszkedett a növénytermelés tárgyának keretéből a nemesítésre és a tanszékével kapcsolatos kísérleti telepen oktatta rá hallgatóit. Előbb csak röviden érintette a növény nemesítés tárgykörét, épp csak utalva a német kertészet körében elért eredményekre. Később, amint tudományos munkásságának vázolásánál már észrevehettük, tanszéki munkájában is mindjobban a növény-

nemesítés földadataira, nemzetgazdasági jelentőségére to-
lódik át a súlypont. Valóban csak az ő örökös tettvagy-
tól buzogó egyénisége kellett hozzá, hogy itt is egy
később nagyra nőtt intézménynek vesse meg az alapját,
az 1909-ben, tehát épp az ő halála évében megszerve-
zett, majd a következő évben Magyar aróvárt Qrabnei
Emil igazgatása alatt meg is nyílt *Országos Magyar
Királyi Növény nemesítő Intézetének*, Ma már nagy múlt-
tal bír ez az intézet.

Még egy alapítás őrzi Cserhádi nevelői lelkületének
emlékét a *Mezőgazdasági Szemle* c. folyóirat. Ezzel is
az volt a célja, mint intézményeivel, akadémiai tanári
működésével: *új magyar gazdanemzedéket nevelni*, 1883-
ban írott beköszöntőjükben írja Kossutány Tamás szer-
kesztőtársával együtt, hogy hazánk el van árasztva ki-
sebb-nagyobb gazdasági szaklapokkal de ezek csak az
érdeklődést keltik föl és csak a gazdasági ismeretek első
elemeit művelik. Ma viszont mélyebb tudományosságra
van szükség, mert a közlekedés fejlődésével az árak
nagy viszonylatban egyenlítődnek ki. a termésfölösleg
elhelyezhető, az ország nem fái saját zsírjába, a gaz-
dának tehát élelmesnek kell lennie és általában nagyobb
látkörrel bírnia. „A jelen válságos időben, midőn a *gaz-
dasági átalakulás folyamatban* van, — írják — nézetünk
szerint legégetőbb a szükség egy olyan útmutatóra,
amely lelkiismeretes bíráló, alapos tanulmányok és
szigorú tárgyilagossággal értesíti a gazdákat mindarról,
ami a gazdasági tudomány terén s a gazda érdekében a
hazában vagy külföldön történik, mely ötét a mai rek-
lám-világban biztosan tájékoztatja és mely a fölmerülő
nehézségek leküzdésében segítségére van.” Kérik olva-
sóikat, hogy vegyék igénybe a kérdések rovatát minéi
gyakrabban, mert kitűnő hazai és külföldi szakférfiak
támogatásával indul a lap.

Cserhádi 1909 április 13-án agyszélhűdésben meghalt, váratlanul, erejének teljében. Ekkor is hazafele tartott a magyaróvári akadémia ódon épületébe kísérleti földjeiről, ahol az izzó napsugár sütötte fejét, miközben vetéseit tekintette meg, s állandóan kutató agya új terveket érlelt. A növénynevelés hosszú türelmet igénylő, szenvedélyes odaadást teremtő foglalkozás, első eredményei is csak évek múlva mutatkoznak. Így Cserhádi a Székács féle kísérletnél sem érthette meg az első eredményt, amit épp az ő biztatása váltott ki, nem láthatta a formszétválasztás útján keletkezett, nemesített búza elsőéves, szép reményekre jogosító parcelláit.

Láttuk fentebb, hogy Cserhátiban élt az elmélyedő szaktudós mellett egy igen mozgékony szervezői lélek is, amely nem hagyta addig nyugodni, amíg minden eszméjét országos intézménnyé nem szélesítette gyakorlati átültetésében. Ez a tény s ily irányú nagy sikerei tanúsítják, hogy a sokat járt, sok embert megismert és nagy látkörű gazda fejlett érzékkel bírt a *közgazdasági politika* iránt is, noha ennek az egész nemzetgazdaságot átölelő feladatait mindig szaktudománya, a *mezőgazdasági termelés* szemszögéből nézte és bírálta el. A hazája sorsán tépelődő s a javulás útját kereső politikus lelke bontakozik ki terjedelemben szerényebb, de jelentőségben annál súlyosabban latba eső munkájából: *Az Alföld mezőgazdasági viszonyainak reformjából* 1907-ben írta az OMGE megbízásából. Ebben is egy élet eredményei sűrűsödnek s benne kifejtett programja ma sem avult el.

Megdöbbenve látta ő is, hogy az alföldi termelés sorvad. A hajdan módos gazdák, akik a vasúthálózat megépülte után a búzakivitel folytán megtollasodtak, a századforduló után eladósodnak, tönkremennek. Emelkedik az amerikai kivándorlók száma. Aszály, rozsdá, hesszeni légy szegényíti az Alföld színmagyar népét.

Engedjük, hogy más jöjjön a helyébe, mert adóalanya-ink így menthetetlenül elpusztulnak, — veti föl a létfontosságú kérdést Cserháti. Csak úgy menthetjük meg, ha jövedelmezőbbé tesszük termelését, szakszerűbb! és biztosabbá.

Ugyanolyan tüzetes vizsgálat alá veszi tehát az Alföld uralkodó termelési viszonyait, mint tette annak idején Tessedik. Időjárás szempontjából északi, középső és déli részre osztja föl és megállapítja, hogy csupán a domb- és hegyvidékkel határos északi részen folyik haladó gazdálkodás. Legnagyobb a baj a középen Szolnoktól Szabadkáig, ahol a *tanyarendszer* dívik. Cserháti vizsgálódásaiban az új, tanyátlan határu falut tervező Tessedik emléke kísért. *A tanyarendszer minden alföldi baj főoka.* Szabályozás víztelenítette ezt a hajdan iszap-tól évente termékenyített árteret. A régi állattartást mindenütt kiszorította a szemtermelés, mert a kövér, jó erőben lévő föld egy kis kaparásra is mint Kánaán termetté a búzát és repcét. Az Alföld talaja fokozatosan kimerült és nincs állattartás, ami termőerejét pótolja. Még ma is van sok, soha nem trágyázott föld. Az állandó búzázás miatt csekélyek az átlagtermések, holott az adó s költségek folyton emelkednek. Csak alföldi népünk alacsony életszínvonalú igénytelensége magyarázza, hogy még többen nem mennek tönkre ily változatlan gazdasági rendszer mellett. Történelmi mulasztás, hogy a török hódoltság megszűnte után az óriási határu mezővárosokból a nép nem települt ismét ki s nem épített föl az elpusztított falvakat. 4000 holdat lehet egy központból okszerűen művelni, már pedig a szántóföld sokkal több egy-egy alföldi mezőváros határában. Ezért dívik általánosan a búzázás, mivel a búza nem kíván sok munkát. Még az őszi szántás is kivétel, a trágyát pedig alig lehet a városból kifuvarozni abba a nagy

messzeségbe. *Szélsőséges éghajlatunkon* nem tudunk változtatni, mert ez természeti adottság, de hogy takarmánynak ne csak zabosbükkönyt és csalamádét termeljen az Alföld, hanem változatosabb növényeket, az tisztán gazdáink *mezőgazdasági szakismeretein* múlik. Végül a vízszabályozási és ármentesítési költség szörnyű magas volta a rossz állami pénzügyi szervezet bünt. Szerencsésebb az Alföld déli része a Bánság és Bácska. Ott nincsenek tanyák, kevesebb a búza, több a tengeri, de a művelés ott is ugyanoly alacsony színvonalú.

Így fölfedve a múlt bűneit s a jelen mulasztásait, teszi meg Cserháti javaslatait népe megmentésére. Számot vetve a tényekkel s mivel a tanyákat máról holnapra nem lehet lerombolni, közigazgatási eszközökkel akarja keresztülvinni, hogy a *gazda lakjék állandóan tanyáján* és szűnjék meg a városba való idő- és erőrabló mászkálás. Újonnan települő községet azért nem javall, mert a városban visszamaradok nem bírnák a nagyobb terheket. Azonban, ha a tanyaközpont templomot, iskolát, közigazgatási kirendeltséget kap, ha jó kisajátítási törvénnyel 20—25 holdat hasítanak ki céljaira, akkor csakhamar szövetkezet s olvasóköör is alapítható benne, idővel iparosok is települnek beléje, s ha bekötő utat is kap, afféle fiókközséggé is fejleszthető, aminek fejlődését nem törekszik megakadályozni a külső erőforrásainak elszakadásától rettegő város. Az érdekelt tanyák távolsági körök szerinti arányban viselnék a tanyaközpont létesítésének költségeit s mert a kitelepítést minél sürgősebben keresztül kellene vinni, az állam vállaljon jótállást, hogy olcsó kölcsönt kaphassanak. Ugyancsak az állam találjon módot az ármentesítő terhek csökkentésére. Az alföldi magyarság megmentése országos érdek, tehát országosan oszolja meg az ármentesítő járulék és viseljük szerencsésebb tájak földjei is. Parcel-

lázási törvény útján vessenek gátat a kiscgazda vak föld-
 éhségének, nehogy az eladósodás veszélyébe rohanjon
 s végül is Amerikába vándoroljon.

Még rossz égtájunkon is segíthet, az emberi tudás,
 de csak egy módon: *öntözéssel*. Cserhádi azonban mind-
 járt számot vet a valósággal és fölveti a kérdést: ki
 viselje a berendezések rengeteg költségét és ki ad nyá-
 ron elég vizet a Tiszába, mikor mind lefut a tavaszi
 árral? Ezért más, azonnal megvalósítható eszközöket
 keres. Csak a biztos takarmány termő, szikes réteket és
 legelőket öntöznék a Marosból, egyebütt utak, vasutak
 mentén, tanyák körül *fákat* ültetne. Prédikálja népének
 ő is, amit Tessedik hirdetett: a fa megtöri a szél ere-
 jét, nem szárad ki a talaj. De mindennél hatékonyabb
 segítség, hogy szakítsunk a múlttal s *új gazdasági rend-
 szert honosítsunk meg az Alföldön*. Az őszi mélyszántás
 és a korszerű Sack eke az Alföld legjobb öntözőkam-
 rája. Evégből, meg trágyatermelés okából is növeljük az
 igaerőt. Szaporítsuk az istállótrágyát városi ürülékkel,
 szeméttel is és mivel a legelő az Alföldön megszűnt,
 tartsunk télen hízásba fogott haszonállatokat, amelyek-
 kel előzőleg 4—5 hétig az őszi mélyszántást is elvégez-
 hetjük. Az első állatbeszerzéshez szükséges tőkét szö-
 vetkezeti úton kívánná előteremteni, de hogy az állat-
 tartás jövedelmező legyen, meg akarja taníttatni gaz-
 dáinkat a szakszerű takarmányadagolásra. Lehet já-
 szolból is etetni s mégis egész nap, legelő nélkül leve-
 gőn tartani az istállózott tehenet.

Ha általánossá válik az istállózott állattartás, tuda-
 tossá kell tennünk gazdáink szakismereteit is. A tuda-
 mány már kimutatta, hogy mely takarmányok valók aa
 Alföld száraz, csapadékban szegény talajába. Termelje-
 nek tehát lucernát, szöszös bükkönyt és mohari, s ahol
 a viszonyok megengedik, létesítsenek szélkerékkel öntö-

zött lucernásokat. Az őszi bükköny, őszi borsó és bíborhere bizonytalanok az Alföldön. Több évre gazdálkodjék népünk előrelátólag. Legyen mindég zöldtakarmánya, szálastakarmánya és bezsombolyázható csalamádéja. Csapadékdúsabb években tegyen el szárított lucernát ínségesekre s a zöldtakarmányt fokozza keszthelyi keveréssel, fehérmustárral, kölessel, borsóval. Említi Cserhádi a tépett tengeriszárat is és Amerikára utal, ahol már vannak kipróbált, szárazságot bíró takarmánynövények. Ha szövetkezetek segítenék elő az állattartást, a *tejgazdaságra* berendezkedő birtokon megszűnnék az egyoldalú búzatermelés. A száraz alföldi talajra ezt a vetésforgót dolgozza ki Cserhádi: 1. szöszbükköny, utána csalamádé; 2. búza s ha az időjárás megengedi, utána mohar; 3. 2/3 tengeri, 1/3 takarmányrépa; 4. 2/5 búza és 1/3 zab. Istállótrágyát a kapásnövény kapna, a tengerit követő búza pedig szuperfoszfátot. Homokon a gazdálkodás némileg módosul zöldtrágyázással, rozssal, burgonyával. Térjünk át nemesített vetőmagvakra, inert pl. mostani tengerink már romnövény.

O.1 gazdálkodási rendszer nagyvonalú tervén töprengve Cserhádi is szükségképpen botlik belé *népünk fogyasztékos gazdasági tudásába*. Mindez a sok terv a *mezőgazdasági szakértelem fejlesztésén* múlik. Földnnvesiskoláink szerinte nem bizonyultak alkalmasnak, hogy megszüntessék kisbirtokosaink maradi ragaszkodását az ősök rendszeréhez. Kevesen küldik beléjük fiaikat, aki meg oda is küldi, nem tűri, hogy a fiú tanítsa apját az iskolában fölszedett tanáccsal. Cserhádi szerint „vándortanítóktól megtartott téli tanfolyamok, a népszerű gazdasági előadások, a népszerű gazdasági irodalom fejlesztése és a mezőgazdasági kísérleti állomások útján lehetne csak eredményt elérni.” A gazda csak télen ereszti el maga mellől szívesen fiát. 2—3 hétre terjedő

tanfolyamokat maguknak a gazdáknak is tartsanak egyes községekben s ezeken ne dióhéjba foglalt állattenyésztést meg növénytermelést adjanak elő, hanem az illető vidék különleges problémáit válasszák ki pl. egyik nap az új szántást, szembeállítva a helytelen régivel. Megbeszélés kövesse az előadást, rábeszélés egy próbára, akkor a következő évben a siker nyomán már több hallgatója lesz az előadónak. A másik nap tárgya lehet a túlajtott búzatermelés hátránya, majd tovább a trágyázás, állatok gondozása. Az előadó ne csak szakképzettséggel bírjon, hanem ismerje az illető táj népének eszejárását s gazdasági rendszerét.

Ekkora vándortanítói hálózat háttérbe anyagiakkal bőven ellátott, központi intézmény szükséges s erről csak a *mezőgazdasági kamarát* tartja Cserháti alkalmasnak. Úgy látja, hogy az ő korában működő testületek képtelenek szervezetükké! a főnnálló bajokat orvosolni, ezért német mintára mezőgazdasági kamarákat akar fölállítani a nagy szervező. A kamara aztán vándortanítók mellett téli tanfolyam keretében 2—3 előadásra képzett gazdatiszteket küldhetné ki. Népies gazdasági füzeisorozata is segítene az alföldi gazdák maradiságának jegét megtörni. Alföldünknek már Tessedik életéből ismert, örök problémája cseng vissza, amikor Cserháti külön az alföldi tájék számára szervezett kísérleti állomás útján akar új növényeket bevezetni a termelésbe, népszerűsíteni a műtrágyát és *kísérleti telepén kikutattatni a szárazság elleni legjobb védekezést*, a talajnedvesség legjobb konzerválását.

Cserháti eszméi sem mind újak. Magyaróvári eredetileg nagybirtok számára nevelt képzett gazdatiszteket, és a gabonafélék kivitelére törekvő többtermeléssel kívánta szolgálni a magyar nemzetgazdaságot. Az idők változtak s élete vége felé, amikor hazánk magvadás-

nak, az Alföldnek népére és e népnek bajaira terelődik figyelme, programja szükségszerűleg válik kisgizda-programmá. Szebben nem is hangoztatott volna ki ennek a szaktudományában felülmúlhatatlan, szervező rnsglátásaiban korát megelőző, belső szükségletből fakadó, alkotó energiájában soha nem nyugvó és nevelő hatásában máig mozgató nagy gazdának élete.

Baross László.

(1865—1938.)

Sajátos, de jellemző tünet, hogy épp annak a magyar gazdának lett neve szakkörökben hazánk határain túl is, messze földön, sőt világviszonylatban ismert, aki valamennyi között a legkevesebbet írt: *Baross Lászlóé*. Ám ha nem is rögzítette tollal élete művének minden lépését, minden mozzanatát, eredményei beszélnek a papiros helyett. A kutató keveset talál róla saját fogalmazásában: mindössze néhány cikk, előadás elszórtan, inkább szerény beszámoló jellegével folyóiratokban. Annál többet írtak róla. Nem irodalmi termékenységéről emlékeznek, mert nem a tudományokkal bíbelődő, elméleti gazda típusa volt, hanem izig-vérig gyakorlati szakember kiváltóról, aki országos vagy világhiállításokra értekezés vagy statisztikai ábra helyett egy-köt zacskó búzát vagy néhány cső kukoricát küldött csupán s mégis a versenyben fölényesen győzött. Méltán nevezik az első világháború utáni magyar búzacsata hősenek.

Származása már eljegyezte életét, pályáját a magyar röggel. Atyja bellusi Baross Lajos is földbirtokos volt és főszolgabíró s talán ezért szerette fia, a Hont vármegyei Felsőzsemberén 1865 okt. 6-án született Ba-

ross László annyira a termőföldet meg a vadászatot. Nagyanyjának kedvence volt s bársonyruhában járatta. De az unoka, amint tehetette, levetette s élvezte a szünidőt, falusi gyermekekkel ment játszani, tizenhárom éves korában lőtt már egy vadkant. Szinte magától értetődő, hogy a körmöcbányai elemi iskola után Nagyszombatban elvégezvén a gimnáziumi tanulmányokat, Magyaróvár ősi akadémiajára megy, ahol Cserhádi Sándor nevelői lelkületének irányító befolyása alá kerül. 1887-ben kapott gazdatiszti állást Nyáry beajánlására az alsuti főhercegi uradalomban, ahol már 1870 óta folyt tengerinemesítéssel kísérlet és épp Baross kezdő gazda korában, 1890-ben vett Cserhádi ösztönzésére nagyobb lendületet. Öt évet töltött Baross Alesúton és mikor át-helyezték a szintén József főherceg tulajdonát képező gyapjúi uradalomba, egy anyagi és egy eszmei csírárt vitt magával. Vitte poggyászában a nemesített pignoletto tengeri magvait és hordozta a lelkében fölébredt vetőmagnemesítői hivatástudatot, amely az igazán nagy emberek szerény alázatával kötelezte el ennek az akkoriiban meginduló termelési irányynak csakhamar a csúcra került szakemberéül.

A kemény szemű pignoletto tengeri nemesítését folytatta új helyén, majd 1895 óta haláláig az aradmegyei Bánkúton, ahova földesura elhatározásából került a László majori gazdaság élére, intézői minőségben.

Noha a bánkúti uradalom akkoriban a kisjenői főhercegi jószágigazgatóság irányítása alá tartozott, Baross László mégis elég szerencsésen találta meg itt azokat a körülményeket, azt a légtört és területet, amely a maga útján járó, önálló elme számára mind megannyi létföltétel. Az önálló hatáskör hiánya és a hivatali fejelem túlközeli gyámkodása viszont elsorvaszthatta volna az ő szárnyalását is, mint ahogy elfojtotta nálunk

is meg szerte a világban nem egy kiváló tehetség kibontakozását. Baross László a maguk újszerű igazát érző, belső meggyőződéstől látott jellemek makacsságával vett irányt ős sokszor a központi igazgatás ellenére vitte keresztül elgondolásait, mígnem bánkútat olyanná varázsolta, amilyennek szívós törekvése kezdetén elgondolta.

Odakerültekor még faekével szántottak és ósdi, divatjamúlt szerszámokkal dolgoztak. 1896-ban már kiállításon szerepel a fiatal gazda fűmaggyűjteményével s oklevelet meg éremjutalmat nyer. Mély rétegű, humuszos íekete, majd homokos vályog Bánkút talaja, az altalaj pedig sárga, vizet áteresztő agyag, s teljesen sivár. Kemény próbára teszi a gazdát szélsőséges éghajlata, óriási hőmérséklet- és csapadékingadozása a 380—680' mm között. Néha két hónapig sincs eső, máskor egy hónapban 180 mmm is szakad a felhőkből. Csak az akác díszlett magától ebben a talajban, egyebet mindent Baross esze, kitartása és keze teremtett, s az Alföld országos hírű, első gazdaságává fejlesztette a bánkúti uradalmat.

Kedvenc professzorát, *Cserháti Sándort* kérte meg, hogy növénynemesítő terveihez tanáccsal lássa el. Az elmaradt rendszerből először a tengerinemesítéssel igyekezett kilábolni. Közvetlenül látta az alföldi tengeriiermelés elmaradottságát. A kiscgazdák kukoricája későn érett, zavarta épp emiatt az őszi vetés munkálatait, azonkívül igen rossz volt a csövek morzsolási százaléka, vagyis vastag csutkán kevés és könnyű szem termett. Baross maga ismertette jóval később, az Országos Magyar Gazdasági Egyesület egyik növénynemesítő bizottsági ülésén nemesítő eljárását, de csak két évtized múltán, 1910 telén. Ekkor már megszilárdult alapelvekre, kipróbált, mondhatjuk tudománnyá vált tapasztalatra hivatkozhatott. Be is mutatta a bánkúti lófogú tengeri

keresztelésének eredményeit, mert azt óhajtotta, hogy most már gazdatársai közül is minél többen foglalkozzanak nemesítéssel, tegyék bírálat tárgyává egymás anyagát s e téli találkozókön fejlődjék ki egy kis kiállítás. Ebben az előadásban mutatkozik meg *nevelői lelkülete*. Ő is közkinccsé akarja tenni fáradságos kutatásainak, kísérleteinek leszűrt eredményét. Meg akar rá tanítani másokat is, önzetlenül, ingyen, talán önmagának teremtvé jövődő versenytársakat, pusztán a kihámozott, s a természet viselkedéséből ellesett igazság közlésének és a másokra hatásnak örömteltető ösztönétől indítatva.

A bánkúti lófogú tengeri nemesítésénél — írja — az amerikai „*prairie királynője*”-ből indult ki. Rövid, széles magvú, *16—20%-os* csutkaarányú volt ez a kukorica Baross célja az volt, hogy 171—172-es hektólitersúlyát fokozza, szemalakját keskeny-hosszúvá tegye s világos-sárga színét megpirosítsa. Három éven át keresztelte más fajtákkal: bristollal, mastodonnal és szerémi pignollettoval. Évenként 20.000 csövet vizsgálj át gondosan és tíz évi következetes türelemmel sikerült néki a csutkaarányt 20%-ról 10%-ra csökkentenie, amit már végső határnak is jelölt meg, mert a csutka további vékonyítása a cső nagyságának rovására ment volna.

Nagyobb küzdelmébe került, hogy az anyagot *egyöntetűvé* tegye. Amikor nemesítő munkájához hozzáfogott, még nem ismerték a fajok keveredésének s a korcsok oszlásának állat- és növényvilágban meglepően azonos törvényeit, amit ma, a fajelméleti kutatások virágkorában már közhelyként emlegetünk Mendel törvényei néven. A tengeri roppant könnyen elfajzik, mert élete kölcsönös beporzásra teremtőzött. „Veszélyesnek látszott — írja Baross — az önbeporzásra alapított pedigreetenyésztés, de a gyakorlat mást mondott. — ipar-

kodnunk kell egymás mellé lehetőleg a küleinileg leginkább hasonló egyedek csöveiről lekerülő szemet ültetni, mert enélkül, éppen az állandó kereszteződés mellett a kellő konformitást elérnünk így sem sikerülne.” Az első évben csak egyetlen családot talált a 86 család közül, ahol a cső szemei egyöntetűséget mutattak. Évek folyamán a mendelezés lassan eltűnt s a vegyes, sötétpiros és narancssárga szemek tarkázottsága mindjobban tisztult. Már csak 5% maradt sárga. Tapasztalta, hogy a sötétebb színű családoknál egy-két kilogrammal magasabb lett a hektolitersúly, keményebb a szem, jobb a liszt, kevesebb a korpa. De a visszaütést az ősökre, az atavizmust soha eltüntetni nem lehet. Baross még *húsz év múlva s a legtisztább családokban is talált* csöveket, amelyek fehér csutkájukkal fehér lófogú ősökre ütöttek vissza.

A bánkúti tengeri szemét is keményebbé és korábban érővé akarta tenni. Ebből a célból tenyészkertjében a korai keményszemű családok közé egy-egy sort a bánkúti 87. sz. család erre a célra kiválasztott csöveinek terméséből ültetett el. Amint zászlójukat ezek az utóbbiak kihányták, azonnal eltávolította s a keresztezést így a természetre bízta. Előbb attól félt, hogy a későbben érő tövek megtermékenyítésére nem marad elég himpor, majd bámulta a természet csodálatos berendezését, hogy a hímport nem egyszerre érleli be. A legelső füzérek hímpora ugyanis csak két-három hét múlva fejlődött ki. Ebből azt a tanulságot vonta le, hogy az igen korai és kései fajták elfajzását sose gátolhatjuk meg, még ha egymás mellé ültetjük is őket.

A gabonaneműeket legelső gazdasági növénynek tartó Cserháti Sándor hív tanítványa szólal meg Baross következő szavaiban: „Búza után hazánknak kétségen kívül legfontosabb növénye a tengeri és mondhatnám

legbiztosabb is, mert ennek sikerültét nem veszélyezteti annyi körülmény, mint a búzáét. A nemesítést egyáltalában, de főleg a tengeri nemesítését, hol annyi változat, érdekes momentum áll elő évenként, csak meg kell kezdeni és *aki egyszer megkezdte, az oly szeretettel iog függni munkáján, hogy azt abba hagy ni akárhogy akarná ts, többé sohasem fogja,* és egyedüli vágya, minden törekvése az lesz, hogy azt évről-évre-Jobbá és .szébbé tegye és ha talál egy rendkívüli szép csövet elitjeinek törésekor, *jobban fog annak örvideni, mint rég látott gyermekének* és époly szeretettel, gyengédséggel veszi azt körül, és az a kényeztetését és becézését biztosan meg is fogja hálálni.”

Kell-e ennél forróbb vallomás a hivatás szenvedéllyé vált szeretetéről? Olvadhat-e még ennél jobban is föl valaki életpályája magakiszabta kötelességeiben, illetőleg vihet-e még ennél is több, kenyéradó gazdájának és széles érdekeltségeknek javát szolgáló, nemes buzgalmat megfizetett és kiszabott hivatali kötelességeibe, megfizetetlen célkitűzéssel, amelynek szülője, zsinórmértéke és egyetlen, de kérlelhetetlen ellenőre csupán önmaga? Pedig Baross László nem kisebb rajongással szeretete családját, gyermekeit, mint nemesített kukoricacsöveit. Még jószágfelügyelői méltóságában is egyszerű, szerény ember maradt, aki noha megbecsülte kapott kitüntetésait, legszebb jutalmának a törekvéseit koronázó szakmabeli sikert érezte. Egy fia és három leánya volt. Közülök Hedvig leánya, később férjezett Zechmeiszterné dolgozott vele együtt s járta az öregedő édesapjával a búza-táblákat, hogy egyedi kiválasztással gyűjtsék a szép kalászokat. Baross szerénységére jellemző továbbá, hogy nemesített fajtáit nem a saját nevről nevezte el, hanem Bánkúiról.

„bánkúti nemesített kukorica” néven tüntette ki az

OMGE 1914-ben a nagy terméshozamú, szárazságot jól bíró, jellegzetes magyar tengerijét a nagydíjjal. Ezt a lófogút keresztelte Baross a pignolettoval s az így nyert mély magrétegű és korai fajtát szintén „bánkúti kemönyszeműnek” keresztelte el. Kitenyészített végül egy korai simaszemű változatot a lófogú tengeriből, amely főképp a Dunántúlon terjedt el, mert mindenütt biztosan beérik, alacsony s ezért sűrűn vethető. Csutkájának morzsolási aránya 18-ról 12-re csökkent. Barosznak köszönhető, hogy a magyar parasztbirtokokon eltűntek a kúpalakú, rossz morzsolási arányú, későn és bizonytalanul érő tengerifajták. Az is az ő érdeme, hogy a bánkúti uradalmat növénynemesítő gazdaságaink között *úttörővé* tette, mivel példáját mind több nagybirtok utánozta. Csak ilyenek széleskörű bekapcsolódásával indulhatott meg a szórványos próbálkozások helyett a rendszeres növénynemesítés magyar földön.

Érdemes is volt tanulmányozni és mintául venni a bánkúti anyatelepet s a rajta folyó munkát. A tengeri anyatövek 5-6 holdat tettek ki, a szaporítás 60-70 holdat. Mellette volt a nagy növénynemesítőnek más, fontos gazdasági növényeket is felölelő tenyészkertje, mert 1900-ban a cukorrépát, 1907-ben a dohányt, 1908-ban a búzát és rozst s 1910-ben a zabot is munkássága körébe vonta. Tanulmányra érkező, okulni akaró vendégei bejárhatták ezt a tenyészetet, amelyet a gondos gazda rovarkárok megelőzésére minden évben az uradalom más helyén telepített, a majorban pedig megtekinthették csinos maggyűjteményét, nemesítő laboratóriumát. A tény északert állandóan változtatott helye többoldalú ki-egyenlítetttséget adott a növényeknek, mert változó talajon, a termelés a növények alkalmazkodása, úgyszintén a kísérleti megfigyelés is sokirányú lett.

Ezen a területen állította elő öt fajta türelmes ke-

resztezésével, az örökléstani törvényeknek akkor még inkább csak tapasztalati megsejtésével Baross a híres bánkúti korai, kései lófogú s a keményszemű fajtákat, amelyekkel egész Magyarországot a tengeritermesztés körébe vonta, legészakibb, zordabb tájaitól a legdélibb határokig. Óriási nemzetgazdasági jelentőséggel bír, hogy ennek az értékes, takarmányozás, állattenyésztés és ipar szempontjából egyre fontosabbá váló növénynek *termelési övezetét így ki tudta szélesítem.*

bánkúton érés kezdetén 8—10, kiképzett s értelmes munkás járta végig a kukoricatáblákat. A legkorábban beérő csöveket, ha emellett még nagyok s kifogástalan szépek voltak, előre letörte. A munka további mozzanatai is mindmennyi különös és aprólékos gonddal mentek végbe. Teljes beszáradás után egyenként mérték le az állandóan válogatott csöveket, babra munkával külön morzsolták a hegy- és tőszemeket, külön a középszemeket. Csak a teljesen fejlett középszemeket ültették el tovább a következő évben április közepén és pedig kézzel, 70 cm sortávolságra és növénytávolságra, egy fészekbe három szemet. A kisarjadó három töből csak a legszebbiket hagyták meg. A szerető gondnak ez az állandóm selejtező, szinte pepecselő türelme meg is hozta eredményét. Az alapul szolgáló prairie királynőjének csőhossza 1895-ben 18—20 cm volt, 14—18 soros, 180—260 gr átlagsúllyal. A lófogú csőhossza 1920-ban 23 cm volt, 23.5 soros, 378 gr átlagsúllyal. Míg a prairie királynőjénél a morzsolási arány 15—18% csutka volt. addig a bánkúti lófogúnál 12% csutka, 88% szem. A lófogú beérett szeptember 10—20 között s karvastagságú szára 3—4 méter magasságával, dús levélzetével sok csalamádét is adott, tehát a szemtermelés nem ment a takarmányérték rovására. Miután a kukoricakiállítás aranyérmét megnyerte, 700 gazdaság tért át termelésé-

re. Egymást érték a dicséretes s azonnal fölvtették az állami növényfajta törzskönyvb.

Jóllehet Baross már régebben írogatott rövidebb lélekzetű cikkeket gazdasági szaklapokba, „alföldi gazda” álnéven, sikerét irodalmilag alig aknáta ki. Mindig a tárgy érdekli s ahogy maga is mindent tapasztalatilag ad át, úgy tapasztalatilag kíván okulni is. Elolvassa, amit a nemesítésről írnak, de utánajár mindennek, hogy szemével is lássa. Ezért tesz a század elejétől kezdve több külföldi tanulmányutat Németországba, Belgiumba és Dániába, mert ekkor már szenvedélyesen érdekelte a cukorrépa és takarmányrépa nemesítésének kérdése is. Viszont, noha neve már országosan ismert, gazdatársadalmilag még keveset szerepel. 1910-ban lett tagja az OMGE igazgató választmányának. Bánkútra 1912 óta hozta be fokozatosan a gazdasági gépeket, 1917-ban pedig egy maga szerkesztette gabonaszárítót állított be. Nákó gróf hívta jószágigazgatónak, de földesura, a törekvéseit mindig megértő s dicsérő József főherceg nem engedte el, hanem jószágfelügyelőnek léptette elő, meghagyva a magyar mezőgazdaság egyetemes hasznára bánkúton, ahol kitűnő tisztje már tökéletesen bedolgozta magát. Baross szigorú, de igazságos főnök lett. A munkában példásat követelt, de mutatott is példát. Szociális érzékére mutat, hogy a részes művelésnek a szükségesnél nagyobb teret nyitott az uradalomban, szíven hordozva a munkások, cselédség és tisztikara anyagi jólétét.

Erre bőven volt fedezet, mert szinte az egész uradalmat vetőmagtermesztésre állította be, csekély állattartással. Így az istállótrágya hiánya csakhamar jelentkezett az amúgy sem kövér bánkúti talaj kimerülésében. Tisztán műtrágyával nem lehetett a szerves trágya hiányát pótolni s ezért érdeklődött Baross a szalmából ké-

szített *mesterséges istállótrágya* iránt, amiről később cikkezett is a *Köztelekben*. Szalma volt bőven Bánkúton s ő vissza akarta adni a földnek, ami a földé. A magot külföldre szállította, mivel borsótermelésre, gyökérszárzóra előnyös szerződéseket kötött s így az uradalom jövedelmezősége az átlagosnál sokkal nagyobb lett. Így érthető, hogy egész szívével bánkúthoz nőtt, ahol minden az ő keze nyomát dicsérte, amelynek elmaradott sívárságából ő teremtett paradicsomot, újjáépítve a román megszállás okozta romokból is. Ott érezte jól magát, munkája és eredményei színhelyén, és szabadságát is aiig vette ki. Csak betegség okából ment üdülésre s épp ily pihenőn időzött Abbáziában, amikor első nagy díját nyerte A főherceg sürgönyözte meg néki. Kísérleti kertjén és telepén kívül Bánkúthoz kötötte másik szenvedélye, a vadászat is. Pompás vadtenyészetet fejlesztett Bánkúton. Kisjenőn hivatásos erdészek rendezték a főhercegi vadászatokat, mégis a mezőgazda Baross által Bánkúton rendezettek jobban sikerültek. Az egyik háromnapos híres vadászaton a vadásztársaság 10.000 drb vadat lőtt. Bánkútra hívta össze 1911-ben a növénynevelő vezérférfiakat: Grabnert, Fleischmann, Gyárfást, Székácsot stb. Ott foglalták először katalógusba s kereszteltek el a már kitenyésztett búzákat.

Amíg a tengerinemesítés fontossága belföldi viszonylatban domborodott ki, a nemesített bánkúti búza a magyar búza- és lisztkivitel megromlott hírnevét állította helyre. A búzanemesítést 1908-ban kezdte meg az Országos Magyar Növénynevelő Intézet közreműködésével. Igen finom minőségű gondosan összeválogatott, tiszavidéki búzagalaszok képezték kiindulási alapját. Ebben követte azt a növénynevelői fölismerést, hogy a széltében hirdetett és követelt többtermelési irányon kell fordítani: ne a hazai termelési hagyományt és ren-

det idomítsuk hozzá a külföldről beplántált, nemes növények igényeihez, hanem magát a növényt kényszerítsük rá, hogy a jellegzetes magyar talajhoz, égtájhoz és egyéb termelési feltételekhez alkalmazkodjék. Abban is egészen a maga feje szerint járt el, hogy az akkori, minél nagyobb mennyiségre, rozsdá- és fagyállásra törekvő nemesítési helyett ő elejétől fogva minőségre törekedett. Nem búsította, hogy tiszavidékinek maradt nemesített búzája kisszemű, mert a puha búzákat termelő Nyugateurópa épp a kemény magyar búzának dús si-kértartalmát, jó sütőértékét vásárolta és kereste a kivitelre termelt magyar búzában.

Bánkúton 9 holdat foglalt el a búzanemesítő anyatelep. Első híressé vált búzája a Bánkúti 5. volt, amelyet egyedi kiválasztással állított elő. Az anyatorzsektől első évi szaporulatát még kézzel, külön e célra szolgáló szerszámmal ültette el, a második évit azonban már két kis ötsoros vetőgéppel vettette. Az első évi szaporítást kézi készülékkel dörzsöltette ki, a második évit 'árgányos kiscsépülővel, a további éveket rendes gözeséplővel csépelelték. A harmadik évi szaporítás már 40—50 katasztrális holdat tett ki, míg a negyedik évi 2—300 holdra rúgott. Idegen gazdaságokba nem adta ki magját, nehogy felületes kezeléssel rontsák piaci hírnevét. Lelkiismerete csak akkor volt nyugodt, ha az egész nemesítési folyamatot saját felügyelete alatt tudta és általa kiképzett segédezők kezére bízhatta. Ezek már értették mesterük szempontjait, amidőn az anyatorzseket és a szaporításokat fejlődésük minden időszakában figyelték, bírálták, selejtezték s minderről bírálati jegyzőkönyvet vettek föl.

Emlékezetes, hogy az első világháború után, amikor a világkereskedelem szabad versenye korlátlanul érvényesülhetett az európai piacokon is, az Újvilág, fő-

képp pedig Kanada kiváló minőségű s olcsó búzákkal lepte meg és árasztotta el a nyugateurópai iparállamok fogyasztását. A boletta ideiből tudjuk, hogy a hajdani híres magyar búzatermelés szörnyű válságba jutott és féltünk, hogy a minőségversenyben az északamerikai egyszerűen megfojtja. Nemcsak a külföld, hanem a honi malom- és sütőipar is panaszkodott, hogy búzánk elsilányult. A kormány és az érdekképviseltek sorozatos tanácskozásokon vitatták, miképp lehet helytállani a gyilkos világversenyben, hiszen az erdeitől, bányakincseitől megfosztott Csonkamagyarország legfőbb tartóoszlopa mezőgazdasága s létkérdés számunkra, hogy búzatermésünket a külföld megvegye, legyen a nemzetközi forgalomban mivel kifizetünk behozatalunkat. Ekkortájt, az *1929-ben* megkezdődő világgazdasági válság idején vetik föl mind több oldalról a kérdést, meg bír-e ezután is élni Magyarország búzából, mint élt az elmúlt ötven év alatt, vagy pedig idején át kell térnie valamely más termelési ágra, hogy tönkre ne menjen? Az átlagos magyar gazdasági búza helyzete tarthatatlan volt.

Ekkor adott az idő igazat Baross minőségi törekvéseinek. A bánkúti búza állotta a versenyt és a legnehezebb időkben is el lehetett helyezni a külföldi piacon, mindmáig. Amikor a magyar búzatermelést kiváló gazdák irányításával átszervezték, a földművelésügyi minisztérium figyelme a vetőmagakcióban természetesen terelődött Baross búzáira, amelyek állandó tökéletesítés folytán, minőségük fönntartása mellett termés hozamban is haladtak. Baross ugyanis Surányi János révén hozzájutott a magyaróvári Országos m. kir. Növénytermesztési Kísérleti Állomáson megfigyelt, igen értékesnek talált s valamennyire elszaporított kanadai manitoba búzához, a híres marquis fajtához, amely Kanadában és az Egyesült Államok tavaszbúzákat termeszto te

rületein már az első világháború előtti években elterjedt. Ez az eredetileg tavaszbúza nálunk ősszel is vethetőnek mutatkozott s ezt keresztezte Baross a bánkútiával. Kísérlete remekül sikerült. Kitenyészttette a Bánkúti 1201 és 1205 sz. félésegekéi, 1933-ban kiküldötte a Kanadai Reginában tartott kiállításra s az első díjat megnyerve most már nem országos sikert könyvelhetett el, mint annak idején lófogú tengerijével, hanem *világsikert*. Jól telelő, a magyar égtájhoz szabott őszi búza lett Baross keze alatt a marquis tarbúzából, csak sajnos ennek is gyenge maradt a szalmája, mint a bánkúti búzáké általában, s csak teljesen kiszáradva csépelhető, viszont még akkor sem pereg. Baross minden családból évente 15—30 anyatövet választott ki és ágazatszétválasztással állandóan tovább nemesített. Szomszédállamaink egyszerre ezt kezdték termelni s az akkori kisantant hangos acsarkodásával szemben ez a néma követés volt a magyar kultúrfölény egyik kevésbé tudatos és kevésbé híresztelt bizonyítéka. Belföldön pedig a bánkúti búzának oroszánrésze volt abban, hogy a régi parasztbúzákat az összes búzával bevetett terület háromnegyed részéről kiszorultak, mert a minőségbúzákat 90%-a bánkúti volt. Így tornászhatta vissza a magyar búza magát régi helyére a világpiacon s tarthatja ott magát, amíg csak a jövő valami ismeretlen változást nem hoz. De vajjon lesz-e akkor is újabb Baross Lászlónk?

A búzanemesítés népszerűsítésére, közüggé tételére megragad minden alkalmat és eszközt. 1909-ben a Kaiser-féle centrifugáról írva ilyesmiket hangoztat:

„Magam is foglalkozom búzanemesítéssel, mégpedig a legegyszerűbb családtenyésztés alapján, e célból egy tanulmányutat én is tettem a külföld ezirányú telepein, így *nem a magam, de gazdatársaim érdekei vannak inkább szemem előtt*, — Mert hazánk minőségére elsőren-

dű, de határozottan dégenérait búzáját nemesíteni tna már majdnem *kötelességemnek tartom*; koránérő rozsdellentálló egyedek elszaporítása, esetleg új variációk előállítás, az ezzel behatóan foglalkozó gazdákra vár, de bővebben termő, jobb minőségű, súlyosabb búzát termelni meggyőződésem szerint a centrifugával dolgozó gazdáknak is sikerülni fog, így általános érdek, hogy a kérdés tisztázódjék és ha e célra alkalmas, el is terjedjen. Nagy köszönettel veszek minden cáfolatot, inert véleményemet nem tartom csalhatatlannak, de ezt nem feltevésekkel, hanem *számokkal* akarom indokolni.”

Ily alapos latolgatás után vonja le a végkövetkeztetést, hogy ne rostával halássza ki a nemesítéssel foglalkozó kisgazda sem a nagy szemeket a kicsévelt mag tömegéből, hanem *kézzel válogassa a legkiválóbb kalászatokat*. Ha ő maga nagybirtok alkalmazottja volt is, búzája és kukoricája kinőtt a bánkúti keretek közül, mert élvezte áldásait nagy- és kisbirtok egyaránt. Ugyan Baross törhetetlen ragaszkodása földesurához, amely érényétől kényszerítve egyszer bejelentette, hogy máshovi. hívják jószágkormányzónak s családja jóléte, gyermekei neveltetése miatt gondolkozik, elfogadja-e a jobb állást, szintén valami egyetemes hűséggé téresült, amely a magyar haza rögéhez kötötte. Nem vagyont gyűjtött, hanem híveket az eszmének, a törekvésnek, hogy ez a föld adjon minél jobb és több kenyeret. Ez a gyakorlatias, a szakmabeli tetteken át nyilatkozó hazaszeretet adja kezébe a tollat, hogy minél több elmaradott gazdának használjon és haladásra buzdítson olyanokat is, akiknek eszközei szerények. Ennek a tollnak nyomán pedig, ha kissé nehézkes és darabos stílusban is, mindig józan és alapos okfejtések támadnak, megdönthetetlen, számszerű adatokra építve. Bámulhatjuk türelmét, amellyel aprólékos vizsgálat alapján összehasonlító sta-

tisztikai táblázatokat készít pl. a 3—13 kalászu húzabok-rokról vett termésről, megméricskélvén, hogy családonként hány magot hozott összesen és egy kalászra mekkora szemmennyiség esik, mi ezeknek a grammokban kifejezett átlagsúlya stb.

Tessedik óta jellemzi nagy gazdáinkat az állandó, meg nem nyugvó kísérletező ösztön. Baross Lászlónak ezt a jellemvonását nagy kortársa és gazdatársa, Székács Elemér figyelte meg. Ő írja le Baross egyik érdekes tapasztalatát. Baross megfigyelte a bánkúti uradalom rozsdára és megszorulásra hajlamos tábláin, hogy a búza *tisztán vetve* még jó években is megszorul, de ha rozssal keverten, mint kétszerest vetik, kifogástalanul fejlett, nehéz szemeket ad. Baross elvi ellensége volt a kétszeresnek, mégis üzte ezt a termelést, de kutatta a siker okát. Elmélete az volt, hogy a búza alacsonyabb a rozsnál. Rekkenetben a levegő jobban járja a lépcsőzetesen, két síkban elhelyezkedő kalászokat, mivel viszonylag nem oly sűrű a vetés, mintha a száruk egyenlő magasak volnának. Az egész vetés könnyebben megmozdul s ezért nem szorul meg. Ebből a föltevésből folyt következő kísérlete, amikor a rozstot magasszalmájú búzával helyettesítette és keverten vetette az alacsony szalmájúval. Jellemzi ez a kísérlet szívós, a maga igazát gerincesen, kitartóan mégis csak kirnreoló s bizonyító természetét. Ugyanily csöndes türelemmel várta ki azt az időt is, amikor az első világháború alatt hangoztatott mennyiségi búzatermelés jelszavának nem hódolt be s kitartott a minőség mellett, amelyet azonnal keresni kezdettek a háború után.

Együtt járt a fejlődő sikerekkel a társadalmi megtiszteltetés, kitüntetés. 1920-ban, mindjárt a cím teremtése után az elsők között lett gazdasági főtanácsosa az OMGE növénynemesítő bizottságának társelnöke. 1934-

ben megkapta a II. osztályú érdemkeresztet. 1937-ben arany oklevelet nyert, s az OMGE választotta örökös tiszteleti tagjául. Tagja volt vármegyeje törvényhatósági bizottságának, elnöke a mezőgazdasági bizottságnak, igazgatóválasztmányi, majd örökös dístagja a vármegyei gazdasági egyesületnek. 1937 március 16-án gazdakörökben országosan ünnepelték, mert ekkor töltötít be ugyanazon földesúrnál teljesített szolgálatának félévszázados jubileumát. A Magyar Tudományos Akadémia is figyelte munkásságát és 1934-ben elismerésben részesítette.

Növénynemesítő szenvedélye felölelt a búzán és kukoricán, a magyar mezőgazdaság e két főterményén kívül úgyszólván minden hazai gazdasági növényt. Jellemző ennek a szenvedéllyé vált hivatásszeretnek még aggyastánkorában is izzó erejére, hogy a már hetvenéves Baross egy ízben Surányi János dr.-ral beszélget szakmabeli dolgokról. Surányi említi néki, hogy külkereskedelmi mérlegünket teljesen fölöslegesen rontja a madáreleségek, főképp a kanáriköles és szálkátlan óriásmohar behozatala. Ezeket itthon is meg lehetne termelni. Már a következő évben talált belőlük egy-két táblát Bábüküton, amikor Barosst meglátogatta. Erélyesebb visszhanggal nyilatkozott meg azonban a magyar mezőgazdasági termelés és rajta keresztül a magyar nemzetgazdaság tudatos függetlenítése a külföldtől abban a harcban, amelyet Baross a hazai cukorrépaagtermelés érdekében folytatott s amelyben magára hagyatva végül is alulmaradt. Érdemes erre a kinyílt szemű, magyar elszántsággal vívott küzdelemre kitérnünk és Baross saját írásaiból megvilágítanunk, hogy közvetlenül jellemezzük vele őt magát.

A cukorrépa-termelésen fölépülő magyar cukorgyártás ipara hatalmas és rohamos fejlődést mutat. Irá-

nyitása a cukorgyárérdekeltségek kezében volt. Sajátos jelenség, hogy noha igen nagy vetőmagszükséglete volt évente a répatermesztőknek, nálunk mégsem folyt vetőmagtermelés s valami olyan közhit alakult ki, hogy a magyar égtáj nem is nagyon alkalmas nemes répamag termelésére. Természetes, hogy épp Baross nem tudott ebbe a helyzetbe belenyugodni, sőt vonzotta is a répamagtermelés, hiszen itt mindennél nagyobb lehetőségek kínálkoztak. Izgathatta a felfedezőik vágya is: csak azért is megmutatom, hogy a közhit tévedés! 1900-ban nekifogott a cukorrépamagtermelésnek. A német kleinwanzlebeni és vilmorin fajtákat keresztezte kiinduláskor és az első években tömegkiválasztás alapján jár el. Továbbtenyésztésre csak legalább 600 gramm súlyú és a legnagyobb cukortartalmú egyedeket hagyta meg. 1905-ben a családtenyésztésre tért át és sikerült korán csírázó, rohamosan fejlődő s így a rovarkárokat megelőző répát kitenyésztenie. A kudarcba fulladt répamagtermelésről így ír:

„Néhai *Cserháti Sándor*” buzdítására és az Orsz. Magyar Kir. Növénytermelési Kísérleti Állomás támogatásával már 1901-ben hozzáfogtam a cukorrépának kiválogatással kapcsolatos nemesítéséhez és mivel hazánkban a legszívesebben, azaz a leghosszabb időn keresztül foglalkoztam a hazai répamag előállításával, ebből eddig én állítottam elő a legnagyobb mennyiséget és így e téren a legnagyobb gyakorlati tapasztalataim lehetnek e kérdés tisztázására és *gazdatársaim okulására* szükségesnek látom e tapasztalatok alapján a hazai cukorrépamagtermelés kérdésének gyakorlati oldalával foglalkozni.”

Abbahagyta a cukorrépamagtermelést és áttért a takarmányrépára, mert ez olcsóbb és jövedelmezőbb. Azonban épp tapasztalatai alapján cáfolja azt a hiedel-

met, mintha Alföldünk talaja és éghajlati viszonyai Cukorrépagam termelésére nem volnának alkalmasak. Egybeveti hét év terméseredményeit és csapadékviszonyait, s a német termelési viszonyok tökéletes ismerete alapján ki meri mondani, hogy *„Magyarország talaja és éghajlata általánosságban, vagyis szélsőségekről eltekintve sokkal alkalmasabb cukorrépanemesítésre, mint Németorszáé.”* Talajaink bujábbak, nitrogénben gazdagabbak, nálunk korábban tavaszodik, nyarunk hosszabb, melegebb, július második felében a mag teljesen utánaérik, megszárad, nem kell mesterségesen szárítani, mint a németeknél s ezért jobban csírázik, erélyesebben kéli.

Nem ebben van a hiba Baross szerint, hanem a cukorgyárakban, amelyek alig vásárolták az ő magját s ezért kellett néki a nemesítést abbahagyni. Pedig 1913-14 óta 60.000 q cukorrépagagot hoztunk be, — írja 1920-ban — s ő csak nagy keservesen tudott 350 q magot értékesíteni. Mi tehát az igazi ok? Hiszen teljesen kidolgozott német eljárások szerint nemesített. 1912-ben itt járt német gazdák tekintették meg munkáját. „Látva répagagomat és a tenyészkertemben lesapkázott első törzsimet, fejcsóválva mondták, hogy szép-szép, de nekünk nem tetszik, mert veszélyes konkurenciát okoz.” Az üzleti politika végeredménye az lett, hogy a honi gyárak a kezdeti magot nem vásárolták, noha jóval bízattott. A mag rajta maradt Barosson s így nem volt gazdaságos a nemesítés. Pedig cukortartalma csak tört százalékban volt kisebb a németénél. Távlabbi üzleti oka a begyökereztetett előítéletnek volt még, hogy szívesebben vették a német maggal szerződésileg kapcsolatban álló orosz uradalmak utántermelését, pedig az orosz viszonyok nem jobbak a mieinknél s a fuvardíj is terhelte a behozatalt. Itt nagy tőkeerők kényszerítették ki a helyzetet s csakis hatalmas védővám függetlenít-

hette cukoriparunkat a külföldi vetőmagbehozattól. Kitér még Baross arra a jelenségre is, hogy Hatvanban kezdetét vette a német mag utántermelése és gúnyosan jósolja meg, hogy bár Hatvan viszonyai ugyanolyanok, mint Bánkútéi, ott bizonyára nem íóg megbukni a termelés. Megszólal soraiban a maga igazát tudó, hazájának javát kereső, félretaszított magyar kesergő panasza. „Feltétlenül hiszek abban, hogy vállalkozásuk sikerülni fog, mert nem egy magyar gazda kínlódásáról van itt szó, hanem egy ismert német répanemesítő cégnek lobbogója alatt vitorlázik az egész vállalkozás és hozzá még cukorgyári gazdaságban.”

Több siker koronázta úttörő munkáját a szöszbükköny termelésénél. Ennek az országos elterjedését nehezé tette, hogy magva nagyon drága volt Baross azonban megmutatta, hogy lóbabbal keverten vetve lehet szöszbükkönnyt olcsón is termelni s példáját széltében utánozták. 1908 táján különben is a takarmányfélékre terelődött figyelme és több tanulságos kísérletéről számol be gazdatársainak a Mezőgazdasági Szemle hasábjain. Ezt a dolgotat olvasva csak egy régi magyar könyvcímmel jellemezhetjük Baross: ő a „vizslódó magyar gazda:” Kísérleteit száraz esztendőkbén végezte s tényeket sorakoztat föl a növények szármagasságáról, a csapadékmennyiségről, a talaj vízkészletéről, a vetőmag és terméseredmény viszonyáról, majd leírja eljárását a közönséges kölessel, szibériai moharral, közönséges moharral, japánkölessel végzett termelési kísérleteinél, kiterjeszkedve a szárításnál követett módra, bevermelésre, valamint a zöldtakarmányozási próbákra, melyiket milyen állat szereti. Ahogyan leplezetlenül tette közkinccsé a saját kísérleteit, ugyanoly mohó. de kritikus érdeklődéssel figyelte a másokét. Ellenőrző kísérleteit is a köz javára szolgáló célkitűzés irányította,

mert a saját tapasztalatait azonnal közzétette. Így, hogy uradalmának takarmányozási gondjain segítsen, a szöszbükkönyön kívül megkísérelte a Teleki-féle csalamádé termelését. Pontosán követte ennek az eljárásnak a lényegét s megerősíti végeredményben ennek a termelési módnak valószínű sikerét.

Ezt csak mutatóba ragadtuk ki a fáradhatatlan Baross számtalan kísérlete közül, mert szorgos élete folyamán hozzányúlt ő más növényekhez is. A cukorrépával egyidőben nemesített dohányt az aradvidéki pensylvániai keresztezett dohányból, 1908-ban a korai hannából nemesített rozstot, 1916-ban a zab mag- és polyvaarányt igyekezett megjavítani s felkarolta az igénytelen, vékonyabb héja és toklásza miatt száraz, külterjes termelésre alkalmas sárgazabot is. Tavaszi zab és árpa mellett ott találjuk a sorozatban a seprőcirkot. Ebben is, mint a cukorrépában a külföldi behozataltól akarta függetleníteni hazánkat. Barosznak magyar viszonyok között sikerült megközelítenie az olasz nemes cirok kiválóságát.

Élete vége felé már előreveti árnyékát az önellátásra törekvő, de nem apró államokat magas vámfalakkal elzáró, hanem az egész európai földrészt egy gazdasági egységbe foglaló, államközi gazdaságpolitika. Mind többet hangzik az új jelszó, hogy Európa egysésc a tengerentúllal szemben és nem lehet néki kiszolgáltatva anyagokban. Ebből pedig az következik, hogy földrészünkben kell megtermelnünk mindent, amit az éghajlat megenged. Magyarországon is kezdik népszerűsíteni az olajos magvak termelését. Ez a határozott termelési fordulat magyarázza, hogy az agg Baross is a *ricinus* felé fordul. A köztermesztésben található *Ricinus sanguineus* kezd nemesíteni. Éles és gyakorlott szeme azonnal fölfedezte a kereskedelmi magból vett ricinusállomány-

ban azokat a töveket, amelyek *csakis nőivarúak* voltak, vagyis termőgyertyáik a porzós hímvirágok helyén is, az egész termőág hosszában Hővirágokat hordoztak. Megállapította, hogy az ily nővirágú, egyivarú tövön termett mag egy hányada terem ismét csak nővirágú utódokat. Ebből a válogatott tenyészanyagból kért és kapott tőle a szegedi M. kir. Növénytermesztési Kísérleti Intézet vetőmagot további kísérletre. Nem akart versenyt támasztani a szívességből és kísérleti cé'ra kapott maggal a bánkúti uradalomnak, ahol Baross időközben 1938 június 3-án bekövetkezett halála után veje Zechmeister Sándor folytatta a nemesítől munkát. De a szegedi intézet a Baross szellemében s elvei szerint továbbfolytatott kiválasztás folyamán megállapította, hogy tisztán nőivarú ricinustöveinek termése 20—25%-kal többet hoz, mint a közönséges, hím és nővirágú, tehát egylaki ricinus, viszont tenyészideje 1—3 héttel hosszabb mint a közönségesé.

Ezt a munkájának mondhatjuk magyar termelési közüggé vált folytatását Baross László már nem érte meg. Félszázados, megszakítatlan uradalmi szolgálat terhével vállán még mindig fáradhatatlanul dolgozott. Talán nem is tudott volna nyugalomba vonulni és megválni növénynemesítő kertjétől. Ott pepecselt betegen is és utolsó kísérletezésében a *bánkúti gyapotban* gyönyörködött. Ki tudja, a magyar önellátásunk milyen messzire néző távlatába merengett, amikor ennek a kényes, de világviszonylatban kulcshelyzetet elfoglaló rostnövénynek itteni meghonosításába belé mert fogni? Oly kemény kötésű magyar úr volt, hogy ágyba sem feküdt le pihenni, hanem vezetve utolsó percéig az uradalom ügyelt, még halála előtt félórával is a postái kérte. A bánkúti kis temetőben földesura József főherceg dobta az első rögöt hantjára, de megjelent az országos gazdatársas-

dalom s a megyei élet előkelőségein kívül a közeli es távoli vidék földbirtokosai, gazdatisztjei, gazdái és munkásai seregéből toborzódott gyászoló közönség ezres tömege, hogy megadja a végtisztességet a nagy magyar gazdának. Pünkösöd vasárnapján temették el az általa épített kis kápolna közelében, felesége porai mellé s a gyászbeszédék, országos gyászcikkek az embereken kívül még egy nagy gyászoló tömeget emlegettek: a bánkúti búzavetések már kihányt kalászeit, amelyek kezdtek konyítani fejüket.

Székács Elemér.

(1870—1938.)

Apám odanyújtotta markát szentetornyai tanyánkon a cséplőgép szája alá és fölfogta belé az új asztag első szemeit. Aztán másik kezével belemarkolt a mérleg melletti egyik zsákba és egymás mellé tartotta két, búzával teli kezét.

— Látjátok — mutatta — előbb nekünk, gyermekeinknek, nézzétek csak a különbséget! Ez a szentetornyai parasztbúza, ez meg itt a szekácsbúza. — Ekkor máikörülállották az összes, szomszédos, törpebirtokos gazdák és ma is emlékszem a sok, feszült figyelmű, nap-sütte, bajuszos arcra, amint kézről-kézre adták a két-fajta búzát és hitetlenül vitatkozni kezdtek. Voltak, akik védtek a régi, aprószemű búza kiválóságát, másoknak arcán pedig már az elhatározódás tükröződött, hogy jövőre ők is hozatnak az árpádalmi nemesített vetőmagból. — Szép, szép, de szép az ára is — hangzott valahonnan a megjegyzés, amint nézték a gyönyörű, egyöntetű szemeket. Ocsunak hatott mellette a régi búza. — Nem kisembernek való ez kérem — mondta egy másik — másképp gazdálkodik egy *gazdatiszt*, mint mi.

Aztán megismertem „*a gazdatisztet*”, akit vidékünk gazdái szelvében emlegettek, hol dicsérve, hol gáncsolva,

hogy mért nem jó neki a régi, és mennyivel ér többet az új. Ma, hosszú évtizedek távolából is visszadereng szikár magas alakja, amint fehér vászonruhájában előtünk állva gyorsan végigcirógatta gyermeki arcunkat. Emlékszem akkor még alig őszülő barna hajára és barna szemére s hogy föltűnt nekünk gyerekeknek, mért nem visel bajuszt. Ritkaság volt még akkoriban az Alföld férfiainál a borotvált arc. Már akkor is sok dolga lehetett. Tárgyalt atyámmal valami uradalmi ügyben és sietett tovább.

Ez a nem lankadó tettvágy, ez az ezer ielé igénybevett kötelezettség vonul végig egész életén Székács Elemérnek a terveknek és elvégzett munkamennyiségnek olyan tömegével, amelyet csak nagyon erős szervezetű emberek vállalnak s bírnak. Egyéniségében összetevődött sok jellemvonás a többi nagy magyar gazda érényéből és hol ez, hol amaz csillan meg. Művészetté finomult kezében a növénynevelés és rajongó hivatáskeresetet buzogott benne, mint Baross Lászlóban. Volt hajlama tudományos elmélyedésre és tekintély volt határainkon túl is, mint Cserhádi Sándor. Lebilincselő, kedves modora és temérdek gyakorlati tapasztalata Nagyváthy Jánosra emlékeztet. Végül telt energiájából sokirányú szervező munkára is, amiben Tessedik Sámuel nyomdokain jár. Millió kalász sarjad ma magyar földön, amelynek őset a Teremtő adta nyersanyagból az ő keze formálta a magyar célok képére és hasonlatosságára.

Érdekes és föltűnő, hogy a magyar búzanemesítés e nagy úttörője éppen nem mezőgazdasági környezetből indult el. Budapesten született 1870-ben jellegzetesen értelmiségi, mondjuk íróasztal meliött élő elődöktől. Nagyatya Székács József bányakerületi evangélikus püspök volt, atya Székács Ferenc pedig kúriai híru.. Hogy e fővárosi környezet ellenére mégis a gazdatiszti

pályát választotta, azt gimnazistakori benyomásainak tulajdoníthatjuk. Középiskoláit Budapesten és Nagyszébenben végezvén sokszor megfordult az esztergomi primási uradalmakban és ott tetszett meg neki *Drágffy Sándor* működése. Érettségi után a Dur.-gyerszki birtokra Módosra kerül gyakornoknak egy évre és ezután iratkozik be gazdasági akadémiai hallgatónak Magyaróvári. Cserháti Sándor akadémiai tanár figyelme azonnal ráterelődött s tanár és tanítvány mint jóbarátok váltak el. Azzá tette őket a növénynevelés akkor bontakozó tudománya. Nagyon szerette még Székács Elemért Lienhardt professzor, akit a gazdászok „a jó nagyságos úr” néven emlegettek egymás között.

Akkoriban a fiatal okleveles gazdákat az uradalmak azonnal elkapkodták. Székács Elemér is rögtön segéd-tiszt lett Gróf Károlyi Alajos tótmegyeri uradalmában s egy év múlva a budapesti központhoz rendelték be. Itt dolgozott, amikor Károlyi Alajos meghalt s örökösei között osztályra került vagyona. Az uradalmakkal együtt a személyzetet is szétszították és Székács *Károlyi Ferdinanda* férjezett *Berchtold Lipótné* grófnő örökrészére, a nagymágocsi uradalomba került. Innen átmenetileg Arpádalmára küldték, ahol *Jurenák Gyula* főtitkár mellett dolgozott s annyira bevált, hogy amikor 1901-bt.. Berchtold gróf megvette a termesmegyei Sósdpusztát, becsvagyó, fiatal gazdatisztjüket tette oda intézőnek. Elhanyagolt, régi gazdaság volt Sósd, Székács azonban kiváló gyakorlati gazdának bizonyult. Alagsöveztetett és nagy kultúrát teremtett ottani működésének hat esztendejében. Berchtold gróf akkoriban szentpétervári nagykövete volt az osztrák-magyar monarchiának és belepillantva a világpolitika berkeibe, veszélyeztetett nemzetiségi területnek látta a temesi végeket. Elment a kedve Sósdtól, túladdott rajta és kiválóan bizonyult gaz-

datisztjét Árpádhalomra helyezte át, jószágfelügyelővé előléptetve az 1908-ban meghalt Jurenák helyébe. Itt működött Székács egészen nyugalombavonulásáig.

Rengeteg és sokoldalú munkát ölel föl ez az időszak: jószágfelügyelői tiszteinek betöltése mellett növénynemesítést, gazdatársadalmi tevékenységét és kiváló irodalmi munkásságát. Még alig esett szó növénynemesítésről Magyarországon, amikor ő hozzáfogott a *szegei rózsadohány* nemesítéséhez 1897-nen. Ennek a levele szivarba való anyagot nyújtott. Székács megállapította, hogy azért volt nehéz ellenőrizni a minőségét, mert ez a dohány is csak lekaccsolt virágbuga mellett termett megfelelő levelet. Ha lekaccsolták, akkor nem termett mag, ha pedig nem csonkolták le, silány maradt a levél. De ez volt a dohányjövedék termelési előírása. Székács túltette magát rajta és meghagyott a magtőkén virágot, de épp csak egyetlenegy magtokot, ami alig ronthatta a levélanyagot. További termesztésre a legfejlettebb és legkorábban kinyíló virágot hagyta meg, amely az első elágazás fölött mutatkozott és ennek szárával jelölte meg a tő leveleit is szedéskor. Összehasonlítás kedvéért ezt egyformán kezelte a többi tővel, figyelvén melyek lesznek a legértékesebb vetőmagok. Eljárására fölfigyelt a dohányjövedék s ekkor már ennek a kísérleti állomásával együtt dolgozott párhuzamosan. Öt törzset választottak ki és szaporítottak tovább Árpádhalmán. Utasításaik szerint a békéscsabai dohánybevéltő hivatal e tövek termését külön kezelte és tanulmányozta az erjedés idején. Ott állapították meg, hogy Székács nemesített dohányja átlag 20%-kal több szivargyártásra alkalmas levelet tartalmazott, mint a nemsítetlen. Az 5-ös sz. törzset találták legjobbnak s ma már minden szegei rózsadohány ettől származik hazánkban.

Jellemző Székács munkásságára, hogy ő, más nemesítőkkal ellentétben, alig indult ki külföldi növényanyagból, hanem mindig a hazai gazdaságokban közönséges magvakat vette alapul. Híres búzáját is a tiszavidéki, régen híres, piroskalászos búzából nemesítette ki. 1906-ban kezdett a búzával foglalkozni, jóllehet ekkor még semmi baj nem volt a magyar búza értékesítésével, mert a kanadai verseny nem érvényesült az osztrák-magyar monarchia hatalmas és jól kiegyensúlyozott vámterületén. A magyar búzát itt könnyen és biztosan el lehetett helyezni. Am Székács észrevette, hogy a gyéren, de mindtöbbször elhangzó panaszoknak van alapja: búzánk megromlott, szalmája gyenge, rozsdára érzékeny, megdől, a fagyot nem állja stb. Szerény eszközökkel fogott hozzá a nemesítéshez még Sösdon magyaróvári professzora Cserhádi biztatására és Cserhádi adjunktusának Grabner Emilnek hathatós támogatásával. E fölbecsülhetetlen tudományos támogatás mellett Székácsnak is szerencséje volt földesurával. Nem újság előttünk a korábbi nagy magyar gazdák életéből, mit jelent számukra és rajtuk keresztül az általuk haladó ügy számára, ha akad egy megértő főúr, aki nem zárkózik el kiváló alkalmazottjának tervei vagy újszerű szándékai elöl, sőt kegyesen támogatja anyagi segítséggel, terület átengedésével, mint Harruckern Tessediket, Festetich Nagyváthyt. Másrészt ez a helyzet magyaráz*za meg, mért nem támadhattak nálunk kisgazdákból „nagy gazdák”. A szemtermelésben a nagy uradalmak lehettek csak a haladás úttörői kísérletezésre, szaporításra bő területükkel, tudományosan fölkészült tisztjeikkel. Kisemberek közül csak a belterjes kertészetben támadhattak nagyságok, mint a dunatiszaközi homok hősei.

Berchtold Lipót gróf rögtön belátta a növérenyeme-

sites nagy fontosságát és áldozatkészen viselte Székács Elemér kísérleteinek költségeit, engedett időt neki, hogy foglalkozzék a szükséges aprólékos vizsgálatokkal és a nagy gondot igénylő földolgozással. Mikor a sósdi aradalom 1908-ban végrehajtott parcellázásával Székács ottani működése véget ért, egy kis ládában vitte magával a fiatal tiszt nemesített búzaanyagát Árpádhaloir.ra. Mindössze 4 kilónyi volt legnagyobb családja a 16-os számú. Árpádhalmán kezében volt a jószágfelügyelői majd a jószágigazgatói hatalom és határozott irányítással az egész uradalmat fokozatosan a nemesített vetőmag termelésének szolgálatába állíthatta. Gyönyörű mintagazdaság lett ebből a Csongrád és Békés megyében fekvő, változatos termelésű birtokból. Tulnyomólag őszi búzát és tengerit termeltek 9373 holdján. Körülbelül négy évenként került egy-egy darab trágyázás alá. Gazdasági vasút szelte át a birtokot, de a helyi érdekű vasút szárnyvonalát is bevezették a főmajorig. Ugyanott, az árpádhalmi központi gazdaságban létesítette Székács a három holdas tenyészkeretet, közelében a nemesített mag földolgozó helyiségeit és külön kezelt magtárait. Változó területeket jelölt ki szaporításra az uradalom különböző részein. Hatalmas állatállomány, artézi kutak, gépek s műhelyek tették korszerűvé az ottan folyó gazdálkodást.

A Sósdról hozott ládika magjából 1910-ben már annyija volt Székácsnak, hogy rendes szántóföldi termelésre vetőgéppel vethették a nemesített magot és összehasonlíthatták a közönséges gazdasági búzával. Mar az első eredmény remek volt. Míg az utóbbi katasztrális holdanként 1001, a nemesített 1384 kg-ot adott. A 78.5 hektolitersúlyú gazdasági búza sima őrlésnél 70.69% kenyérlisztet és 23.31% korpát szolgáltatott, a 78.5 kilogrammos nemesített búza pedig 78.34% kenyérlisztet

és 21.66% korpát. Ily vizsgálatok alapján a legbiztosabb átlagjövedelmet adó családokat szaporította és fokozatosan kicserélte velők a régi vetőmagot. Ez a selejtezés a későbbi termelés során is állandó folyamat maradt. 1912-ben már nemesített maggal vethette be az árpád-halmi uradalom egész búzaterületét. 1920-ban pedig magja országszerte népszerű s *százezer holdat vetnek belőle, főként kisbirtokosok*. Ekkor a szomszéd két uradalom is Székács búzát szaporított, mégsem tudták kielégíteni az igényléseket, mert Székácsot megrendelésekkel árasztották el. A nemesített búza vetőmagját jelentős felárral értékesítették s így földesura, aki Székácsnak tehetségében bízott, most látta hasznát a kezdeti támogatásnak, uradalma fokozott jövedelmezőségében.

Ezt a hallatlan sikert a viszonyok magyarázzák meg. A nemesítés előtti magyar búzaátlagok messze elmaradtak a nyugateurópaiak mögött. Izgató például szolgálhatott számunkra a szomszédos Németország, ahol kedvezőbb és kiegyenlítettebb, de hidegebb éghajlat alatt és soványabb földön fejlődött hatalmas lendületben a szemtermelés, 1880 óta. Kataszteri átlagtermésük 4.60 α-val volt jobb a miénknél, s egyre haladt, míg a miénk vesztegelt. Egyes kiválóan kezelt, tőkeerős magyár uradalmakban, ahol okszerűbb talajművelés folyt és bőven adták a földnek az istállótrágyát meg műtrágyát, nagyobb volt a kataszteri átlag, de országos viszonylatban nem mozdult. Székács okozati következtése tehát a vetőmagnál lyukadt ki. Itt a hiba: a magyar búza szeme megszorul, szalmája gyenge, termőképessége silány, hajlamos a rozsdára. Akik viszont bőtermő, külföldi búzákkal próbálkoztak, belebuktak, mert ezek vagy zord teleinket nem bírták ki, vagy rekkenő nyarunkban aszalódtak össze.

A kiindulás tehát csakis magyar tájunk szélsőségeihez edződött magyar búzából történhetett. Ebből a célból Székács alapos vizsgálat alá-vette a magyar búzát. Megfigyelésének eredménye izgatóan meglepő. Megállapította ugyanis, hogy a magyar búza néven emlegetett növényfajta korántsem olyan egység, mint anyagneve, hanem sokféle típus keverékéből áll, amelyek már századok óta tenyésznek kalászegyedeikben békésen egymás mellett anélkül, hogy kereszteződtek volna. A búza virágai ugyanis öntermékenyítésre rendeződtek be és zártan virágoznak. Amidőn már a povtokok kibújnak a polyvából, vagyis népi nyelven a búza virágozik, akkor a voltaképeni megtermékenyülés végbe is ment. Ezért talált érés előtt Székács a búzavetésben vörös és fehér, rövidebb s hosszabb, jól és rosszul megtermékenyült kalászokat, szárukban pedig erős és gyenge szalmájú, rozsdamentes és rozsdás, hosszú és rövid szalmájú egyedeket. A *magyar búza elnevezés* csupán gyűjtőfogalom lehet tehát igen sokféle típus keverékére.

A búzanemesítést így egészen más élettani körülményekhez kellett szabni, mint a kukoricáét. Székács nekifogott és bejárta búzavetéseit. Még 1906-ban 214 oly anyatövet választott ki a tiszavidéki búzából, amely tiszta, jól termékenyült kalászaival, erős szalmájával a bírálatot kiállotta. Selejtező szempontja volt továbbá, hogy legalább két, egyforma hosszú, de négynél nem több anyahajtással bíró töveket törzskönyvezett. A sarjhajtással bírókat nem vette tenyésztésbe. Kézzel dörzsölte ki az egyes tövek magvát s egymástól elkülönítetten külön táblácskába vetette el. Mindent figyelt s jegyzett a tenyészidő alatt. Mérté, hányszorosát hozta meg a vetőmagnak a termés, és az utódot összehasonlította a törzselit adataival. Kiselejtezte a rozsdára hajlamos, későn érő és silányan termő családokat. Eljárása most már

évente úgy ismétlődött, hogy a szántóföldi közönséges búzából az eddigi módszerrel újabb eliteket válogatott ki, a már nemesítésbe fogott törzsek szaporulatát pedig egyre nagyobb parcellákba vetette el, de még mindig sorszámozva a töveket. Hogy a munka gyorsabban menjen a szemenkénti vetésnél, fából ácsolt vetőkeretet használtak.

A további eljárás során mindig bővültek tapasztalati megfigyelésekkel bírálati szempontjai. Így lassan ki-selejtezte a későbbben érő, rozsdára hajlamosabb vörös-kalászuakat, és a rozsdállóbb, jóllehet gyengébb szalmájú fehérkalászuakat termesztette csupán tovább. Az ország különböző részeiben utánatermesztett mag viselkedését is figyeltette az ottani talajon és időjárás mellett s az újabb vásárlóknak már tudott ajánlani ott bevált búzacsaládokat. Eredményeit tudományos kivizsgálás is igazolta, amennyiben az Országos Növénytermelési Kísérleti Állomás állapította meg, hogy a Székács búza holdanként átlagosan 2 mázsával többet hoz, ami 26.8%-kal több a közönséges búzáénál s így épp kiadja az aratórészt. Hektolitersúlya 1914-ben 1.34 kilogramm volt több, de állandóan javult. Bármely vidéken nagyőri jól bírta a rozsdát. Sütési próbákon is megállotta helyét a tiszavidéki közönséges búzával szemben s így épp azt a kiváló tulajdonságot mentette meg, ami a magyar lisztet világhírűvé tette.

Az első világháború eseményei a búzanesítésre is kihatottak. 1914-ben bevonult dragonyosezredéhez kapitányi rangban, 1916-ban jött az országos rozsdakár, ami újabb beható tanulmányokra ösztökélte, hogy végére járjon ennek a kiirthatatlan csapásnak. Tapasztalatait és hozzáfűzött tudományos elméletét a „*Köztelek*”-ben írta meg *Rozsdaesztendő* címmel. Ebben az évben már sorozatos tanulmányok jelentek meg a gazdasági szak-

lapokban a Székács búzáról Szilassy, Serban, Zsivanyics és Grabner kiváló szakemberek tollából s az árpádalmi búza híre hullámszerűen terjedvén vált fogalom-má. 1917-ben hagyta oda Székács Árpádalmát, hogy működésének még szélesebb területet adjon és elfoglalja az általa alapított „Vetőmagnemesítő és Értékesítő R. T.” vezérigazgatói állását. A két millió korona alapvökével induló vállalat elnökekül földesurát, Berchtold gróft nyerte meg. A budapesti központból irányította ezután az árpádalmi és peresznyei, szintén Berchtold birtokán létesített anyatelepet, majd a kompolti és törökbálinti béruradalmakéit. Ezekon kívül 37 uradalommal szerződött szaporításra. A telepeket az általa kiképzett kezelők vezették. 1918-ban a részvénytársasággal *Növény-nemesítő* cím alatt szaklapot indított, de ebből csak két szám jelent meg.

Így befejeződött életének Árpádalmán töltött időszak. Egyáltalán nem mondhatjuk, hogy az alkotó időszak is befejeződött volna, csak épp alkotásainak természete tolódt el a fölfedezések teréről a szervezés meg népszerűsítés nem kevésbé fontos kérdései felé. Az árpádalmi időkben is temérdek alkalommal szólította el Székácsot otthonából sokirányú kötelezettsége. Hol Bécsbe ment földesurának, a közben külügyminiszterré lett Berchtold grófnak beszámolni az uradalom ügyeiről, vagy a gróf Ausztriában fekvő stockeraui meg buchlowitzi uradalmainak gazdatisztjeivel keresett érintkezést. Noha ezek külön jószágkományzat alatt állottak, voltak közös ügyek, főleg állattenyésztési dolgokban. Élénk méncsere folyt az osztrák és magyar birtokok között, mert Berchtoldék Árpádalmán is tartottak híres ménest. Székács szenvedélyes lóbarát volt. Angol telivér tenyészetet vezetett be, megjavította az uradalmi félvér loállományt s az ottani versenystállóból kike-

rült nem egy híres ló nyert jelentős díjakat, mint a Vivid és Neveletlen. Székács, ha csak tehette, maga is lovon járta be az uradalmat. Még idősebb korában is reggel kilovagolt, csak délutáni útjain ült kocsira. Igen jó lovas volt. A másik önként kínálkozó sportot, a vadászatot azonban nem szerette. Földesura kedvéért ugyan mintaszerű vadvédelmet szervezett meg s létesített a birtokon végigfutó, vizenyős árok mentén fácánost is, de maga sose vett tevékeny részt a január második felében megrendezett körvadászaton. Apróvad, nyúl, fogoly és fácán került itt terítékre, Székács azonban csak a vendéglátó szerepében vette ki részét. Családjának, bizalmasainak mondogatta is: „Aki vadászik, nem lehet szívvel-lélekkel gazda. A vadász elkerüli azokat a helyeket, ahol munka van, mert onnan a vad is menekül.”

Igaz, magyaros vendégszeretettel állt azonban nyitva háza minden vendégének. A gróf és grófnő kitüntető bizalommal ajándékozták meg híres főtisztjuket s az egész család minden évben lejárt Árpádalmára, még Berchtold külügyminisztersége idején is. Külön kastély nem volt Árpádalmán, hanem a kastélyszerű főtiszt lak mellett volt, vele egybeépítve a grófi lakosztály. Külön háztartást sem vittek, hanem bensőséges, közvetlen, polgári keretek között Székácsnak voltak vendégek. Az asztalfőn Székács budapesti otthonából lerándult özvegy édesanyja ült, majd a két házaspár gyermekeikkel, a két gróffúrfival, Székács leánykájával a későbbi Zsoldos Lászlónéval és fiacskájával, Ferencsel, akit aztán szintén gazdának nevelt. Vegyes magyar-német társalgásban, szívélyesen telt az idő. A gróf is törte a magyar nyelvet, Székács pedig kitűnően beszélt németül sőt cikkezett is a *Pflanzenzüchtung* című folyóiratba. Tudott franciául is, sőt temesmegyei intézősége idején románul is megtanult.

Ezt a széles nyelvismeretét több irányban hasznosította. Figyelemmel kísérte a külföldi szaklapok könyvismertetéseit s azonnal meghozatta az őt érdeklő szakmunkát. Tájékozva volt a növénynevelés világviszonylati állásáról és külföldi kongresszusokra járt. Kapcsolatban állt más nemzetek híres növénynevelésűivel, s igyekezett személyesen is megismerni őket külföldi útjain, így magánlevelezés *után* lengyelországi útján Buscinsky répamagnevelőt sőt a szovjetország Vaviloff professzort, a növénynevelés biológust is megismerte. A nevelés szenvedély nem tűrt pihenést. Már budapesti vezérigazgatói állásából Parisba tett magánjellegű utazása is a tömegektől eltérő egyéni turisztika volt: mezőgazdasági szakkörökkel érintkezett s középfranciaországi mintagazdaságokat tanulmányozott. Erről az útjáról a rádióban is beszámolt.

Székács lelkében is dolgozott a közlés vágya s igazi nevelői szellemben, prófétailag hirdette eszméit, meggyőződését. Azt akarta, hogy minél több követője legyen. 1912-ben, amikor szükségét érezte, hogy kiadja élete főművét a *Gyakorlati búzanevelés* c. 94 oldalas könyvet, már túl volt az anyagi siker vágyán. Azért írta, hogy másokat is megtanítsa a búzanevelésre az ő módszere szerint. Már nem vevőket akart, hanem híveket. Fölfedte titkait, hogy önzetlenül használjon másoknak. Gyakorlati tanácsokat akart adni minden magyar gazdának, miképp javíthatja vetőmagját a saját, kevert búzájából is, ha kiselejtezi belőle az értéktelen típusokat. A nevelésnek végső oka és végső célja pedig nemzetgazdasági. Az emelkedő munkabérek váltják ki a nevelést, hogy többet termeljen, a gazdák bekeresék a munkáltatás költségeit. Előre leszámol Székács azzal a hiúnak tartott törekvéssel, hogy utolérhetjük a csapadékdúsabb országok terméseredményeit. Száraz-

ságra hajló éghajlatunkon meg kell elégedni azzal, ha a termésátlagot országos viszonylatban lényegesen emelhetjük, gondos vetőmag-megválasztással, üszög elleni csávázással stb. Néhány rekordtermés azonban még nem átlagtermés, ismerjük meg hibáinkat. Sok gazda eladja elsősztályú búzáját és másodosztályát vet. Vetőmagja évről-évre gyengül s leromlik, kénytelen lesz változtatni. Az egyes gyomokat, pl. Bácskában a vadrepce-t sem rostálják belőle, mert ha a búzára kedvezőtlen a tavasz, legalább ott a vadrepce, mérsékli a kárt. Általában népünk vagy nem csáváz, vagy rosszul csáváz. Vagy csak épp meglocsolja a búzát oldattal, vagy beáztatja 24 órára is, ahelyett, hogy 2%-os oldatban megmosná. Magyar gazdáinkat tehát *gazdaságilag művelni kell*. Selyemtenyésztést szemléltető képek helyett, vagy legalább is mellettük függeszsenek ki a községházakon oktató ábrákat a csávázásról, mert a kisgazdák búzájának a fele üszkös.

Se szeri se száma népünk búzatermesztésében a balítéleteknek. Későn vetnek, de ha véletlenül egyszer mégis jó lett a termés, évekig hivatkoznak az egyszeri szerencsés időjárásra. Székács a sűrű vetést tartja helyesnek s megrója a ritkán vetőket. Igaz, hogy ott nagyobb a bokrosodás, de csak sarjkalász fejlődik, amely-hitványabb az anyakalásznál. Sokan irtóznak a tavaszi boronálástól és hengerelnek, pedig ez kiszárítja a földet. Ósdi aratási technikánk miatt átlagban 2 q vész el holdanként a tarlón. Talajunk foszforsavkészlete kimerül az állandó szemtermelés miatt, mégsem műtrágyázunk. Pedig hány kísérlet is bizonyítja 200%-os jövedelem-többlettel kitűnő s bevált hatását. A szalmát és az állattartást is javítja a műtrágya.

Az eddig felsorolt hibák művelési fogyatékoságok, de a nemes vetőmag bevezetésével egyidejűleg ezeket is

ki kell küszöbölnünk Magyarország gazdálkodásából. Ami már most a nemesítést magát illeti, tisztában kell lennünk azzal, hogy mit akarunk kiszorítani vele. Ezért Székács tudományos tüzetességgel elemzi a magyar közönséges búzát (*Triticum vulgare* Vill.) Csupasszemű, túlnyomólag őszi, toklászos búza ez, gyenge s aránylag vékony szalmával. Megdőlésre hajlamos. Levélzete változó szélességre és színre nézve. Ám előnyei és hibái összefüggenek. A koránérőek, ugyanis nem bőtermőek, az erőszalmájuk lisztminősége nem jó. Mivel a búza öntermékenyítő, kiegyenlítődés ritkán jó létre gyakorlatilag, bár kereszteződés lehetséges. Így a nemesítésnél keresnünk kell azokat a típusokat, amelyek a *magyar búza szabályai alól kivételek*.

Ami tanácsot ad Székács ezután a kezdő nemesítőnek, úgy hat, mintha kézen fogná s vezetné ki búzatábláira, ahogy ő csinálta a kezdet-kezdetén. Külön szót is foglal le rá: *vadászús! Ez volt az ő vadászata:* hogy bejárja az erőfélben lévő ringó búzatáblákat s kutasson a vetésben koránérő, szembeötlő tövek után, rozsdáévben pedig a rozsdáálló kalászokat nyüvelje fel tövestől. Boldogan említi meg, hogy valósággal szenvedélyévé vált a *vadászás* s átragadt aratómunkásaira is. Egésza használható anyagot gyűjtöttek néki, noha főképp nagy kalászokra vadásztak. Az igazi nemesítenek azonban sokkal összetettebbek a szempontjai.

Mennyi kudarc, végtelen türelem és rajongó, belé nem fáradó ügyszeretet lehetett az ára ily tökéletesen kijegecesedett ismérveknek. Csak a *szenvedély* képes rá, a *szenvedéllyé vált kalászvadász*at, ahogy Székács nevezi, ez a különös, mámorító érzés, amely, mint minden szenvedély, kizárólagossá válva eltölti a sárguló kalásztenger vándorát, ittassá teszi forró, kék egével, zizegő, mindig újat mutató titkaival a hozzája lehajlót, meg-

fogja, másához húzza testét-lelkét, hogy végül is süketen és vakon minden egyéb iránt a világon, nem törőd-¹ve hivatallal, uradalommal, nyereséggel, sikerrel vagy kudarccal, *öncélképpen* kószáljon a számunkra egyedeiben unalmas, egyforma búzavetésekből, ahol csak 5 bina fáradtra nézni szemeit, hogy napszálltakor, ha már nem lát, megtérjen egy nyaláb féltett gabonaszárral, a búzátársadalom legígéretesebb, legszebb, legerősebb, az ő ítéletében mind nemesebb megújulásban, talán örökéletre hivatott egyéniségeivel.

Az összegyűjtött anyaggal azután ugyanolyan aprólékos, elemzéssel babrál, mintha egy múzeum laboratóriumában vizsgálnának valami ritka állatetemet vagy régészeti leletét. Világos helyiségben a kalászkok színe s a pólyák finomsága szerint osztályozza a töveket csoportokra. A növény minden része fontos azonban, nem csupán kalásza. Leáztatja a tövekről is a földet, hogy megállapíthassa, szétválasztva a kusza gyökérzetet, a hajtások együvértartozóságát. Ezután elmutat a *törzskönyvezésre*, bemutatott mintákkal. Ne legyen túírészletes, inkább olyan, mint a rendőrségi köröző levél: tartalmazzon minden lényeges vonást, de mellőzze a fölöslegességeket, mint a németeknél dívó szalmasúly- és hossz-méreteket, terhelési és törési próbákat.

Az ember megszédül, ha ezeket a rovatokat végigolvassa. De belelát a nagy gazda lelkébe, ha fáradságot vesz magának és azokból a jellemzésekből is végigolvas egyet-kettőt, amiket Székács a szabványos rovatokba írt. Számára a temérdek kalász közül egy sem volt egyforma, mert úgy megkülönbözteti őket, mint mi a tömegben az egyes emberi arcokat. íme egy jellemzés: „Vékony, rövid szalma, zömök, sűrű kalász, keskeny, rövid, zöldjében felfelé álló, acélszürke, hamvasszínű, gyér levélzet jellemzik ezen típust. A szárazságot igen jól

bírja, korán érik, s ha termőképessége eddigelé nem is bizonyult tetemesnek, szárazságra hajló talajon s ott, hol a koraérőség elengedhetetlen feltételek, igen értékes.”

Ennek olvastán hihető, hogy az évtizedes gyakorlat szeme már teljesen beidegződött a búzanézésre. Az Alföld közepéről az esősebb Sopronmegyébe került nemesített búzáját már messziről a kocsiról fölismeri, mint szülő viszontlátott gyermekét. Közelebb hajol a kalászhoz s látja, hogy a finomabb jellegű búzák itt eldurvultak, viszont az Alföldön azonnal észreveszi, hogy a nyugatmagyarországi búza nyert finomabb jelleget. Micsoda óriási gyakorlat, az érdeklődés egyirányú beállítódásának mekkora összpontosulása, az agypályák gondolatjáratainak mely kicsiszoltsága kellett ahhoz, hogy a hullámzó kalásztömeg egyedeinél árnyalatokat vegyen észre, új féleségeket, kitenyészthető előnyöket. Jellemzéseiben új jelzőket talál, hogy rögzítse s érzékeltesse a vörös és fehér, lapos és bunkós, fölfelé növekvő sűrűségű, vértlen kereszteződésű, durva toklászú, vagy bánáti szedetű kalászok özönében a megkülönböztető egyénit. Mekkora tanulmány és tárgyszeretet sűrűsödik pl. ebbe a jellemzésébe: „ideálisan bunkós, kissé pirosra hajló, fehér kalász.” De itt nem ál] meg, hanem éveken át figyel, miképp változik utódaiban a kalász színe s árnyalódik egészen a sötétvörösre. Csak Liszt Ferenc füle észlelhetett a zenekar együttesében ily finom hangárnyalatokat, s csak ő ragadhatott meg a billentyűzet babrálva a fölfedezés szenvedélyes mohóságával egy új, meglepő, véletlen hangzaton, amely hatalmas zenekölteményeknek képezte kiindulópontját. Mily távoli két területe az emberi agy működésének s mily azonos az egyirányban kifejlesztett érdeklődés csodás teljesítményeiben!

De Székács tovább ismerteti élete művét és rátér az elitek magjának elvetésére. Nagyon vigyáz, hogy minden keveredést elkerüljön, s ezért üszög ellen is külön csávazza az egyes zacskók tartalmát. Hogy a zsinórral kitűzött, porhanyóan elgereblyézett ágyásokban: szemenkénti vetést meggyorsítsa, szerkesztett egy léckeretből, magtálcából és bádogtölcsérből álló vetőkeretet benne mozgatható szerkezettel. Az egyes ágyások elitmagvai körül többnyire tarbúzából szegélymagot vet s a törzskönyv számaival látja el jelzőkaróikat. Átnézeti térképet is készít, ha a karók télen elvesznének. Gyakori megfigyelés miatt a majorhoz közel helyezi el a tenyészkertet, de rá közepes rögöket rakat elszórta-?, hogy mindenben utánozza a .szántóföldi vetést. Árpádhaimán madarak ellen oldalt és felülről sodronyhálóval kerített, állandó tenyészkert volt, hat, egyenként 400 üöles táblával. Naponta nyüvik föl tövestől az érett családokat és kévékbe kötik jelzőtáblájukkal együtt. Törzskönyv alapján minden egyes tövet megvizsgálják a már ismert szempontok szerint. Ollóval vágják le a kalászt, hogy semmi se pergjen ki és ponyván dörzsölik ki. A selejtezést csak akkor kezdik, ha már annyi az elszaporított nemes mag, hogy szántóföldi művelésbe vihető, s a tömegbúzával hasonlítható össze. De a kiselejtett családok elitjét is' meghagyják további próbára: hátha csak időjárási okok rontották meg. Az elszaporításra fennmaradó családokból is megőriznek néhány kalászt, hogy a tulajdonságokat könnyebben hasonlíthassák össze a következő évben.

Csak öt év ily céltudatos munkája után adja át a tenyészkert a gazdasági üzemnek a vetőmagot nagyban elszaporításra. A negyedik évben már több holdas tábláknál tartanak, mindig térképezve, mindig szöges gonddal vigyázva a keveredésre, mindig szálanként

nézve át. az anyagot vagy épp még íratás előtt kiválasztva és tövestől felnyúve .az esetleges eliteket és spontán variációkat, tizért. Kühne féle kézi cséplővel csépelnek eleinte, a nagy cséplést pedig asztag nélkül, egyénest a tarlóról a gépbe hordva végzik, ponyvával kibélelt szekérről. A keveredés állandó veszélye miatt még azt is tiltja Székács, hogy az ilyen szekér még be nem hordott búzatáblákon menjen keresztül. A cséplőgépet is jól kijáratja az egyes csoportok után. Fontos mérések nyomán így nagyon jól ki lehet ismerni az elszaporítás négy éve alatt az egyes családok természetét, s összehasonlítani a gazdasági búzáéval. Még nagybani termeléskor is vei időnkét egy-egy holdat az egyes családokból azonos viszonyok között, hogy viselkedésüket összehasonlítva figyelhesse. A gyengébbeket selejtezi, eladja. Roppant nehéz a keveredést meggátolni és a típustisztaságot fönntartani. Ezért regenerator (felújító) parcellákba gyűjti a típust legjobban képviselő tőveket. Kereskedelmi szempontból viszont állit össze gazdasági búza vetőmagot több típus keverékéből, amelyek az illető búzacsaiaád viszonyai közt liziminőség szempontjából a legmegfelelőbbnek mutatkoztak.

Csak ha így végigtekintjük a nemesítő eljárás hosszú éves, sőt évtizedes munkáját, fogjuk föl mit jelent az emberi akarát állandó küzdelme a természettel. AA ember a saját hasznára akarja szolgáltatni a természet s az ő emberi céljainak legjobban megfelelői tartja legtökéletesebbnek. A természet mértéke és célja azonban más: nem tűri a sok kiválót együtt és lázad a beavatkozás ellen. Mindig visszafajzik a kiegyenlített átlághoz, megkerüli az ember szándékait s csak újabb harc után adja meg magát az ember szolgálatára. De a harc a búzanemesítőt is szívóssá és a természethez hasonlóan kitartóvá teszi. Székács szavai szerint:

„Csak úgy, mint az erős dohányos kezéből nehéz kivenni a pipát, aki a nemesítést szakszerűen űzi, egykönnyen abba nem hagyja. A jót a jobb lévén hivatva fölvaltani, a búzanemesítő gazda még akkor is új elitek után kutat s szaporítja, selejtezi, tenyésztí ezekét, ha már ezer holdon is pedigree búzát termel.” Nemcsak a búzanemesítésben, hanem a dohányzásban is magára gondolhatott ekkor, mert nagy dohányos volt s naponta elszívott tizenöt portorico szivart is: Ám a nemesítő szenvedélynek nincs számszerű határa, Lelkiismeretének rabja. Tudja, hiszen tanítja is, hogy a legtöbb gazda kerpes lesz saját búzájából kiválasztva az értékes családokat, épp a Székács féle eljárással bővebben és biztosabban termő vetőmagot elszaporítani, de mégis Székács-hoz fordul kész vetőmagért, mert ez bár egyszerű, mégis hosszadalmas eljárás. Ezért Székács mindig felelősséggel ad el. Meghívja az érdeklődőket, válasszák ki telepein érés előtt a családokat, tekintsenek be törzskönyveibe, közöljék földjük talaj s időjárás adatait s akkor elég határozott tanácsot tud nekik adni. Már őt sem az uradalom kötelességszerűen vállalt, üzleti szempontjai mozgatják a nemesítésnél. Magaszabta, erkölcsi hivatásnak érzi, hogy hazáját szolgálja s a maga módján *országos többtermeléssel* gyarapítsa a nemzeti vagyont. Összesen 160 fölhívást küld szét különböző magyar tájaink gazdáihoz, mintákat kérve búzáikból. Kapott is vagy száz helyről. Elvetette tenyész kertjében országreszenként csoportosítva, figyelemmel kísérte honosodásukat, hogy a további nemesítéshez anyagot nyerjen.

Ezek után természetes, hogy az 1911. évi gazdaságkongresszuson *törvényes védelmet* követel a nemesített vetőmag részére. Csak olyan mag kerülhessen piacra, amelyet a Növénynemesítő Intézet által vezetendő nyilvános törzskönyvbe fölvettek, s mint ilyet az intézet

telepein nyilvántartás és azonossági megállapítások céljából termelnek. Szenvedélye és lelkiismerete űzi tovább. Már nem elégitik ki a törzskönyvi táblázatok. Vonalvázis görbékkel is ábrázolja a párhuzamos családok termőképességi rangsorát. A kíváncsi tudós önizzásából táplálkozó hevülete űzi, hogy egyre mélyebben hatoljon a választott növény életének rejtelmeibe és a természet kiegyenlítő szándékának megátalkodottságával birokra-keljen, hasonló csökönységgel, emberi érdekek emberszabta céljaiért. Rendszert fejleszt mindabból, amit türelmes évek tapasztalatával a teremtéstől ellesett cs szűkreszabott életének véges eszközeivel utánozza a fajok eredetének geológiai időkben mért végtelenségíí, előttünk ismeretlen hatóokaiban megszámlálhatatlan eszközzel rendelkező, teremtő hátalmát. Már alig elegendő neki magyar nyelvünk jelzői észleleteinek rögzítésére. Olvassuk csak:

— „Egészen sötétvörös kalász, még szalmáján is sötétvörös csik; fehér kalász, vékony lilás sávval a nap felőli oldalon, vörösödő ösbúzaszín.”

Aki így tud írni, még ha gazda is, művész, sorszerű élethivatásának művésze.

Ha a búzának szíve lett volna, együtt dobogott volna Székács Elemérével, mert ő huzamos vizsgálatai folyamán valósággal emberi jellemet látott belé ebbe 0 növénybe. Ugy ismerte tenyészkerjtét, mint tanító az osztályát. Voltak ott engedelmes, *nevelhető, alakítható* tövek, amelyek meghálálták a mester fáradságát. De voltak forradalmárok és lázadók is, akik sem dédelgetéssel, sem kényszerrel nem voltak kaphatók arra, hogy erényeikben kiművelve, bűneiket a legkisebbre visszafojtva a búzatársadalom nemeseinek, a felsőbb tízezernek csupa személyiségből álló osztályába emelkedjenek a köznépből. Sőt, konokul ellenállottak a gyermekkertész

jóakarató szándékának, másképp igenlették ezt az életet s inkább visszazüllöttek a romlás szemétdombjára. Mintha javítóintézetbe akarná csukatni, írja Székács az egyikről:

„A rozstda iránt némely családunk különösen fogékony, közöttük a *notórius* 230. és 265. számú.”

Bacillusvadászó nagy orvosok és természetbúvárok, az emberiség jótevői nem küzdöttek konokabb hévvel járványok ellen, mint Székács a *gabonarozsda* ellen. A rozstda megfékezéséért folytatott küzdelme is a nemesítés keretében folyt, mégis külön tettnek számít. A tudóselszántságát s a gyakorlati gazda szorgalmát öltö belé, hogy megoldja. A búzanesemesítés megvilágításában látta a rozsdakérdést és a nálunk pusztító háromféle gomba, a fekete, barna és sárga gabonarozsda közül a sárgát tartja a legveszélyesebbnek. Szerinte nem egyetlen ködös reggelen, nedves időben szaporodik el a gomba, hanem maga a gabona a betegség hordozója. Így csatlakozik dr. J. Eriksson svéd tudós elméletéhez, aki a magyszövetek között sejti a rozstda ragályokozó anyagát. „Az egész organikus világ egyetlen egységes vezérgondolat, alapján épül föl — írja Székács — s így mi sem világosabb, minthogy a gümőkóros állatok példáját a rozstdás búzánövényre is alkalmazhatjuk, vagyis valószínű, hogy a rozstdás növénytől származó magból kelt utadban a rozsdabetegség iránti hajlam nagyobb, mint abban, amely egészséges elődöktől származik.”

Vadon tenyésző növények rozstdás egyedei elpusztulnak, kultúrnövényeknél ez a kiselejtezés az emberi válogatásnál eddig nem érvényesült. Miközben a művelés folytán a növények igényesebbek lettek, ellenállóképességük csökkent. Kipergési veszély miatt érés előtt aratják, magját mélyre vetik s így betegségekre fogékonyabb lesz. Székács már 1907-ben cikkezett a *Gazda-*

sági Lapuk-ban „Nopkúrás bízavetőmag” címmel. Itt azt a módszerét ismerteti, hogy utólag mesterséges utón adta meg a gombapusztító, természetes napfényt, amennyiben a kicsévelt vetőmagot heteken át sütötte a napsugarral. Bár nem lett rozsdamentes, mégis 132 kilogrammal többet termett egy holdon, mint az ellenőrző parcella.

Keresztezéssel is megpróbálkozott rozsdakutatásai közben és figyelte a fölbukkanó, szunnyadó alakzatokat. Kutatta a sikérdús és egyben rozsdálló fajokat, mert a kettő eddig egymást kizárta. Mivel a keresztezés bonyolult munkájára gyakorlati gazdák nem vállalkozhatnak, sürgeti a kormányt, hogy támogassa a növénynemesítő és kísérleti intézményeket. Minél szorosabb kapcsolatot akar létesíttetni a hivatalos kísérletügyi szerveink és a gyakorlati gazdák között. Népszerűsíteni kívánja a tudományos kutatások eredményeit, hogy a gazda Közönség közkincsévé váljanak. A földművelő Magyarországra milliókat költ iparvállalatokra, költsen a mezőgazdaságra is. „Nyissuk meg a helyes gyakorlati érzékkel bírós a gazdasági életet közelebből ismerő, képzeit gazdák előtt azon állások és hivatalok sorompóit, a mely állásokra azok a többtermelés és gazdasági boldogulásunk érdekében a legképzettebb jogásznál is bizonyára eredményesebb munkát mutathatnak fel.”

Nélkülözhetetlen tehát az országos szervezkedés a rozsdá ellen, de a baj végeredményben csak a búza nemesítésével oldható meg. Székács sok kísérlettel állapította meg, hogy a rozsdá nem csupán elsődleges fertőzés, hanem az iránta való hajlandóság is öröklődik.

A rozsdakísérletekkel is bizonyította azt a régen hirdetett tételét, hogy ellentétben a magyar gazdaközönségben uralkodó közhittel, a vöröskalászok nem teremnek sem bővebben, sem lisztjük nem múlja felül a fehér-

rekét. 1916-ban nagy rozsda pusztított hazánk gabonáiban. Székács azonnal közzétette a Köztelekben *Rozsdaesztendő* c. cikkét. Adatokat közölt, hogy a nemesített búza országos termésátlaga katasztrális holdanként három métermázsával volt több a gazdasági búzáénál s még kevésbé volt épp a rozsdaévben rozsda, mint régebben, tehát ellenállóképessége javult. Régebbi elméletét itt azzal bővítette, hogy egyediszta vetésben is a mag ugyanannak a rozsdagombának leszármazottaival lehet fertőzve, amely hajdan a törzseliten élőszködött. De ismeretes a járványok kórtanából, hogy az egykor vészes pusztítást okozó bacillustör/sek idők múltán veszítenek hatásuk erejéből, elgyengülnek, nem kapnak fölfrissítést. Az élesztőgyáraknak beltenyészeti élesztő gombája is elsatnyul bizonyos idő múltán. Ugyanígy satnyul el a nemesített vetőmagon élőszködő rozsdagombában törzs is több búzanemzedéken át s így e szörnyű csapás nemesítés útján kiirtható. De hány rozsdaév figyelemzetetésére lesz még szükség, amíg ez a köztudatba átmegegy?!

Elete műve a búza volt, de nemesítő tevékenysége nem állóit meg a búzánál. 1909-ben az őszi, 1910-ben; hatsoros, tavaszi árpa, 1911-ben sörárpa nemesítéséhez fogott. Eljárása az árpát fagyállóbbá tette, szalmáját iiiegnemesítette, csupán a kalász törékenységét nem sikerült megjavítania. Elérte, hogy ezer szem súlya 46 gramm lett. Arra törekedett, hogy a tavaszi árpával szemben az elhanyagolt őszi árpát népszerűsítse, mert ez állja a téli fagyot, termelése a tavaszinál biztosabb. Zabban is bővebben termő, megdőlésnek jobban ellenálló fajtát sikerült nemesítenie, zabosbüköny részére alkalmas karónövényt. 1915-ben került sorra a mohar és tengeri. Bó takarmánytermés, jó csírázási erély s szárazság elleni magatartás volt célja mindkettőnél. Kitenyész-

tette a közönséges magyar és a pignoletto tengeri népies korcsát, a *putyi* kukoricát. Ez jól bevált az alföldi szárazságban, korán ért s így alkalmasabb előveteménye lett a búzának, mert az Alföldön a tengeri után vetik a *búzá*t.

Ennyi minden, nagygyá terebélyesedett kísérletnek s eredménynek lett szülőföldje Árpádhalma talaja. Mekkorára teljesítmény volt ez igazában, csak akkor fogjuk föl, ha meggondoljuk, hogy Székács a nemesítést csak szabad idejében, mellékfoglalkozásként ülhette, mert napközben el kellett látnia jószágfelügyelői munkakörét is. Reggel a lábon álló gabonaföldeket járta be lóháton vagy kocsin s a nagy gazdasági inuikáknál mindenütt megjelent, felügyelvén, minden úgy megy-e. ahogy a szombaton beadott heti jelentések alapján a következő hétre elrendelte. Szükség esetén távbeszélőn módosította az előirányzott munkatervet, mert huzalok, iparvasdl, lóré hálózta be az egész uradalmat és könnyen lehetett foganatosítani a központi akaratot. Déli II óráig irodai teendőit végezte s csak ezek után, ebédje előtt tudta megtekinteni növénynemesítő kertjét, telepét és laboratóriumát. Már koradélután ismét kikocsizott az uradalomba, de valamikor mégegyszer szakított időt a nemesítés dolgára is és ezt egy nap sem mulasztotta el. Az esti vonat hozta a postát. Amíg ezt el nem intézte, irodájában ült. Elintézni való pedig volt bőven, mert árpádalmi működésének utolsó idejében már nagyarányú cukorrépatermelést is folytatott 700 holdon, a Leipzigergyárral kötött szerződése alapján. Szinte csoda, hogy ekkora hivatalos elfoglaltság mellett jutott tdeie magánéletiére is. Kedvenc időtöltése volt este, családi körben zenélni. De szívesen elzongorázott csak a maga mulatóságára is, csendben, egyes-egyedül. Nagy zenekedvelő volt és valahányszor Budapestre utazott, sose mulasz-

totta el, hogy operába menjen, vagy egy hangversenyt, hallgasson végig. Mint fiú jött „haza” a fővárosban lakó édesanyjához. Szívós, erős szervezetében gyengéd lélek lakozott. Mély békeszeretet hatotta át s az a férfiú, aki tartózkodott a vadásztától, lelkiileg is sokat szenvedett a háború pusztításai miatt. Csak alkotni s építeni tudott.

Ez az alkotókészség új, szélesebb teret nyert, amikor Székács 1917-ben nyugdíjaztatta magát s a már említett Vetőmagnemesítő s Értékesítő R. T.-nak állt vezérigazgatóként az élére. Már az árpádalmi időkben is irányítása alá tartozott Berchtold soprontnegyei, peresznyei uradalma, amelynek dombos, agyagos földjén a későbbben erő; árpádalmi búzákat szaporították tovább s próbálták ki a nyugatmagyarországi megyékre. A részvénytársaság aztán bérbévette a debrői hitbizomány egy részét. Székács Kálkápolda állomása közelében anyatelepet, laboratóriumot, magtárt, szint s görét építtetett és Fleischmann Rudolf felügyelő kezébe adta a további búzanesímítő kísérleteket. Biztatására Fleischmann a kalászkoknak közepső, tehát legfejlettebb részéről vette a vetőmagot. A kísérlet eredménye az lett, hogy az ily iermés eredménye 15 egységgel multa felül a közönséges gazdasági búzáét, míg az árpádházi búzakaralászok hegyéről morzsolt vetőmag eredménye 2 egységgel alatta maradt a közönséges búzáénak. Ugyanott folytatták Székács elvei szerint a rozsz- és zabnesímítést. A háború alatt szepesi anyagból fonállent nesímítettek, majd az ugyancsak érdekkörükbe tartozó kompolti uradalomban lucernát.

A lucernanesímítést az nehezítette, hogy ez nem önbeperző növény, mint a búza. Rovar is termékenyíti idegen virágról. Székács tehát az első év magterméséből eltávolítottatta az oszlást, visszafajzást, úgyhogy a követ-

kező évben már ugyanazon tenyészeti sorai kerültek egymás mellé amíg alakilag egyöntetű lett. Bő magtermésre s nagy szénahozamra törekedtek. Megfigyelték, hogy az apróbb, zöldesbarna mag sok szénát ad, a nagy aransárga pedig kevesebbet. Széles sorokba vetve emelkedett a magtermés. A sorközöket kapálták, hogy irtsák az arankát. Székács szerint közvetve a nemesítés által is irtjuk az arankát, mert csupa nem arankás magból indultunk ki. Itt nem a vetőmag az élőködő csírhordozója, mint a búzarozsdánál, hanem a talaj a fertőzött. Úgy lehet védekezni ellene, ha oly táblára vetünk lucernát, ahol 6—8 éve nem volt.

A lucerna — tudjuk — Tessedik növénye volt, s Székács is munkatervébe vette a máai rég meghonosított takarmánynövények megnevesítését. Termelt telepes füvet, legelők, kaszálók létesítésére s a gazdákat is váltig biztatta fűmagtermelésre, nemesítésre, mert a takarmánykérdést határainkon belül kell megoldanunk. Repce, lóbab, mák, köles egymásután kerültek a részvénytársaság nemesítő munkatervébe. 1920-ban vonták a nemesítésbe Sváb János kétezer holdas törökbálinti uradalmát. Itt is laboratórium, burgonyapincc, padlasmagtár, villanyra berendezett tisztítógépek, automatikus kalász-, tengericső- s növénymérlegek, csíráztató szekrény, hektolitersúlymérleg, burgonyakeményítómérleg stb. mutatta Székács kezenyomát. Am a főforgalmat mindvégig a nemesített búza adta. Itt a hatóságok s ugyanakkor a Közgazdasági Egyetem hallgatói is betekintheztek a munkába, amely hatásában így kezdett mind intézményesebbé s nevelőivé válni. A földművelésügyi kormányzat is fölismerte a növénynevesítés sorsdöntő jelentőségét a hazai termelésben. 1931-ben az állammal vétette át Székács vállalatának állományát. A részvénytársaság fölszámolt s Székács az állami növénynevesítő szaktelepeknek főfelügyelője lett 1932-ben.

Új tisztében az állami birtokokon termeltetett mindenfajta nemesített gabonát, ezen kívül pedig lucernát, kendertakarmányfüveket, és ricinust. Mezőhegyesen volt az anyatelep, Bábolna lett a takarmányrépa új alakokon meginduló nemesítésének Otthona. Mintegy 80—100 vagon nemesített Bánkúton Székács búzát vett át ez a hivatal évente telepeiről és elosztotta az ország legkülönbözőbb részein. Mind több uradalmat kapcsolt be a szaporításba, majd kiskgazdaságokat is. A nemes búza vetésterülete állandóan gyarapodott s 1937-ben már 25%-ra szorította vissza a közönséges gazdasági búzáéi. A nemesítés munkája nem maradt egyetlen uradalom felületére korlátozva, hanem az egész országot átfogta szervezete, a búzán kívül minden gazdasági növényt felölelt, körébe vonta a legkitűnőbb szakembereket s erős anyagi háttérrel, nagy kereskedelmi szervezettel, biztosította a nemesített vetőmagvak térfoglalását.

Országos tekintély volt már ekkor Székács Elemér. 1931-ben, amikor a földművelésügyi minisztérium kivieteli okokból biztosítani akarta a magyar búza egyöntetűségét, négy búzát jelölt ki országos termelésre. Ezek közül kettő Székácsé lett és pedig az 1055-ös és az 1242-es számú. Alkalmasak külterjesebb termelésre is s el is terjedtek országosan. Ezeknek köszönheti a malomipar, hogy a háború után lisztjeink minősége visszaszerelte régi hírnevét.

Így megérhette Székács, hogy teljesezésbe ment évtizedeken át hirdetett követelése: *országos ügyé* lett a nemesített vetőmag minden vonatkozásban. Még az 1911. május 6—8-án tartott IX. gazdakongresszuson mondatta ki határozati javaslatként, hogy *1. a gazdasági akadémiákon a II. félévben heti két órában kötelező tantárgy legyen a növény neve sites, 2. védjék az eredeti, nemesített magvakat az utántermeléstől, 3. a kiskgazdák termé-*

seit fokozzák nemesített vetőmagvak kiosztásával, 4. rendezzenek díjazással egybekötött vetőmagkiállításokat. Ennél kimerítőbben nem lehetett volna egy induló, új eszme közügygő tételéről gondoskodni.

A gazdatársadalom megérezte, hogy ez a ritka gyakorlati érzékű, kiváló tudományos fölkészültségű, elmélyülő hajlamú s szeretetreméltó egyéniségével mindenkit lebilincselő tagja nemcsak egy jószág kormányzására, hanem országos szervezetek irányítására hívatott, mert törekvései az egész hazának szólnak. Az Országos Magyar Gazdasági Egyesületben, ahol már régebben tevékenykedett, 1913 április 15-én az ő elnöklete alatt alakult meg, csupa gyakorlati növénynemesítőtől az állandó vetőmagnemesítő bizottság. Tapasztalataik ismertetését, tudományos kutatásokat, megbeszéléseket, kísérletek kezdeményezését, a növénynemesítés ismereteinek terjesztését, vetőmagversenyek és kiállítások rendezését, mintauradalmak vándorgyűlések keretében folyó tanulmányozását és a vetőmagkereskedelem közérdekű szabályozását tűzték ki célul. Szakosztályán át is megragad minden eszközt Székács, hogy eszméit eltemetni ne engedje, hanem épp ellenkezőleg, népszerűsítse. De tagja, majd elnöke az OMGE különböző szakosztályainak is, a tanácsnak és választmánynak. 1918-ban egyhangúan választották meg alelnökükké s viselte ezt a tisztelet húsz éven át, haláláig. Üzemi kérdésekben szak tekintély volt s így egyre több közintézmény igényli tanácsát, vonja be körébe vezetőül, igazgatóságai tagul. Több éven át tanácsosa volt a Budapesti Árú- és Érték-tőzsdének, ahol sikerrel hangolta egybe a kereskedelmi érdekeket a mezőgazdaságiakkal. Tagul választotta, a Magyar Molnárcéh, tagul nevezték ki a Mezőgazdasági Kísérletügyi Tanácsba, az Országos Gazdasági Szakoktatási Tanácsba és a Mező-gazdasági Rádió ügyeinek

szakbizottságába. Amikor 1918-ban gróf Széchenyi Emil lemondott a Magyar Gazdatisztek Országos Egyesületének elnökségéről, a gazdatiszti társadalom bizalma őt választotta erre a sok terhet jelentő méltóságra. Székács örömmel vállalta, hogy küzdjön jobb sorsáért kártársainak, akiknek sorából magasra emelkedett. Ő volt ennek az egyesületnek első gazdatiszt elnöke. Nagygyűlések rendezése, sok-sok küldöttség a minisztériumokba, amikor gazdatiszti érdekeknek volt szószólója, sok emlékirat jelzik érdekképviselői, önzetlen működése útvonalát. Sok csalódás is érte itt, de sikerei is voltak a szokatlanul nehéz társadalmi terepen. Tapintatos, diplomatikus politikája hozta közelebb szervezetét az OMGE-höz, kezdeményezte a gazdatiszti körök fölállítást, s közös gazdatiszti szervezet kiépítését. 1933-ig viselte elnöki tisztségét, tehát 14 hosszú éven át, azután örökös tiszteletbeli elnöknek választották meg. Sok kezdeményezésének későbbi sikerét még ily minőségben érte meg.

Csak díszként járult az agrártársadalom köztisztületéhez Székács Elemér sok kitüntetéssel. Még Ferenc József király adományozta neki 1916-ban a vaskorona-rend III. osztályát. Kormányzói elismerést, majd az elsők között m. kir. gazdasági főtanácsosi címet kapott. 1937-ben az OMGE az Elek Henrik pályadíjjal tüntette ki. Ám talán közelebb állott szívéhez az a népszerűség, ami egyre szaporodó híveinek számában mutatkozott. Termékeny szakirodalmi működése igen sok követőt szerzett neki a magasabb műveltséggel bíró gazdák köréből. Könyve és cikkeinek oroszlanrész a búzanemesítés körül forog és ezt a tárgyat a földadat akkori állásához mérten tökéletesen kimeríti. Szakoktatói munkásságának emlékét őrzik a növénytermesztés, nemesítés, meg a gazdasági üzemvezetés köréből vett alkalmi előadásai.

Legszélesebb, valóban tömegeket nevelő hatása azonban élete alkonyán, hat éven keresztül s rádióban tartott előadásainak volt. *Időszerű gazdasági tanácsadó* címmel hallhatták hangját az egész ország gazdái, figyelhették és követhették hosszú élettapasztalatokból leszűrt tanácsait. Könnyű közlésű, kitűnő előadó volt. Hónapról-hónapra oktatta itt a gazdákat a helyes talajművelésre, növénytermesztésre, állattenyésztésre, hívta fel figyelmüket az időszerű szőlészeti, borászati és kertészeti munkákra. Itt is szakmunkatársakat gyűjtött maga köré s ez a tanfolyam a kisgazdáknak számára az okulás és haladás tökéletes forrásává lett. A rádióhoz befutó kérdések özöne mutatja, hogy mily széles körre terjedt hatása Székács oktatásainak, ő pedig örömmel válaszolt mindegyikre, mert felelősséget érzett a nyilvánossággal szemben, úgy érezte, hogy amit ő maga tapasztalatban, tudásban gyarapodott, az közkinccs, a magyar mezőgazdasági kultúra nemzeti vagyona. Adta, ontotta tehát ezt a szellemi, de mindennél láthatóbban anyagi vagyonná alakuló szellemi kincset az igazán nagy lelkek nevelő ösztönével. Csak gondos, gyakorlatilag bebizonyult tényeket és belőlük levont következtetéseket tanított ebben a *milliók iskolájában*.

Székács Elemér 1938. május 16-án halt meg, életének 68. évében. Erős szervezete száz évre termett, de a tüdőrák hosszú, kínos betegeskedés után előbb ölte meg. Három nap múlva a budapesti Kerepesi temetőben közéleti és gazdatársadalmi előkelőségek búcsúztatták, mert neve fogalommmá vált szakmájában. A régi, tiszavidéki búzáat támasztotta föl álmából, azt a magyar gazdasági búzáat, amely kevert típusaival, vörös és fehér kalászaival mintegy jelképe törökös barna és finnugoros szőke egyedekből álló magyar népünknek. Erre a népre gondolt egyik elnöki megnyitójában, amikor hirdeti, hogy „A búza-

nemesítésnek kiinduló pontja lehet *bármely kisgazda egyholdas földje* is, kívánatos azonban, hogy vidékenként szerveztessék a nemesített búzák kipróbálása.” Erőről a népről beszél tizenöt évvel később is. az 1931-i búzapanapok alkalmából, mondván és írván:

„Építhetünk rombolás nélkül. A jelenlegi mostoha időknek remélhetőleg meg lesz az a haszna, hogy a kényszerítő körülmények nyomása alatt gyorsabb ütemben fejlődhetik termelésünk és *ama birtokkategóriák gazdái akik sokszor csak nehezen voltak meggyerhetőek a haladás gondolatának*, helyes és józan életösztoneiktől vezetettve kiveszik részüket a közös munkából a közös, egységes gazdafronton. *A magyar falu és a magyar tanvilág népére gondolok. Vezessük őket a nagy Széchenyi szellemében!*”

Az egyholdasokra gondolt ő, amikor tízezer holdon gazdálkodott, járva a búzatáblákat, kalászra vadászván. Ez a vadászat nem nyulak tetemeit fektette véres sorba, hanem a tudományos szenvedély vadászata volt s a mindennapi kenyeret, a termékenységet, jobb jövőt gyűjtötte. Évről-évre testet öltött ebben a nagy természet ölén végzett munkában az a folyamat, amit az írás föl-támadásnak és örök életnek nevez.

Irodalom.

Teschedik Samuel: A paraszt ember Magyarországon. Micsoda és mi lehetne? Egy jó rendbe szedett falunak rajzolatjával egyetemben Samuéli Teschedik által. Németbül magyarra fordította *Kónyi János*, Pécssett. 1786.

Oekonomisch-physikalisch-siatische Bemerkungen über den gegenwärtigen Zustand des Landwesens in Ungarn, besonders in der Gegend an der Theiss..., von einem Menschenfreunde (Tessedik.) 1787. Uj módja a rétek igazításának... a magyar közönségnek, de kivált az AI-Földiek javára írta Teschedik Sámuel 1800-ikban Budán a kir. Univerzítás betűivel és költségével 1801. Esztendőben.

Nádor Jenő dr. és Kemény Gábor dr.: Tessedik Sámuel élete és munkája. Bpest. 1936. Merkantil nyomda.

Rapaich Raimund: Winter! és Teschedik gyümölcsfateleptési kísérletei az Alföldön. Természettudományi Közlöny 1935. dec. 1-T5.

A szorgalmatos Mezei Gazda a Magyar-Országban gyakoroltatni szokott gazdaságnak rendjén keresztül *Nagyváthy János* által. Pesten. Nyomtatt. Trattner betűivel. 1791.

- Magyar Házi Gazdasszony. *N. Nagyváthy János*, tekintetes nemes Szála Vármegye táblabírája által. Pesten Trattner János Tamás betűivel s költségével. 1820.
- Magyar practicus termesztő. *N. Nagyváthy János*, tekintetes Szála vármegye táblabírája által, Pesten Ns Trattner János Tamás betűivel és költségével. 1821.
- Magyar Gazdatiszt. *N. Nagyváthy János*, tek. Szála vármegye táblabírája által. Pesten Trattner János Tamás betűivel s költségével. 18.21.
- Magyar Practicus Tenyésztető. *Nemes Nagyváthy János* tekintetes nemes Szála vármegye tábla bírója által Pesten, Petrózai Trattner János Tamás betűivel s költségeivel. 1822.
- Nagyváthy János élete. Irta *Nagyváthy Kálmán* pozsonyi lakos, kamarába nem jegyzett ügyvéd és földbirtokos. Emlék az első magyar gazdasági kézikönyv megjelenésének százados ünnepére, melyet az Orsz. Gazd. Egyesület 1891. évi nagygyűlésen azzal ült meg, hogy Nagyváthy Jánosnak a dísztermébe függesztett arcképét emlékbeszéd kíséretében leleplezte. Pozsony 1891. Stampf el és Tsai intézete.
- A 19-ik században élt igaz Magyar Hazafinak öröm órái. (Nagyváthy J.) 1900.
- Magyar Kázmér*: Nagyváthy János emlékezete. Köztelek 1932. 437.
- Nagyváthy János* cikkei: Tudományos Gyűjtemény 1817. III. 1823. XII. 1824. XII. 66.
- Borotvás-Nagy Sándor*: Közgazdasági Művelődésünk Kezdetei. Budapest. Franklin. 1938.
- Cserhádi Sándor*: A gabonafélék termesztése. M. Óvat 1889. Czéh. ny.
- Cserhádi Sándor*: A gyomok kártékonytsága és az ellenük való védekezés. Kolozsvár. 1906.

- Cserháti Sándor és Kossutány Tamás:* A íf ágy ázás alapelvei. Bpest. 1887. OMGE.
- Cserháti Sándor:* Újabb tapasztalatok a trágyázás köréből. Bpest. 1895.
- Cserháti Sándor:* Az okszerű talajművelés alapelvet. Budapest. 1896. OMGE.
- Cserháti Sándor:* Talajismeret. Bpest. 1902. OMGE.
- Cserháti Sándor:* Általános és különleges növénytermelés. Győr. 1903. II. kiad.
- Cserháti Sándor:* Az Alföld mezőgazdasági viszonyainak reformja. Bpest. 1907. OMGE.
- OMGE évkönyv 1909—10-ből. 334 kk. *Cserháti Sándor.* Emlékbeszéd *Kerpely Kálmán* ig. választmányi tagtól, 1909. dec. 19-én az OMGE r. közgyűlését.
- Fabricius Endre:* A magyar növénynevelés. Budapest. 1921. Pátria.
- Baross László:* Alkalmos eszköz-e a Kaiser féle centrifuge jobb minőségű és nagyobb termések nyerésére? *Mezőg. Szle.* 1909. 385. — Az 1908-ik év néhány tanulságos kísérletéről. *Mezőg. Szle.* 1909. 27. — A Teleki féle Csalamádé. *Mezőg. Szle.* 1909. 160. — A tengeri nemesítéséről. *Köztelek.* 1916. 2. — A cukorélesztőtermelés kérdéséhez. *Köztelek.* 1920. 609. 629. — Mesterséges istállótrágya. *Köztelek.* 1930. 854.
- Obermayer Ernő:* Négyéves kísérlet a Baross tele nőivarú ricinussal. *Köztelek.* 1942. 11.
- Tóth Lajos:* Baross László. *Gazdatisztek Lapja.* 1938. 7. sz.
- Surányi János dr.:* Baross László és Székács Eleméi emlékezete. *Természettudományi Közi.* 1939. jan. 1.
- Székács Elemér:* Gyakorlati búzanemesítés. Bpest, 1912. Pátria.

Székács Elemér: A magyar búza nemesítésének és a arpádalmi nemesített búzák rövid ismertetése, Gyoma. 1915. Kner.

Székács Elemér: A dohány nemesítése. Köztelek. 1901. — Az alföldi, tiszavidéki búza nemesítésének irányelveiről. Köztelek. 1908. — A zab nemesítése. Köztelek. 1914. 1024. — A növénynevelés kérdése az országgyűlésen. Köztelek. 1914. 1473. — Árpádalmi búzanemesítő tapasztalatok és fajtaversenyegek. Köztelek. 1915. 766. — Rozsdaesztendő. Köztelek. 1916. 824. — Dohánytermelésünk válsága. Köztelek. 1920. 161. 117. — Napkúrás búzavetőmag. Gazdasági Lapok. 1907. — Tapasztalatok a búza rozsdájáról. Gazdasági Lapok. 1911. — Elnöki megjegyzés. Köztelek. 1916. 2. — Búzanapok. Köztelek. 1931. 2.)6. — Emléksorok az OMGE jubileumára. Köztelek. 1930. 897.

Hankóczy Jenő: A búzanemesítés úttörője. Gazdatisztek Lapja. 1938. 6.

Székács Elemér és a milliók iskolája. Köztelek. 1935. 282.

Székács Elemér emléke. Köztelek. 1908. 442.

A Székács búzáról sorozatosan különböző szerzőktől írt cikkek. Köztelek. 1914—1917. évf.

Az innen nyert adatokon kívül sok szóbeli adatot kaptam még Székács Elemér fiától, Székács Ferenc kedves földimtől.

TARTALOM.

	Lap
Bevezetés — — — — — — — — — —	3
Tessedik Sámuel — — — — — — — — — —	7
Nagyváthy János — — — — — — — — — —	33
Cserhádi Sándor — — — — — — — — — —	72
Baross László — — — — — — — — — —	93
Székács Elemér — — — — — — — — — —	115
Irodalom — — — — — — — — — —	147